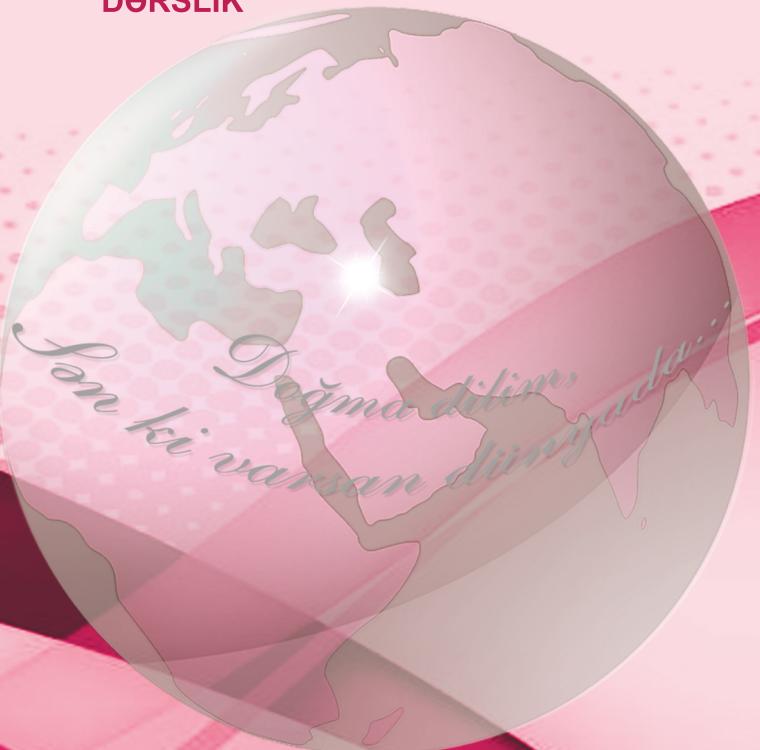

AZƏRBAYCAN DİLİ

9

DƏRSLİK

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni

*Musiqisi Üzeyir Hacıbəylinin,
sözləri Əhməd Cavadındır.*

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırlız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadiriz!
Üçrəngli bayraqınla məsud yaşa!
Minlərlə can qurban oldu!
Sinən hərbə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayraqını yüksəltməyə
Cümlə gənclər müştaqdır!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

HEYDƏR ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

TOFİQ HACIYEV
SAMİRƏ BEKTAŞİ
YEGANƏ HÜSEYNNOVA

AZƏRBAYCAN DİLİ

9

*Ümumtəhsil məktəblərinin 9-cu sinfi üçün
Azərbaycan dili (tədris dili) fənni üzrə*

DƏRSLİK

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
info@eastwest.az və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınıza üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

ŞƏRQ-QƏRB
BAKİ 2017

MÜNDƏRİCAT

1-ci bölmə. Dil, təhsil və cəmiyyət

Ana qucağı.....	8
Mətn	15
Üçüncü il	22
“Amalım millətimi səadətə qovuşdurmaqdır”	27
“Sizi təbrik edirəm, qızlar!”	33
Məhəmməd Sadıq bəy Ağabəyзадə	41
Maarifçi fədailər – Aşurbəylilər	50

2-ci bölmə. Müvəffəqiyyət və cəmiyyət

Uğur	56
Azərbaycanı Avropada tanıdan ilk kimyaçı alım.....	60
Bir ağacın hekayəsi	66
Məndə ixtiyar olsa idi	73
Mətn	78
Mətn	84
Ağ göyərçin	94

3-cü bölmə. Mənəviyyat və cəmiyyət

Mətn	102
“Ətrafsız həyat”	104
Oğlum Məhəmmədə nəsihət.....	112
Bir şahidin beş şəhidi.....	119
Səyahət mənə yaşamaq stimulu verir.....	128

Mətn	135
Yaradıcılığı gülüş və musiqi ilə yoğrulmuş xanım	142
Dərman	150

4-cü bölmə. Mədəni irs və cəmiyyət

Bakı tarixinin ilk tədqiqatçısı	162
İçərişəhər məhv edilməkdən necə xilas oldu?	169
Azərbaycanlıların qədim yaşayış məskəni.....	180
Qarı dağı	186
Beyaz yelkənli teatr.....	195
İstifadə edilmiş ədəbiyyat.....	200

ŞƏRTİ İŞARƏLƏR:

	– Dinləyib-anlama və danışma		– Yazı
	– Nitqi zənginləşdirmə		– Lügət
	– Grammatik sual və tapşırıqlar		– Dil qaydaları
			– Ağar sözlər

1-ci bölmə

DİL, TƏHSİL VƏ CƏMİYYƏT

- ❑ “Təhsil millətin gələcəyidir”.

*Heydər Əliyev,
Ümummilli lider*

- ❑ “Elm və təhsildə məqsəd insan yetişdirməkdir”.

Fridrix Rixter

Əziz şagirdlər!

- ❑ Sizə təqdim olunan 9-cu sinif “Azərbaycan dili” dərsliyi müəyyən bir ideya əsasında işlənib hazırlanmışdır. İl boyu dərsliklə işlədikcə, mətnlərin məzmunu ilə tanış olduqca həmin ideyanı müəyyənləşdirməyə çalışın.
- ❑ Hər bölmənin əvvəlində sizə təqdim olunan epiqraflara, bölmələrin başlıqlarına diqqət yetirin, yoldaşlarınızla aşağıdakı suallar ətrafında fikir mübadiləsi aparın:
  - ✓ 1-ci bölmə nə üçün “Dil, təhsil və cəmiyyət” adlandırılabilir?
  - ✓ Cəmiyyətin formalaşmasında təhsilin nə kimi əhəmiyyəti vardır?
  - ✓ Bəs cəmiyyət şəxsiyyətin formalaşmasında hansı rola malikdir?
  - ✓ Nə üçün dil insan keyfiyyətinin göstəricisi hesab edilir?
- ❑ Dərsliyin sonunda çətin sözlərin izahlı lügəti verilməmişdir. Azərbaycan dilinin keşiyində duran mübariz qoruyucular və bacarıqlı şagird-lügətçilər kimi bu məsuliyyətli işi (lügət tərtib etmək) yerinə yetirmək sizə həvalə olunur.

Sizə uğurlar diləyirik!

ANA QUCAĞI

(ixtisarla)

Sizcə, hadisələr hansı ayda baş verir?

İlk baharın ikinci ayında bir bazar ertəsi günü idi. Evin arxa tərəfindəki bağçada yaşlı otlar üzərinə sərilmiş xalının üstündə bir ana ilə uşağı oturmışdalar. Uşaq başını *anاسının dizinə dayayıb* gözlərini anasının üzünə dikərək oradan hiss etdiyi ana şəfqətinin təsiri ilə anasının məhəbbətini daha da çox qazanmağa çalışırı. Birdən uşaq *təlaşla yerindən qalxaraq* ətrafa diqqət kəsildi.

Anası: “Nə oldu, yavrum?” – deyə soruşdu.

– Qulağıma bir uşaq ağlaması gəlir.

– Bizim qonşunun uşağı olmalıdır, yəqin, anası döyür.

– Gedib baxımmı, ana?

– Olmaz!

Uşağın yalvarışına dözə bilməyən ana uzaqdan baxmayı, amma gör-düyüünü və eşitdiyi sözləri gəlib *ona deməsini tapşıraraq* övladına icazə verdi. **Özü isə kitab oxumağa başladı.** On beş-iyirmi dəqiqə keçməmiş uşaq qayıtdı:

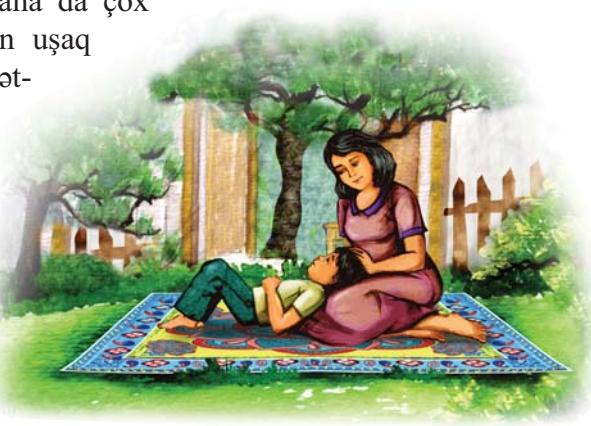
– Ana! Ağlayan bizim qonşu Cabirə xalanın oğlu Raufdur. Anası: “Dünən nə üçün məktəbə getməmisən?” – deyib onu döyür. Rauf^f da: “Getmədim və sabah da getməyəcəyəm”, – deyə anasına kobud sözlərlə cavab qaytarır.

– Ah! Bəxtsiz uşaq, yazıq uşaq!

– Ana, niyə belə deyirsən? **Rauf anasına cavab qaytarır, onun sözünü dinləmir.** Heç anaya da təhqiramız sözlər söylənərmə?

– Övladım, haqlısan. Analar, atalar heç bir vəchlə təhqir oluna bil-məzlər. Raufun burada əfv olunmayacaq bir qəbahəti var. **Mənim ah çəkməyimin səbəbi başqdır.**

– Nədir, anacan? Söylə, mən də bilim, demək, məktəbə getməyə baş-ladıqdan sonra mən də dərsə getməsəm, sən məni döyəcəksən?

– Xeyr, quzum! Mən səni məktəbə gedənə qədər elə tərbiyə edəcəyəm ki, çətinliklərə, kötəklərə lüzum qalmayacaq. Rauf ağıllı, istedadlı uşaqdır. Fəqət anası övladını düzgün tərbiyə edə bilmir. Kötəklə əmrinə itaət² etdirməyə çalışır. Əgər o, məktəb görmüş bir qadın olsaydı, nə Rauf ona cavab qaytarardı, nə də anası uşağını məktəbə göndərməkdə çətinlik çəkərdi. Kim bilir, Raufun müəllimləri³ də onun düzgün olmayan tərbiyənin qurbanı olmasından nə əziyyətlər çəkirlər...

– Ana! Bəs Rauf məktəbə getməzsə, necə olar?

**1-ci cümlədəki
fikrə münasibət
bildirin.**

– Məktəb görməyən adamlar cahil hesab olunurlar. **Cahillər isə daim⁴ başqalarının istəklərinə alət, işlərinə oyunaq olurlar.** İnsani başqa varlıqlardan fərqləndirəcək bir şey varsa, o da elm, mərifət və sənətdir.

Bunlar isə məktəbdə öyrədilir.

– Ana, məktəb dediyin necə yerdir?

– Övladım! “Məktəb, məktəb” deyib min cür misallarla sənin kiçik ağlına yerləşdirə bilmədiyim o əziz məkan (barmağı ilə kəndin ortasındaki böyük binanı göstərərək) bax odur. **O, o qədər uca, o qədər qiymətli, o qədər sevimli bir binadır ki, insan oraya gözləri qaranlıq, zehni qapalı girər, gözləri nurlu, zehni açıq çıxar.** Məktəb uşaqlar üçün ikinci evdir. Ora toplanan şagirdlər eyni ailənin⁵ həyat məhsulu sayılırlar. Məhəbbət hissi orada öyrədildiyi kimi, hər gün yaxşı yaşamağın və mil-lətinə, məmləkətinə, ata-anaya xidmət etməyin ən gözəli orada öyrədilir.

Məktəb maarif⁶ və elmin bağlı, ağıl və fikir isə çiçəklərin meyvəsidir. Elm və mədəniyyət bir günəş, məktəb də o günəşin doğulduğu yerdir.

Orada olan müəllimlər ən asan üsulla öncə sizlərə hərfləri yazmağı, sonra yavaş-yavaş oxumağı öyrədəcəklər.

– Ana! Mən nə vaxt məktəbə gedəcəyəm?

– İki ildən sonra.

– Bəs mən o vaxta qədər nə edəcəyəm?

– İlk məktəbdə öyrənilməsi lazımları öyrənəcəksən.

– O ilk məktəb haradır?

*Məhəbbət
dedikdə ana
nəyi nəzərdə
tutur?*

*Sizcə, uşağın bu
sualında hansı
hiss ifadə olunub?*

Sizcə, ana necə cavab verəcək?

İsmayıllı Həqqi

Mənim anam

Savadsızdır, adını da yaza bilmir
 Mənim anam...
 Ancaq mənə say öyrədib,
 Ay öyrədib, il öyrədib;
 Ən vacibi, dil öyrədib
 Mənim anam...
 Bu dil ilə tanımışam
 Həm sevinci, həm də qəmi...
 Bu dil ilə yaratmışam
 Hər şeirimi, hər nəğməmi.
 Yox, mən heçəm, mən yalanam,
 Kitab-kitab sözlərimin
 Müəllifi – mənim anam!..

Bəxtiyar Vahabzadə

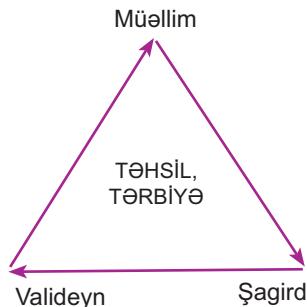
Bu şeir mətndə çərçivəyə alınmış hissələrdən hansı ilə müqayisə edilə bilər və nə üçün? Fikirlərinizi yoldaşlarınızla müzikərə edib ümumiləşdirin.

Şair niyə “kitab-kitab sözlərimin müəllifi mənim anam” deyir? Şeir əsasında fikrinizi izah edin.

Şairin fikirləri ilə razısinizmi? Fikirlərinizi əsaslandırın.

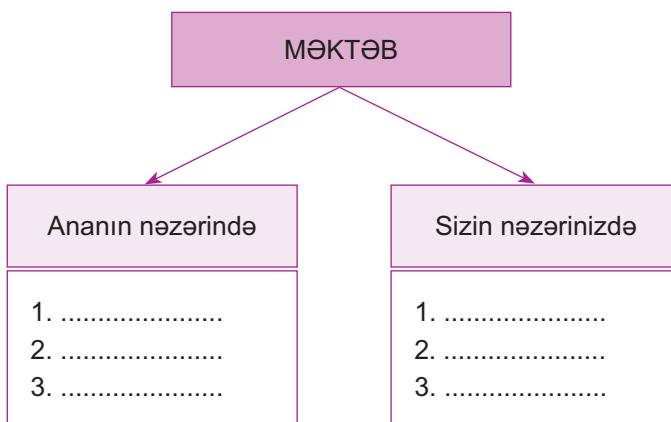
- 1. Mətni düzgün intonasiya ilə oxuyun və adına münasibət bildirin.
- 2. “Uşaq ailənin güzgüsüdür” müdrik kələmi mətnin ideyasına uyğundurmu? “Uşaq ilk tərbiyəni evdə valideynlərindən, əsasən, anadan alır” fikrini mətnlə əlaqələndirin.
- 3. Mətnə əsasən Raufun anasının şəxsi keyfiyyətləri barədə fikir yürütün.
- 4. Mətndə bir ana digərini mühakimə edir. Bəs mühakimə edən ana özü hansı yanlışlığa yol verir? Mətndən həmin hissəni seçib fikir mübadiləsi aparın.
- 5. Ana uşağın hansı sualına birbaşa cavab vermir?
- 6. Ana nə üçün məhəbbət hissini müqəddəs hesab edir?
- 7. Bəhmənyarın “Ağıl və bılık insanın ən başlıca var-dövlətidir” fikri ilə ananın “İnsani başqa varlıqlardan fərqləndirəcək bir şey varsa, o da elm, mərifət və sənətdir” fikrini müqayisə edin, nəticə çıxarın.
- 8. Mətndə altından xətt çəkilmiş cümlədə ifadə olunan fikrə münasibət bildirin. Bu fikirlə razısınızmı? Niyə?
- 9. Hansı cümlələr mətnin dilinə ağırlıq gətirir? Fikirlərinizi əsaslandırın. Həmin cümlələri sadələşdirin.

10. Aşağıdakı sxemi şərh edin və suallara cavab verin.

- ✓ Sizcə, şagirdin cəmiyyət üçün yararlı şəxs kimi formalasmasında sinif müəlliminin rolü nədir?
- ✓ Necə düşünürsünüz, valideynin təhsil prosesinə cəlb edilməsi hansı müsbət nəticələrə gətirib çıxarıır?
- ✓ Sizin ailədə məktəbə münasibət necədir? Bu münasibət dövlətimizin təhsil və məktəblə bağlı apardığı siyasetlə üst-üstə düşürmüü?
- ✓ Bəs cəmiyyətin şəxsiyyət formalasdırmasında hansı rolü vardır?

11. Təkrara yol vermədən elə fikirlər yazın ki, onu mətnə əlavə edə biləsiniz.

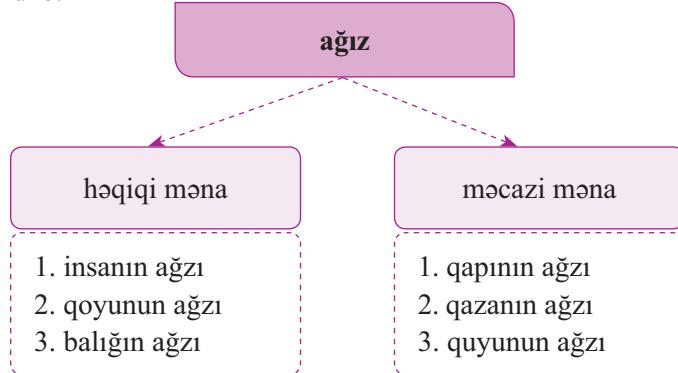
12. Debat

Yalnız təhsili olan bir ana öz övladına mükəmməl tərbiyə verə bilər.

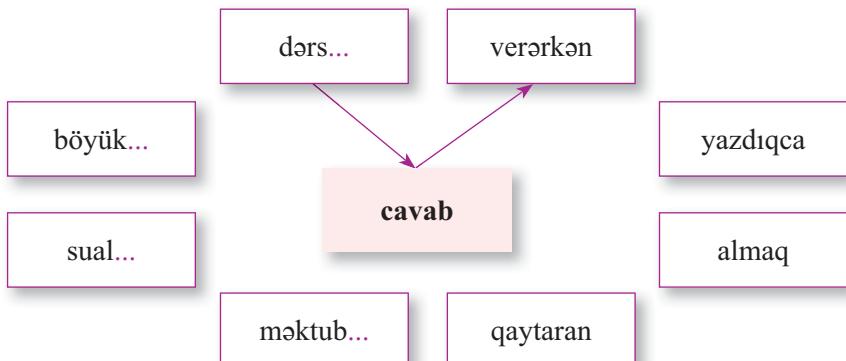
- 13. Mətn üçün açar sözlər seçin. Seçiminizi əsaslandırın.
- 14. *Şəfqət* sözünün leksik mənasını tapın və sinonimlər cərgəsini müəyyən edin.
- 15. *Məktəb* sözünün çoxmənalı söz olduğunu əsaslandırın.
- 16. Mətndə çərçivəyə alınmış cümlə, sizcə, necə ifadə olunsa, daha düzgün olar?

17. *Baş və göz* sözlərini həqiqi və məcazi mənada işlətməklə söz birləşmələri yaradın, onların iştirakı ilə cümlələr qurun.

Nümunə:

18. *Cavab* sözünü əsas götürməklə çərçivələrdəki sözləri qrammatik cəhətdən düzgün əlaqələndirib birləşmələr yaradın. Hansı şəkilçilərdən istifadə etdiniz?

✓ Alınan birləşmələrin növünü müəyyən edin və cümlədə mübtəda kimi işlədin. Bütün birləşmələri mübtəda vəzifəsində işlədə bildinizmi? Niyə?

- 19. Mətnədəki nömrələnmiş sözlərin düzgün tələffüzünü yazı ilə verin. Tələffüzü fərqli olan sözlərdə bunun səbəbini izah edin.
- 20. Mətnə fərqləndirilmiş birləşmələrin növünü təyin edin və əsas tərəfin düzgün tələffüzünü qeyd edin. Fikrinizi əsaslandırın.
- 21. Mətnə tünd rənglə verilmiş cümlələrdə mübtədanın ifadə vasitələrini tapın.
- 22. Birinci abzasın sonuncu cümləsində hansı sözlər sintaktik baxımdan bir-biri ilə əlaqələnir? Fikrinizi izah edin.
- 23. Mətnən elə birləşmələr seçin ki, onların tərəfləri həqiqi mənada olmasın.

24. Mübtəda haqqında öyrəndiklərinizi yada salıb cümlələri tamamlayın.

☐ 1. Mübtəda ... bildirir.
☐ 2. .... cavab verir.
☐ 3. Mübtəda cümlədə ... və ... ifadə olunur.
☐ 4. Sifət, ... cümlədə ... mübtəda vəzifəsində çıkış edir.

- ✓ Verilmiş hökmləri nümunələrlə əsaslandırın.
- ✓ Siz bura nə əlavə etmək istərdiniz?

✓ Necə düşünürsünüz, mübtədanın müxtəlif söz və söz birləşmələri ilə ifadə olunmasının praktik əhəmiyyəti nədir? Nümunələrlə fikirlərinizi əsaslandırın.

25. Mətnin ardıcılığını bərpa edin.

1 Nəhayət, bir gün oğlan dəvə oğurladığı yerdə həbs edilir. Məhkəmə zamanı cinayətin bir neçə yumurtadan başlandığı və ananın bu işə göz yumduğu meydana çıxır.

3 Bir uşax qonşu həyətdən evə bir neçə yumurta gətirir. Anası yumurtaları həradan aldığı soruşur. Oğlan məsələni olduğu kimi nağıl edir. Anası ona bir qədər acıxlənib daha belə iş görməməsini tapşırır, sonra isə həmin yumurtalardan qayğınaq bişirərək oğluna verir.

4 Hakim üzünü anaya tutub deyir:

– Bu cinayətdə əsas müqəssir sizsiniz, hər kiçik cinayət aparıb böyük/ cinayətə çıxarır. Siz, yumurta oğurluğu dəvə oğurluğu ilə nəticələnəcəyini bilməli və oğlunu bu təhlükəli yoldan vaxdında çəkindirməli idiniz.

2 Sabahı gün oğlan daha çox yumurta oğurruyub evə gətirir. Anası yenə əvvəlki kimi onu bir qədər dannadıxdan sonra yumurtalardan bir neçəsini bişirib süfrəyə qoyur. Bu minvalla oğul oğurluğu adət edib hər gün bir şey oğurlayır, anası isə onun bu, hərəkətlərinə göz yumaraq oğlunun cinayət işləməsinə şərait yaradır.

(“Rəvayətli ifadələr” kitabından)

✓ Mətni bərpa etdikdən sonra aşağıdakı suallara cavab verin:

- Mətnin “Ana qucağı” mətni ilə nə kimi əlaqəsi vardır?
- Nə üçün bu mətn rəvayət adlanır?

- ✓ Hansı ad mətnə daha uyğundur?
- *Yumurta oğurluğunun sonu.*
  - *Ən böyük bəla oğurluqdur.*
  - *Dəvə oğurluğu yumurta oğurluğundan başlayır.*
- ✓ Aşağıdakı hökmün düzgün olduğunu əsaslandırın.
- *Böyük günah və cinayətlərin kiçik nöqsanlardan doğub törədiyini göstərmək məqsədilə bu rəvayətdən istifadə edirlər.*
- ✓ Tələffüz formasında verilmiş sözləri seçib düzgün yazılışını göstərin.
- ✓ Hansı çərçivələrdə vergül işarəsinin qoyuluşunda səhv var?
26. Cümələlərdən mübtədaları seçib onların ifadə vasitələrini müəyyənləşdirin.
- İnsan bu dünyada daimi yaşar,
Yurdunda bir övlad qalsala yadigar. (*N.Gəncəvi*)
  - Sözün də su kimi lətfəti var,
Hər sözü az demək daha xoş olar. (*N.Gəncəvi*)
  - Dostu olmayan bu dünyada qəribdir. (*J.Köhler*)
  - Sənətin qayəsi gözəllik, əxlaqın qayəsi isə yaxşılıqdır. (*M.Kaplan*)
- ✓ *Bədii ədəbiyyatdan cümələlər seçib nümunələrin sayını artırın.*
27. Mətnindəki bəzi mübtədaları əvəzliklə əvəz edib cümələleri köçürün və əvəzlikdən sonra vergülün düzgün qoyulmasına diqqət edin. Bunun üçün hansı əvəzliklərdən istifadə etməlisiniz?
28. Aşağıdakı söz və söz birləşmələrinin uyğun gələnini cüməldə mübtəda və zifəsində işlədin. Digərləri nə üçün mübtəda ola bilmədi?
hər gün dərsə hazırlaşanlar, 15 Sentyabr, Bakı Dövlət Universiteti, filmə baxarkən, ata, yaxşı oxumaq, hamı, orta dövr, müəllimlərin qayığı, tez-tez

29. Oxuyub öyrəndiklərinizdən nəticə çıxarın, bir hissəsi verilmiş cümələleri təmamlayın. Kiçik mətn tərtib edin.

Mətnləri müqayisə edib yoldaşlarımla müzakirələrdən sonra başa düşdüm ki, ...

Uşaq ilk tərbiyəni .....
Valideyn .....

Daha sonra uşaq .....
Orada başqa .....

Bu qənaətə gəldim ki, ...
Əgər özül möhkəm olarsa, ...

Mühit ..... malikdir.
Belə ki .....

...

↓ ana dili

Gün batmışdı... Axşamın səssizliyi çökürdü yavaş-yavaş Təbrizin üzərinə. Küçələrdəki səslər rəsmi dairələrdən evlərinə qayıdan məmurların ayaq səsləri idi. Kənd Təsərrüfatı Bankında yorucu bir gün keçirmiş Şəhriyar bir az əvvəl evə çatıb anasının gözəl yeməklərlə bəzədiyi süfrəsinin başında oturmağa tələsirdi. Evlərinin yerləşdiyi küçəyə döndüyü zaman yadına düşdü dünən gecə yarımcıq qalmış şeiri. O an ağlında nə yorğunluğu qaldı, nə də anasının yeməkləri... Cibindən dünən yazdığını şeirini çıxarıb kürəyini divara söykədi və (*yarımcıq, natamam*) qalan şeirini tamamlamağa başladı. Axşam çöküb qaranlıq Təbrizi bürüyəndə o da yazdı şeirinin son misrasını və evlərinə (*yollandi, qayıtdı*). Çox böyük sevinclə qapıdan içəri girdi. Bu sevinc yaşılı anasının yeməyini dadmaq istəyindən doğmurdı. Şeirini bitirmişdi, coşqusu bundan irəli gəlirdi. Süfrə başında oturmadan cibindən çıxardığı şeirini anasına oxumağa başladı. Şeirini oxuyub bitirdikdən sonra anasının üzünə baxdı, onun üzündə yox idi hər zamanki (*təbəssümü, gülüşü*). Halbuki hər şeirini anasına oxuduqda onun sevincini aşkar görərdi. Şəhriyar anasının bu soyuqluğuna dözə bilməyib:

**Sizcə, Şəhriyarın
çaşqınlığına nə
səbəb oldu?**

– Anacan, yoxsa xəstələnmisən? – deyə soruşdu. Anası farsca xəstə olmadığını söylədi. Şəhriyar bu cavabdan çəşib qaldı. Özünü tanıdığı gündən evdə hər kəs türkçə danışındı. Hələ rəhmətlik atası buna daha çox diqqət edərdi.

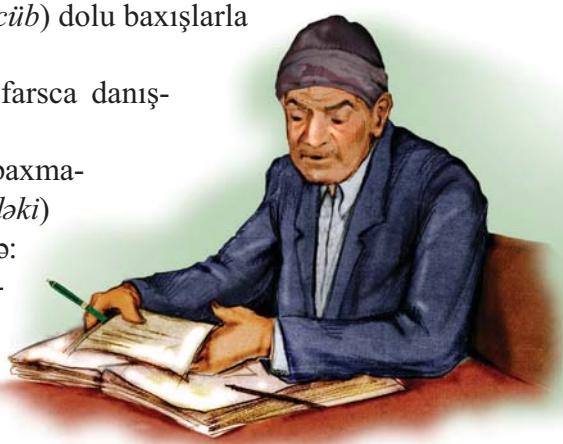
Şəhriyar (*heyrat, təəccüb*) dolu baxışlarla anasından soruşdu:

– Ana, sən nə üçün farsca danış-dın?

Ana oğlunun üzünə baxmadan (*iürəyindəki, könlündəki*) qüssəli və duyğulu bir səslə:

– Sən türkçə şeir yazmırsan ki, mən də sənə türkçə cavab verəm? Evinizdə həbs etdin türkçəni.

Ot kökü üstə bitər.

Türk dili ilə böyüdün, farsca yazırsan. Artıq şeirlərini dinləməyəcəyəm, – deyə cavab verdi.

Şəhriyarın rəngi qaçıdı, əlindəki farsca yazdığını son şeirinin barmaqları arasından yerə düşdüyüünü hiss etmədi. Yavaşça yan otağa keçdi. Onun fikri qarma-qarışq olmuşdu. Üzünə bir ana şilləsi dəymışdı. Yeməyi unutdu. (*Keçmiş, qədim*) günlərə daldı. Atasının əlindən tutub Heydərbaba dağı ətəklərindəki kəndləri: Xoşgınabı, Güllükəni necə dolaşdığını xatırladı. Oralarda dinlədiyi türkülər, kəlmələr, şahidi olduğu hadisələr zehninin gizli xəzinəsindən bir-bir çıxıb beyninə hakim oldu... Oturduğu yerdə uzandı. Öz-özünə: “Türkcə yazacağam... Bundan sonra türkcə yazacağam!” – dedi Şəhriyar.

...və ilk türkcə şeirini Heydərbaba dağına həsr etdi:

*Heydərbaba, ildirimlər çaxanda,
Sellər, sular şaqqıldayıb axanda,
Qızlar ona səf bağlayıb baxanda,
Salam olsun şövkətiżə, elüzə,
Mənim də bir adım gəlsin diliüzə.*

*Heydərbaba, kəhliklərin uçanda,
Kol dibindən dovşan qalxıb qaçanda,
Baxçaların çıçəklənib açanda,
Bizdən də bir mümkün olsa, yad elə,
Açılmayan iürəkləri şad elə.*

“Füyuzat” jurnalından, 2012-ci il

1. Sizcə, mətnində adı çəkilən Şəhriyar kimdir?
2. Nə üçün ananın cavabını Şəhriyar şillə hesab edir?
3. Ananın sözlərinə münasibət bildirin. Nə üçün oğlunun fars dilində şeir yazmasına etiraz edir? Bu sözlərin altında gizlənən əsas mətləbi müəyyənləşdirin.
4. Hansı fikir mətnində öz eksesini tapmışdır?
  - Şəhriyar yorğun iş gündündən sonra sevimli anasının qayğısını hiss etdiyi üçün özünü xoşbəxt sanırdı.
  - Anasının farsca danışması Şəhriyari çاش-baş salmışdı.
  - Şəhriyar yaşadığı dövrün tələblərinə əsasən farsca yazırırdı.
  - Anasının haqsız olaraq söylədikləri Şəhriyara bir şillətək dəymışdı.
  - Anasının tənəli sözləri Şəhriyarın türkcə ilk şeirinin meydana gəlməsinə zəmin yaratdı.
5. Mətnindəki atalar sözü mətnin adı kimi işlənə bilərmi? Fikirlərinizi əsaslandırın. Mətni adlandırın.
6. Anası ilə Şəhriyarın dialoqunda onların simasında və əl hərəkətlərində hansı hallar müşahidə olunacaq? Dialoqu səhnələşdirib bu hərəkətləri əyani nümayiş etdirin.

7. S.Vurğunun “Vaqif” dramından verilmiş parçası əsas mətnlə əlaqələndirin.

*QACAR – Aha, sinayirdim idrakinizi,
Doğrudan, bir şair görürəm sizi.
Xosbəxt xəlq eləmiş sizi yaradan!
Göylərə baş çəkən bu şanlı saray,
Sizə tapşırılsın bu gündən gərək*

Ancaq bir şərtim var...

VAQIF – Buyurun görək!

*QACAR – Gərək fars dilində yazsin
sənətkar.*

VAQIF – Farsın Xəyyamı var;

Firdovsisi var;

Nə çoxdur onlarda böyük sənətkar.

Azəri yurdunun oğluyam mən də,

Az-az uydururam yeri göləndə.

Mən ellər bağında azad bir quşam,

Mənsəbə, şöhrətə satılmamışam!..

VƏZİR – Yaxşı da...

Çarıqlı kiçik bir ölkə

Böyük Firdovsilər yaratdı, bəlkə?..

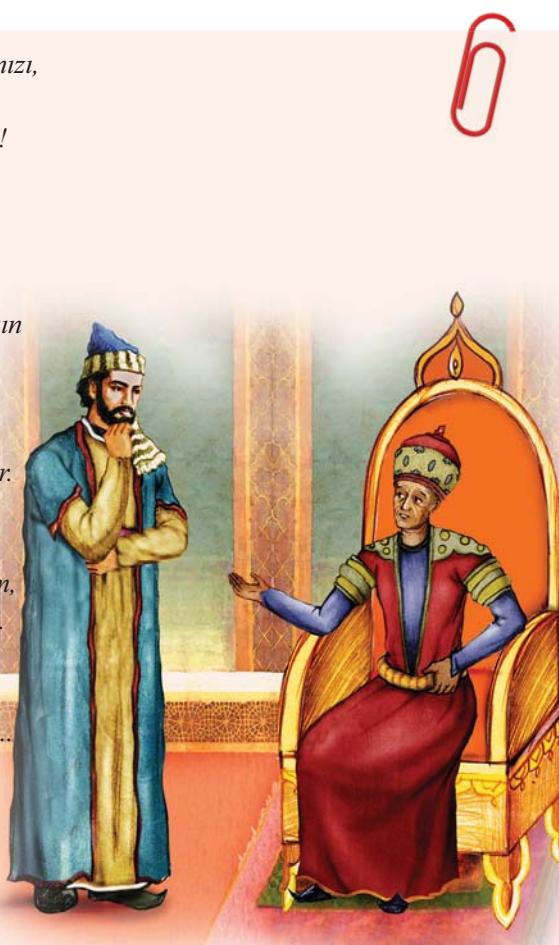
VAQIF – Dayan...

Bu bağçanın hər bir bucağı

Neçə çiçək, neçə güllər bitirmiş.

Sizin güldüyüümüz çoban torpağı

Nizamlılar, Füzulilər yetirmiş.

6

✓ Müzikətə aparın.

Ana

farsca yazmaqdan çekindirir.

Şəhriyar

Qacar

farsca yazmağa çağırır.

Vaqif

- Hadisələrin hansı əsrlərdə baş verdiyini araşdırın.
- Həmin dövrlərdə ana dilinə olan münasibəti müəyyənləşdirin.
- Ananın və Qacarın tələbləri nə ilə bağlı idi?
- Həmin məsələyə Şəhriyarın və Vaqif obrazının münasibətini müqayisə edin və fikirlərinizi ümumiləşdirin.
- Vəzirin dediyi fikri deyim tərzinə və məzmununa görə izah edin.

8. Mətndə çərçivəyə alınmış atalar sözü hansı intonasiya ilə deyilmişdir?

1. Məntiqi vurğu *kökii üstə* ifadəsinin üzərinə düşür. Mənasi budur ki, atan türk dilində danışmış, öz dilinə böyük önəm vermişdir. Sən də bu yolu tutmalısan, bu dildə danışmalı və yazmalısan.
2. Məntiqi vurğu *ot* sözünün üzərinə düşür. Ana tənə edərək işarə edir ki, atan daim fars dilində danışmış, bu dilə önəm vermişdir. Ona görə sən də fars dilində yazırsan.

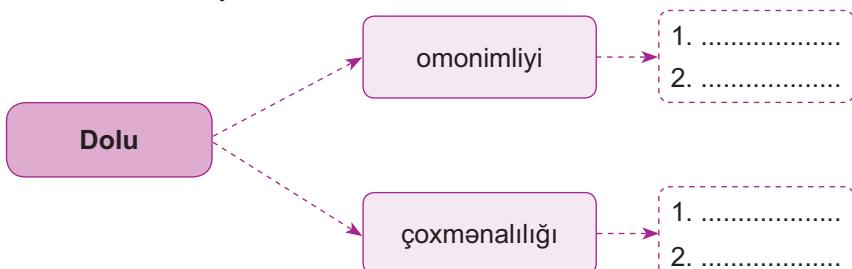
 9. Mətni oxuyarkən mötərizədəki daha uyğun sözlərdən istifadə edin. Seçimi-nizi əsaslandırın.

 10. Mətn üçün verilmiş açar söz düzgünmü seçilmişdir? Siz hansını təklif edir-siniz?

11. *Son* və *axırıncı* sözləri sinonim hesab edilirmi? Elə cümlə qurun ki, bu söz-lərdən biri orada iştirak etsin, amma digəri onu əvəz edə bilməsin.

12. Mətndəki hansı cümlələrdə işlənmiş *gün* sözləri omonimlik təşkil edir?

13. Sxemi tamamlayın.

14. Mətndən frazeoloji birləşmələri seçib qarşılığını müəyyənləşdirin.

15. *Süfrə* və *sürfə* sözlərinin məna fərqini izah edib cümlələrə düzgün yerləşdirin.

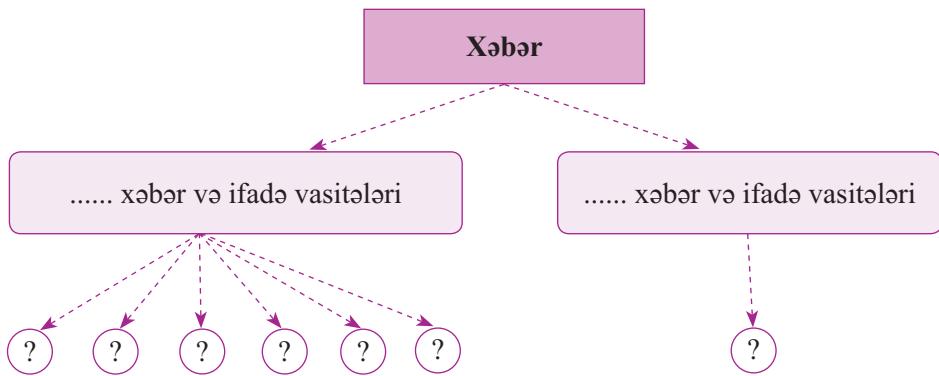
• İşçi arılar ..... asanlıqla gözcükлərdən çıxarıb çölə ata bilərlər.

• Yaşıl otların üstündə salınmış ..... balaca Ayxanın marağına səbəb oldu.

 16. Mətndəki şeir bəndlərində (səh. 16) hansı sözlər tələffüz formasında veril-mişdir? Həmin sözlərin düzgün yazılış formasını göstərin.

17. Mətnin (səh. 15) 1-ci abzasında hansı cümlələrdə söz sırası pozulmuşdur? Hə-min cümlələrdə cümlə üzvlərinin ardıcılılığını bərpa edin. Hansı cümlə üzvünü yerinə “qaytardınız?” Həmin cümlə üzvünün ifadə vasitələrinə diqqət yetirin.

18. Aşağı sinifdə xəbər haqqında öyrəndiklərinizi yada salıb, kiçik elmi mətn tərtib edin. Bunun üçün əlavələrinizi edib 19-cu səhifədəki sxemi tamamlayın.

19. Cümlələrdən xəbərləri seçib onların ifadə vasitələrini göstərin.

- Kiçik nöqsanlar böyük səhvlərə aparır. (*Seneka*)
- Uğurun sirri səbirli olmaqdır. (*B.Dizraeli*)
- Qəlbimdən ucalan bir səs deyir ki, insan yalnız ucalmaq üçün dünyaya gəlir. (*F.Siller*)
- Yaziçinin yalnız bir müəllimi var, o da oxuculardır. (*N.V.Qoqol*)
- Elə yaşamalısan ki, öləndən sonra da ölməyəsən. (*C.Məmmədquluzadə*)
- Səhv etmək eyib deyil, eyib o səhvi təkrarlamaqdır. (*Atalar sözü*)
- Şəxsiyyəti valideyn, ruhu isə müəllim tərbiyə edir. (*N.V.Qoqol*)
- Sevgi və şəfqət insanların məhək daşıdır. (*C.Rumi*)
- Məktəb həyat üçün hazırlıq deyil, həyatın özüdür. (*N.Nərimanov*)

20. Uyğunluğu müəyyənləşdirin. Qurduğunuz cümlələrdə mübtəda ilə xəbərin ifadə vasitələrini tapın.

1) Xalqın, vətənin taleyi ...

yəniz zəhmətlə qazanmaq olar.

2) Eyiblərin ən böyüyü ...

ruhun zindanıdır.

3) Böyük sevinci ...

hər bir insanın taleyinə çevrilməlidir.

4) Paxılılıq ...

öz eybini görməməkdir.

5) Xoşbəxtlik ...

insanlara hörmət və sevgidir.

21. 8-ci sinifdə dialoq qurmağın yollarını öyrənmişsiniz. Həmin bacarıqları tətbiq etməklə aşağıdakı materiallardan istifadə edərək dialoq qurun.

<p>1) Mövzu seçin. 2) Obrazlar yaradın. 3) Onların danışığında müxtəlif cümlə tiplərindən, dialekt sözlərindən istifadə edin. 4) Müasir gəncliyin bir qismi-nin dilində rast gəlinən, ədəbi dilimizə yad olan söz və ifadələrdən, müraciət formalarından istifadə edin.</p> <p>Danışığımızda lazımsız olaraq rus sözlərinin (<i>marojna, xaladelnik, karoçi, uje, ački, prosta, daje, ručka, vobšim</i>) işlənməsinin səbəbini izah edin.</p>	<p>1) Hazırladığınız dialoqu ədəbi dilin qaydalarına uyğun yazın. 2) Nitq etiketlərindən istifadə etməyi unutmayın. 3) Dialekt sözlərini möşətdə daha çox istifadə olunan ümumişlək sözlərlə əvəz edin. 4) Müxtəlif cümlə tiplərindən, müraciət formalarından, durğu işarələrindən düzgün istifadə edin. 5) Dilimizin qorunması üçün təkliflərinizi verin.</p>
---	--

22. Şəkil əsasında mətn qurub danışın. Sualları cavablandırın:

- Şəkildə nə təsvir olunmuşdur? Şəklin çekildiyi zamanı təsəvvür etməyə çalışın.
- Rəssam işinə münasibətinizi bildirin. Rəssam bu şəkli nə üçün çəkmişdir?
- Yerdəki adam nə üçün “dillər”ə etiraz edir?
- Çox dil bilmək lazımdır mı? Nə üçün?
- Nitqinizdə mübtəda ilə xəbərin düzgün uzlaşmasına diqqət yetirin.

Karikatura “Molla Nəsrəddin” (1906-ci il) jurnalindən götürülmüşdür.

...Ay qardaşlar, mən ki dilsiz xəlq olunmamışam,
bu dilləri ağızma soxursunuz...

23. Aşağıdakı mövzuda söhbət aparın.

Azərbaycan dilinin bugünkü işlənmə səviyyəsi siz qane edirmi?

İnsanın tam xoşbəxt olması üçün doğma vətəni, doğma dili olmalıdır. Maraqlıdır ki, başqa xalqlar “doğma dil” dedikləri halda, Azərbaycanda ANA DİLİ deyilir... Belə bir deyim var: “Bir xalqı məhv etmək istəyirsənsə, əvvəlcə onun dilini əlindən al”.

Ulu öndər Heydər Əliyev demişdir: “Hər bir xalqın milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir”.

Dil hər bir kəsin milli mənsubiyyətinin ilkin şərtidir. Millilik, ilk növbədə, ana dilinin varlığının, saflığının qorunması deməkdir. Hər bir kəs öz dilində təmiz, səlis danişa bilməli, bu dilin inkişafı üçün əlindən gələni etməlidir. Dil ən mühüm ünsiyət vasitəsidir. Bir şərtlə ki danişarkən sözün dəyəri qiymətdən salınmasın. Doğma dilində danişan bir insanın nitqində yersiz işlənən əcnəbi sözlər laləli çəmənlikdə bitən alaq otlarına bənzəyir.

- ✓ Mətndə söylənilən fikirlərə münasibət bildirin. Nə üçün dilin məhvi xalqın məhvi deməkdir?
- ✓ Son cümlədəki bənzətməni izah edin. Siz hansı bənzətmədən istifadə edərdiniz?

“Gəlin dilimizi qoruyaq” adlı dəyirmi masa, yaxud ədəbi-bədii vəriliş təşkil edin.

Tədbiriniz haqqında elan yazın və müxtəlif peşə sahiblərini dəvət edin. Hazırlığınız tədbirlərin məqsədi haqqında cümlə quruluşuna və sözlərin düzgün yazılışına riayət etməklə qısa məlumat yazıb sosial şəbəkələrdə yerləşdirin.

Azərbaycan televiziya kanallarında ana dilində nümayiş etdirilən hər hansı bir verilişi izleyin.

İştirakçıların söhbətinə, danışq tərzinə, intonasiyaya, məntiqi vurguya, cümlə quruluşuna diqqət yetirin. Onlarım nitqində rast gəldiyiniz və düzgün hesab etmədiyiniz cümlələri, sözləri seçib düzgün yazın. Müzakirə aparın.

Nümunə üçün müxtəlif verilişlərdən götürülmüş cümlələri sizə təqdim edirik:

- ♦ Qısa aradan sonra sizinlə bərabər olacaqıq.
- ♦ Şəfəq Kərimlinin (ad şərtidir) ifasını alaq.
- ♦ Ünlü hörməti olan sənətçimizə dərin salamlarımızı bildiririk.
- ♦ Sənətçilər bizim qulağımıza xoş mahnilər ifa edirlərsə, onları uca tutmalıyıq.
- ♦ Ölkələrimizə tez-tez qonaq gedin.

Bu cümlələrdə hansı sözlər yerində deyil? Fikri qoruyub saxlamaqla cümlələri düzgün yazın.

Hamını bu vacib məsələnin həllinə çağırın!

ÜÇÜNCÜ İL

(*ixtisarla*)

Bir dərs kitabına rast gəldim, bu kitab mərhum Mahmud Əminin “Üçüncü il” kitabıdır ki, hal-hazırda məktəblərimizdə oxunur və Maarif Komissarlığında mövcud olan nəşriyyat² şöbəsinin izni ilə çap olunmuşdur. Dəxi nə söz? Kitab kitabdır, kitabın ki buynuzu olmaz? Nə irad? Nə tənqid? Amma mən bilmirəm, mən hamıdan ağılliyam, ya hamı məndən ağıllıdır.

Sözüm burasındadır ki, mən bu gün böyük³ oğlumun əlində kitabı görüb aldım, baxdım, axıra kimi göz gəzdirdim və məcbur oldum, kitabın axırlarında bir neçə vərəqi cırıb tullayam kənara. Cırıb atdığım vərəqlər bunlardır:

*Sizcə, müəllif kitabın
vərəqlərini niyə cirür?*

Səhifə 184 – “Daşlar və mədəniyyət” ibarələrindən bir nümunə:

“Heyvanları böyüklükleri⁴ ilə, şəkilləri ilə, üzvlərinin təxalifi ilə bir-birindən fərq və təmyiz etmək olur; fəqət daşlar bu vasitə ilə təfriq olunamaz...”

Bununla belə dürlü-dürlü daqları bir-birindən ayırmak üçün başqa övsaf təhri etməlidir...” Bu vərəqi cırıb tulladım, çünkü bu dil bizim dil deyil.

Səhifə 186 – Dəmirin şənindən yazılın şeirlər:

“Burda nasıl çalışıyor şu sıtmalı əmələ...”

Zavallıda vücud zəif, bəniz qansız, sırt qanbur.

Ayaq çılpaq, üsir sıqlam olmuş, üst çamur.

Əcəb, nədir çıqardıqı bunun bunca əmcələ?..”

Əgər burası nəşrlə yazılmış olsaydı, o vaxtda dəxi əmələnin qeydinə qalmışlar, – deyə saxlaya bilərdim. Amma bunu da cırıb tulladım. Əgər bunlar həqiqətdə şeirdirlərsə, onda nə lazımlı yaxşı uşaqlarımızı öz əlimizlə şeirdən iyrəndirmək?..

Səhifə 191 – Ədəbiyyat nümunələrin-dən parçalar.

“Mənahi: zövqünüz mü? Bir təhaşı yoqmuy xalıqdən? Sizi niranə sövq etməzmi bu üşyanlar, insanlar?” Söz yox, bunu da tulladım.

Səhifə 193 – “Türk obasına siyahət”.

Heyif, bilmirik ki, Sevim Bikə türk obasında yaşayan camaatla⁵ nə dildə danışırı; çünkü bu hekayə ərəb dilində yazılib. Bu səbəbdən kitabdan⁶ cirilic ib atılmalıdır ki, mən də elə elədim.

Səhifə 200 və 201 – təmuz və qış barəsində dərc olunan Tövfiq Fikrətin şeirlərini çap etmədən qabaq azərbaycanlıların dilinə çöndərməli idi.

Bunu da kitabdan çıxartdım.

Səhifə 203 – “Misir xatiratımdan”. Çürük, məzmunu çürük, dili çürük, məsəli çürük.

Əgər bu kitabı yazan mərhum müəllimimiz kitabını bu şəkildə, bu dildə meydana qoyubsa, bu iş onun şəxsi işidir, onun ağılı belə kəsib.

*Cümlədə ifadə olunan
fikrə münasibət bildirin.*

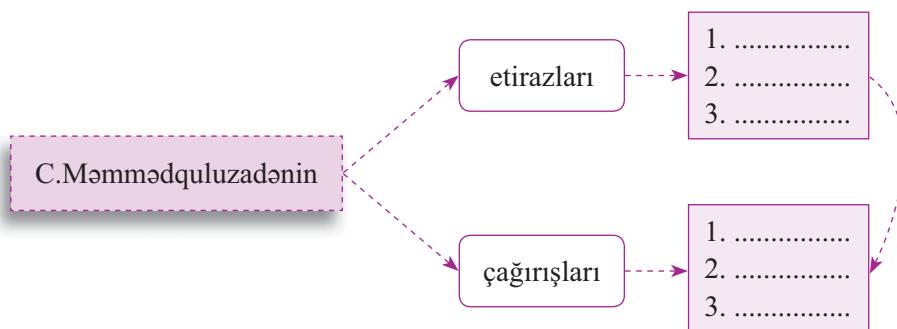
Aman gündür, nə dil olur-olsun, – qoy
məcəus dili olsun, – ancaq oxuyub qanmalı
olsun.

Cəlil Məmmədquluzadə
(“Molla Nəsrəddin” jurnalı, 15 dekabr 1923-cü il)

1. C.Məmmədquluzadənin “oxuyub qanmalı dil olsun” fikri ilə Şəhriyarın anasının sözlərini müqayisə edin.
2. Mətnə əsasən “Üçüncü il” dərsliyi haqqında fikrinizi 2-3 cümlə ilə ifadə edin.
3. Mətndən çıxan nəticəni müəyyənləşdirin.
4. 8-ci sinifdə oxuduğunuz “Bizim obrazovannılar” mətnini xatırlayın. Danışığında rus və Azərbaycan kəlmələrini qarışdıraraq fikir söyləməyə çalışan “obrazovannılar”la Mahmud əminin dərs kitabının dilini müqayisə edin.
5. Mətndə qaldırılan problemə münasibət bildirmək üçün ilk növbədə:
  - C.Məmmədquluzadənin yaşadığı dövrün ictimai-siyasi vəziyyəti barədə məlumat toplayın.
  - Həmin dövrdə ana dili və dərslik məsələlərinə münasibəti aşdırın.
6. Mətnin hansı meyarlara uyğun gəldiyini yoxlayın:
sadə – mürəkkəb, konkret – mücərrəd, aydın – şifrəli
7. Sizin fikrinizcə, dərslik necə olmalıdır? Dərslikdə hansı mövzularda mətnlər öz əksini tapmalıdır?

8. Sxemi tamamlayın və şərh edin.

✓ *C.Məmmədquluzadənin etiraz və çağrıışlarına münasibət bildirin.*

9. *Dil* sözündən istifadə etməklə frazeoloji birləşmələr yaradın. Bu zaman müvafiq söz və şəkilçilərdən istifadə edə bilərsiniz.

	şəkilçi	söz	feil
DİL	ə	—	düşmək
	—	boğaza	qoymamaq
	dən	—	.....
	.....	—	uzanmaq
	—	—	?

✓ *Yaratdığınız frazeoloji birləşmələrin mənasını izah edərək qarşılığını tapın. Bir neçəsini mübtəda və xəbər vəzifəsində cümlədə işlədin.*

10. *Dil* sözünün omonim və çoxmənalı söz olduğunu əsaslandırın.
11. Fikri tamamlayın. *Daş* sözü omonimdir, çünkü ... , çoxmənalı sözdür, ona görə ki ... .
12. *Mərhum* sözündə yanaşı samitlərin yerini dəyişsəniz, hansı söz alınar? Hər iki sözü cümlədə işlədin. Sizcə, həmin sözləri yaxınmənalı söz hesab etmək olarmı?
13. *Kitab* sözünün mətndəki mənasını izah edin. Həmin sözü məcazi mənada işlətməklə şərhini verin.

14. Uyğunluğu müəyyənləşdirin.

tənqid

qorxutmaq, hədələmək

təhqir

yaxşı cəhətləri üzə çıxarmaq,
nöqsanları düzəltmək məqsədilə
müzakirə və təhlil

təhdid

heysiyyətini alçaltmaq,
mənliyinə toxunmaq

15. Mətnəki nömrələnmiş sözlərin düzgün tələffüz formasını göstərin. Fərqli tələffüzün səbəbini izah edin.
16. Mətnədə altından xətt çəkilən söz və söz birləşmələrini qrammatik cəhətdən təhlil edin. Onların hansı cümlə üzvü olduğunu deyin.
17. Aşağıdakı söz və söz birləşmələrindən istifadə edərək verilmiş cümlələri tamamlayın.

onun ingiliscə tərcüməsini, ona, turistləri, saymağı, dilləri, tovuz lələyi, salamlamağı, bir dollar ifadəsindən, dillərə, sözünü, bir neçə dildə

KİV-nin məlumatına görə, Hindistanda yaşayan Ravi adlı yeniyetmə, demək olar ki, bütün ..... bilir. ..... məktəb partası arxasında oturaraq dil öyrənmək nəsib olmayıb.

Ravi beş yaşından parkda ..... satır. Onun müştəriləri bütün dünyadan gəlmiş turistlərdir və o, bu ..... hotelin qarşısında tapır. Hər şey sadə “one dollar”, yəni ..... başlayıb. Bundan sonra Ravi müxtəlif dillərdə ..... və ..... öyrənib. Hindistana gələn turistlər, əsasən, italyan, rus və ərəblər olduğundan o, bu ..... daha yaxşı iyılənə bilib.

“Mən əvvəllər onların nə dediyini başa düşmürdüm. Bir sözü dəfələrlə təkrarlayaraq ..... soruşurdum. Beləcə, ilk vaxtlar on dildə “neçəyədir?” ..... öyrəndim. Daha sonralar artıq ..... sərbəst şəkildə danışır, onlarla *alver* edirdim.

- ✓ *Hansı cümlələrdə durğu işarəsi səhv qoyulmuşdur?*
- ✓ *Əlavə ediləcək sözlərin hansı halda olduğunu və sintaktik vəzifəsini şərh edin.*

Tamamlıq haqqında öyrəndiklərinizi yadınıza salıb sualları cavablandırın. Fikirlərinizi nümunələrlə əsaslandırın.

- Tamamlıq nəyə deyilir? Hansı suallara cavab olur?
- Tamamlığın növləri hansılardır?
- İsmi hansı hallarında olan sözlər və söz birləşmələri tamamlıq olabilir?
- Tamamlıq daha hansı nitq hissələri ilə ifadə oluna bilir?
- Tamamlıq cümlənin hansı üzvləri ilə əlaqədə olur?

18. Aşağıdakı sxemlərə uyğun cümlələr qurun.

1

_____

xüsusi isimlə ifadə
olunsun (i.o.).

-----

feili sıfət tərkibi ilə i.o.
vasitəli tamamlıq

_____

feili xəbər

2

_____

III növ təyini söz
birləşməsi ilə i.o.

-----

məsdrət tərkibi ilə i.o.
vasitəsiz tamamlıq

_____

feili xəbər

3

II növ təyini söz
birləşməsi ilə i.o.
vasitəsiz tamamlıq

-----

isimlə i.o. vasitəli
tamamlıq

_____

sual cavab verməyən
sözlə i.o. ismi xəbər

4

əvəzliklə i.o. vasitəsiz
tamamlıq

_____

frazeoloji birləşmə
ilə i.o. [?]

_____

5

_____

substansivləşmiş
sifətlə i.o. [?]

-----

qoşmali birləşmə
ilə i.o. [?]

_____

xəbər şəkli ilə i.o.
feili xəbər

✓ Son iki sxemdə sual işarələrinin yerinə nə yazılmalıdır?

✓ Hansı sxemə uyğun cümlə qurmaq mümkün deyil? Niyə?

19. Tərkibində müxtəlif söz və söz birləşmələri ilə ifadə olunmuş tamamlıqlar olan cümlələr qurun. Onları əlaqədə olduğu cümlə üzvləri ilə birlikdə göstərin.

20. “Tamamlığın ikinci dərəcəli cümlə üzvü kimi cümlədə rolü” mövzusunda elmi xarakterli təqdimat hazırlayın.

“AMALIM MİLLƏTİMİ SƏADƏTƏ QOVUŞDURMAQDIR”

(ixtisarla)

▼ xeyriyyəçilik ▼ mesenat ▼ təhsil

Artıq neçə illərdir, Azərbaycanın xeyriyyəçilik tarixində bir əfsanə (*dolaşır, gəzir*)... Hacı Zeynalabdin Tağıyev əfsanəsi.

Bu əfsanə yaxın keçmişimizin milli *dirçəliş* tarixində əvəzsiz xidmətləri olan böyük həqiqətlərin, milli ruhun, el qayğıkeşliyinin, tərəqqi, müasirləşmə yolunda təmənnasız fədakarlığın əfsanəsidir. Bu əfsanə ziyalılığın, milli *dünyagörüşün*, bəşəri xeyirxahlığının əfsanəsidir.

Hacının keçdiyi həyat yolu fəhləlikdən milyonçuluğa, sıravi vətəndaşlıqdan mənəvi kamilliyə, ideal əxlaqa sahib millət atası mərtəbəsinə gedən qeyri-adi bir yoldur. Bu həm məhrumiyyətlər, həm də mətinlik, dözümlülük, böyük uğurlar yoludur. Millətinə, ölkəsinə, insanlığa (*təmənnasız, minnətsiz, qarşılıqsız*) xidmət yoludur. **[1]**

H.Z.Tağıyevin xeyriyyəçilik fəaliyyəti, sadəcə, ehtiyacı olanlara maddi yardım etməklə məhdudlaşmamışdır. Bu fəaliyyətin böyük ictimai *məramı* var idi. Bu məramın mahiyyətini xalqın *maariflənməsi*, milli oyanışı təşkil edirdi ki, bu da son nəticədə bütün azərbaycanlıların milli tərəqqisinə xidmət etmək demək idi.

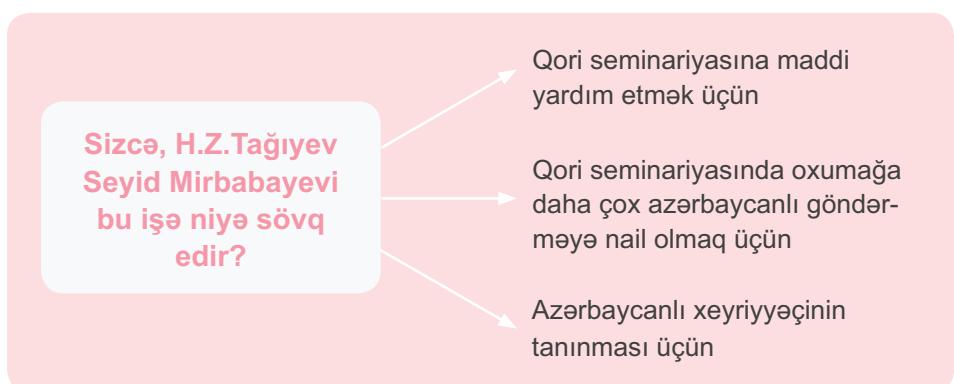
Çünki Hacı belə hesab edirdi ki, savädsizliğin mövcud olduğu bir mühitdə cəmiyyətin ahəngdar inkişafı qeyri-mümkündür. **[2]** Buna görə də o, ilk növbədə təhsil ocaqlarının açılmasına, onların pedaqoji kadrlarla, müxtəlif avadanlıqla təmin edilməsinə böyük əhəmiyyət verirdi. Onun “...məqsədə çatmaq üçün çoxlu məktəb açmaq lazımdır. Çoxlu kitab, məcmuə və qəzet çap etdirib, hər yerə, hətta uzaq kəndlərə də göndərilməlidir”

fikri təhsilə, mətbuata verdiyi həyatı dəyərin ifadəsidir. **[3]** Bu baxımdan 1901-ci ildə Bakıda ilk Qızlar məktəbinin açılması bütün Yaxın Şərqdə

və Rusiya imperiyasının hakimiyyəti altında olan müsəlman xalqları üçün böyük mədəni hadisə idi. *Bu məktəbin açılması bir çox maneələrlə mübarizə şəraitində mümkün olmuşdur.* [4]

Hacı bu məqsədlə əvvəlcə imperator III Aleksandra müraciət etmiş, ancaq rədd cavabı almışdır. Məqsədindən əl çəkməyən Hacı daha sonralar yenidən təşəbbüs göstərərək çar II Nikolaydan icazə almağa cəhd (*göstərmişdir; etmişdir*). Bunun üçün o, müxtəlif vasitələrdən istifadə edir: çarın xanımına bahalı hədiyyələr bağışlayır və açılacaq məktəbin onun adını daşıyacağını bildirir. *Nəhayət, məktəbin açılmasına nail olur.*

Hacı yaxşı başa düşürdü ki, parçalanmış, gerilik və *cəhalət* içərisində yaşayan milləti müasir inkişaf yoluna (*çıxarmaq, salmaq*) üçün maarif ilkin şərtidir, başlanğıcındır, təməldir. Buna görə də o, təhsillə bağlı heç vaxt xeyriyyəçilikdən çəkinməmiş, başqalarını da bu yola dəvət etmişdir. *O, milyonçu xanəndə Seyid Mirbabayevi Gürcüstandakı Qori seminariyasını himayə etməyə sövq etmişdir.*

Hələ 1895-ci ildə Mərdəkanda bağçılıq məktəbi açması, Bakıdakı sənət məktəblərində öz vəsaiti hesabına (*yeni, təzə*) siniflər, laboratoriyalar yaratması, savadlanmanın təbliğ edən “Nəşri-maarif” cəmiyyətini təsis etməsi, Nəriman Nərimanova, Əlimərdan bəy Topçubaşova, Nəsib bəy Yusifbəyliyə, Səməd bəy Mehmandarovə, Məşədi Əzizbəyova, Xudadat bəy Məlikaslanova, Şövkət Məmmədovaya və digərlərinə təqaüd ayırması Hacının öz millətinə maarif və mədəniyyət sahəsində göstərdiyi əvəz-siz xidmətlərin yalnız bir hissəsidir.

Nə üçün məhz bu şəxslərə təqaüd ayrılmışdı?

Milli yüksəlişin ilkin şərtini maarifdə görən Hacı milli mətbuatın inkişaf etdirilməsini də mühüm amil hesab etmişdir. Onun fikrincə, oxuma-yazma olduqdan sonra cəmiyyətdəki mövcud problemlərlə, onların həlli yolları ilə

mətbuat vasisəsilə əhalini tanış etmək daha asan olacaqdır. Oxuyub-yazmaq bilməyən bu şəxsin mətbuata bu qədər əhəmiyyət (*verməsi, ayırması*), türk, ərəb, fars, rus dillərində nəşr olunan qəzetlərdəki materialları tərcümə etdirməsi, beynəlxalq mətbuati izləməsi onun geniş dünyagörüşə sahib olduğunu göstərir.

Ozamankı Azərbaycan mühitində elə bir (*sahə, ərazi*) olmamışdır ki, Hacının xeyriyyəçilik missiyası oradan kənardı qalsın. Maarif, mədəniyyət, təhsil, sosial ehtiyaclar Hacını narahat etmiş, o öz şəxsi vəsaiti hesabına təmənnasız olaraq bu sahələrin inkişafına çalışmışdır. Bakıda teatr binasının inşası, şəhərə su kəmərinin çəkilməsi, milyonlar sərf edərək toxuculuq fabrikini işə salması, balıqcılıq vətəgələrində, neft sənayesi sahəsində minlərlə insanı işlə təmin etməsi H.Z.Tağıyevin xeyriyyəçilik və sahibkarlıq fəaliyyətinin müxtəlif *aspektlərini* təşkil edir.

**Sosial ehtiyac
dedikdə nə başa
düşürsünüz?**

1. Sxemdən istifadə etməklə H.Z.Tağıyevin millətinin xeyrinə gördüyü işlərin ən azı 8-ni yazın.

2. Sizcə, Qızlar məktəbində təhsil hansı dildə idi? Niyə?

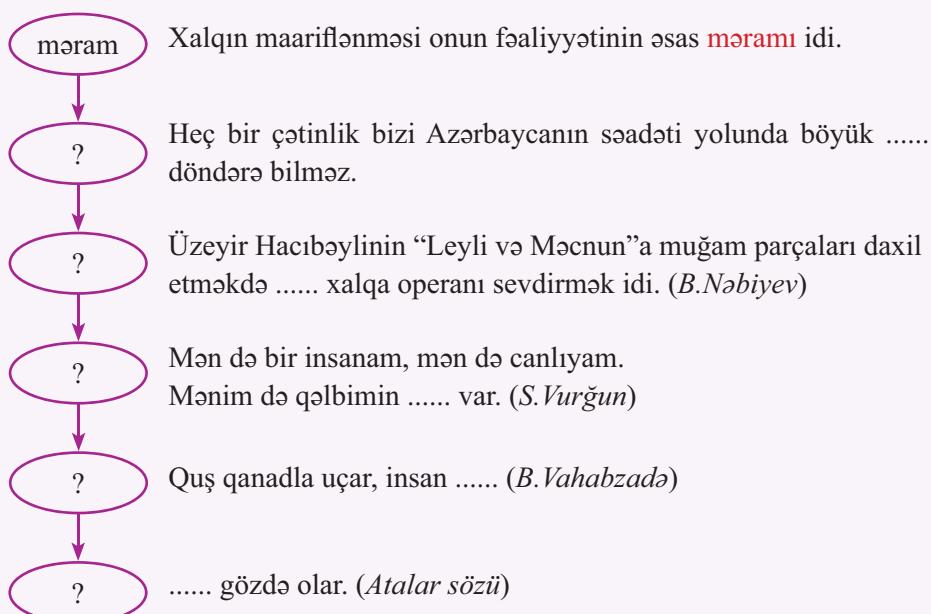
Hal-hazırda hansı ölkələrdə azərbaycandilli məktəblərin olduğunu araşdırın. Həmin məktəblərdən biri haqqında məlumat toplayıb təqdimat hazırlayıın.

“Təhsil millətin gələcəyidir” müdrik kələminin kimə məxsus olduğunu xatırlayın. Həmin şəxsin təhsil sahəsində apardığı islahatlar barədə məlumat toplayın. Bu gün həmin kursun necə davam etdirilməsi barədə fikir yürüdün.

3. Mətnin adının dırnaq içərisində verilməsinin səbəbi nədir? Mətnin adının məzmununa uyğun olub-olmaması haqqında fikir yürüdün.
4. “*Hacının xeyriyyəçilik fəaliyyətinin ən mühüm sahəsini, şübhəsiz, onun maarifin, mədəniyyətin inkişafına göstərdiyi qayğı təşkil edir*” cümləsi mətndə hansı rəqəmin yerinə yazılsa, məzmunu xələl gəlməz?
5. Nə üçün H.Z.Tağıyevin xeyriyyəçilik fəaliyyəti reallıq deyil, məhz əfsanə hesab edilir?
6. H.Z.Tağıyevin hansı iki sahənin inkişafına daha çox maddi vəsait ayırmışdır?
7. H.Z.Tağıyevin qısa tərcüməyi-halını yazsa idiniz, əsasən, hansı faktlardan istifadə edərdiniz?
8. Bu fikirlərdən biri mətndə yoxdur:
- ✓ Bakıda Qızlar məktəbi açıldı.
  - ✓ Hacı Zeynalabdin Tağıyev maarifçi idi.
  - ✓ Bəzi görkəmli şəxslər Hacının verdiyi təqaüd hesabına təhsil almışlar.
  - ✓ Kənd təsərrüfatının inkişafında Hacının əvəzsiz rolü var.
9. Mətndən hansı faktları əldə edə bildiniz? Həmin fatfları sistemləşdirin və əsas mətndəki məzmunu saxlamaqla sadə mətn tərtib edin.
10. H.Z.Tağıyevin xeyriyyəçilik fəaliyyətinin müasir dövrdə davamını görürsünüz mü? İlk növbədə xeyriyyəçiliyin nə olduğunu müəyyənləşdirin. Aşağıdakı sxemdən istifadə etməklə “Xeyriyyəçilik nədir?” mövzusunda müzakirə keçirin.

11. Mətni oxuyarkən mötərizədə verilmiş sözlərdən uyğun olanını seçin.
12. Mətn üçün seçilmiş açar sözlərin düzgün olduğunu əsaslandırın.
13. Lügətdən istifadə etməklə fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənalarını müəyyənləşdirin və onları əlifba sırası ilə düzün.
14. *Bəşəri xeyirxahlıq* və *mənəvi kamillik* birləşmələrinin ifadə etdiyi mənaları izah edin və uyğun nümunələr götərin.
15. Mətnin son cümləsindəki *aspekt* sözünü hansı sözlə əvəz etsəniz, cümlənin məzmununa xələl gəlməz?
16. Sxemi tamamlayaraq sinonimlər cərgəsini cümlələrə düzgün yerləşdirin:

Sizcə, dildə sinonimlərdən istifadə etmənin hansı praktik əhəmiyyəti vardır?

17. Mətndə kursivlə verilmiş cümlələri sintaktik təhlil edin. Həmin cümlələrin sadə cümlə olduğunu əsaslandırın.
18. Mətndə 2 və 3-cü abzaslardakı xəbərlər nə üçün ismi xəbərlərdir?

19. Mətndən götürülmüş sözlərin düzgün deyilişini göstərin.

Yazılışı	Deyilişi
mətinlik	[.....]
insanlıga	[.....]
onların	[onnarın]
avadanlıq	[.....]
sahibkarlıq	[.....]
vasitələrlə	[.....]

20. Uyğun ifadəni seçməklə sualları düzgün cavablandırın:

- Mətndə (səh. 27) 2-ci abzasda feili birləşmə hansı cümlə üzvüdür?
- Mətndə (səh. 27) 5-ci abzasda hansı cümlədə vasitəli tamamlıq III növ təyini söz birləşməsi/məsdər tərkibi ilə ifadə olunmuşdur?
- Mətndə (səh. 27) 4-cü abzasda hansı cümlədə qoşmalı birləşmə vasitəli/vasitəsiz tamamlığın ifadə vasitəsidir?

21. Mətni oxuyub məzmununa münasibət bildirin. Mətndən sonrakı tapşırıqları yerinə yetirin.

Bakı milyonçusu Hacıağa Dadaşov güclü yağış zamanı küçədə bir qocanın oturduğunu görür. Onun nə üçün burada əyləşdiyini soruşur. Qoca evsiz olduğunu deyir. Bu sözlərdən bərk təsirlənən Hacı Bilgəhdəki 12 hektarlıq ərazisi olan bağ evini qocalar evi edir. Bakıda bir neçə uşaq evi açan Hacıağa bu evləri ərzaqla təmin edər, təhsil xərclərini də ödəyirmiş. Ancaq heç kim bu işlərin kim tərəfindən həyata keçirildiyini bilmirdi. Çünkü Hacıağa xeyriyyəciliyinin kiminsə bilməsini istəmirdi. Onun böyük oğlu Ağa Yusif bəy məscidlərə gedər, imkansız ailələrə pul paylayarmış. Hacıağa öz şəxsi vəsaiti ilə Bakıda və bölgələrdə onlarla uşaq evləri və məktəb tikdirib. Bakıda hazırda Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi yerləşən binanı da vaxtilə hotel kimi məhz Hacıağa Dadaşov tikdirib.

(Qoşqar Salmanlı)

- ✓ İlk cümləni elə dəyişin ki, “Bakı milyonçusu” söz birləşməsi cümlənin mübtədəsi vazifəsində çıxış etsin.
- ✓ Beşinci cümləni elə dəyişin ki, “Bakıda bir neçə uşaq evi açan” birləşməsi cümlənin xəbəri olsun.
- ✓ Son iki cümləni birləşdirib sadə cümlə qurun.
- ✓ Birinci və ikinci cümlədə işlənən hansı sözlər sinonimlik yaradır?

22. “Bakı milyonçuları və xeyriyyəcilik” mövzusunda şəkilli təqdimat hazırlayıñ.

“SİZİ TƏBRİK EDİRƏM, QIZLAR!”

(“*Bahar oğlu*” romanından, ixtisarla)

Necə bilirsiniz, mətndə söhbət nədən gedəcək?

Cəfər öz dostları ilə birlikdə Bakı Sənaye Texnikumuna daxil oldu. İndi o, on yeddi yaşlı big yeri təzəcə tərləmiş, bəstəboy, ariq bir gənc idi. *Əyninə qara mahuddan tələbə kostyumu geymiş, boğazına qara qals-tuk vurmuşdu.* Furaşkasında və pencəyinin yaxalığında çəkic və açar nişanları vardı. Bürunc düymələri par-par parıldayırdı. Onu təzə libasda görən qardaşlarının dodaqları qımışır, anasının gözləri yaşarırdı. Dəstəqız olmuş Sona indi Cəfərə ehtiyatla yanaşır, heyran-heyran uzaqdan ona tamaşa etməkdən doymurdu... Əmisi oğlunun saçlarını daraması balaca qızın xüsusilə xoşuna gəlirdi. Cəfərin yandan iki hissəyə ayrılmış gur, qara telləri içində ağaran qısa xətt Sonaya nədənsə özünün qalın, xurmayı hö-rükələri qədər uzun görünür, xəyalı bu intəhasız yolda gəzməkdən yorulmurdu.

*Sizcə, şəkil mətnin
hansı hissəsinə uy-
ğundur?*

*Rəssam işinə münasi-
bət bildirin. Şəkil siz
qane edirmi?*

*Şəkil haqqında təsviri
xarakterli kiçik inşa
yazın.*

Cəfər öz yeni paltarında ilk dəfə evdən çıxıb texnikuma yollandi. Qonum-qonşu sevinc və həsədlə Cəfəri bir-birinə göstərib piçıldayırdı:

- Şahbikənin oğlu böyük adam olacaq!
- Maşallah!
- Allah saxlasın!..

Sizcə, həmin “böyük adam” kimdir?

Gənc oğlan da bu fərəhli baxışları görür, bu hərarətli səsləri eşidir, ürəyi şiddətli döyüñürdü. O, açıq-aydın sevinirdi. Həm də yalnız özü üçün yox. Bu gün birinci dəfə olaraq evdən tək çıxmamışdı. Sonanı və böyük qardaşı qızı Törəni də məktəbə aparırdı. O, qızların çadra altında qoltuqlarına vurduqları kitab-dəftərə görə öz tələbə kostyumundan artıq məsud idi. Axı cavan oğlan balaca qızların bu böyük səadətinə asan nail olmamışdı...

Məntiqinizə əsas-lanib cümlələrin ardıcılığını bərpa edin.

Ancaq böyük qardaş Hüseynqulu tərəddüd etdi.¹ Qızları məktəbə qoymaq təklifi ailədə ciddi mübahisə doğurdu.² Kiçik oğlunun heç bir arzusuna qarşı çıxmayan ana da etiraz etmədi.³ Əjdər dərhal kiçik qardaşına səs verdi.⁴

Çox vaxt biz bir iş görəndə: “camaat nə deyər?” – deyə düşünnürük.

Nə üçün insanlar çox zaman ətrafdakıların rəyinə daha çox önəm verirlər? “Camaat nə deyər?” ifadəsi bir çoxlarının həyat tərzini özündən asılı olmadan tamam başqa istiqamətə yönəldir. Bu fikirlə razi olub-olmadığınız barədə müzakirə aparın.

- Həqiqətən də, bir iş görəndə ətrafdakıların rəyi nəzərə alınmalıdır.
- Bir iş gördükdə insan yalnız öz istək, düşüncə və aqlına uyğun hərəkət etməlidir.

– Qızları məktəbə qoyaq?.. Düzünü deyim ki, mən bunda fəna bir şey görmürəm. Biləks, oxumaqları yaxşıdır. Gözüąçıq olarlar, – dedi.
– Ancaq o biri tərəfdən də camaatdan ehtiyat eləyirəm. El-gün, camaat nə deyər? Axı hələ Dağlı məhəlləsindən bir başıçarşablı məktəb üzü görməyib. Birdən-birə bizim başlamığımız necə olar?

Müzakirədən sonra mətni oxumağı davam etdirin. Nəticə çıxarın və fikirlərinizi ümumiləşdirin.

– Lap yaxşı olar, – deyə Cəfər onun qəlbini yol açdı. – Axı nə

üçün biz ilk addımı atmaqdan qorxmalyıq? Nə səbəbə kimin isə bizim qabağımıza düşməsini gözləməliyik? Bəlkə, başqları bunu dərk etmirlər? Olmaz ki, onlara da biz yol göstərək? Çox da dağlılardan hələ məktəbə gedən qız yoxdur, şəhərlilərdən ki var! Biz də bakılı deyilikmi? Bakıda dörd-beş

*Bayırşəhər dedikdə
hara nəzərdə tutulur?*

məhəllə varsa, biri də bizimdir. İçərişəhərlə Bayırşəhərin qızları artıq məktəb qapısını açıblar. Cəmbərəkəndlə Şahsevənlər də yavaş-yavaş hərəkətə gəlir. Dağlı məhəlləsindən də biz

ləpir salariq, camaat da ardımızca gələr... Bir də biz istədik-istəmədik, zəmanə özü bunu tələb edir. Əgər bu gün biz qızları məktəbə qoymasaq, sabah onlar özləri gedəcəklər. Niyə əcnəbilər oxusun, bizimkilər yox?

Hüseynqulu anasının və kiçik qardaşlarının bir-bir üzünə baxıb köks ötürdü:

– Nə deyirəm ki? Madam istəyirsiz, qoy qızlar da gedib oxusunlar!

Cəfər böyük qardaşının boynunu qucaqlayıb üzündən öpdü:

– Mən bilirdim ki, sən izin verəcəksən, – sonra dərindən ah çəkdi. – İndi gərək Heydəri də özün razı salasan!

Böyük qardaş güldü:

– Heydəri razı salmaq bütün məhəlləni razı salmaqdan çətindir.

Əjdər gülərək səhbətə qarışdı:

– Yoxsa sən də bəzi avamlar kimi Sonaya, Törəyə deyəcəksən ki:

“Fikrini vermə nə elmə, nə ürfana, qızım!

Çoxdur elmin zərəri din ilə imana, qızım!

Oxuyub elm evini eyləmə virana, qızım!

Yoxdur elmin səməri qövmi-müsəlmana, qızım!”

Hüseynqulu maraqla soruşdu:

– Bunu kim deyib?

– “Babayi-Əmir”də yazıblar! – deyə Əjdər şeir müəllifinin kim olduğunu üstündən keçdi.

...Cəfər Sona ilə Törəni ilk qız məktəbinə yazdırdı...

Sizcə, ilk qız məktəbi hansı idi?

Seyfəddin Dağlı

1. Mətnədəki şeir parçasının Cəfər Cabbarlıya aid olduğunu hansı ifadədən başa düşmək olar?

Bu parçanı mət-nin hansı hissə-sinə yerləşdirsiniz, məzmunu-xələl gəlməz?

Fərqləndirilmiş sözü hansı sözlə əvəz etsəniz, cüm-lənin məzmununa-xələl gəlməz?

Ortancıl qardaş qızların məktəbə getməsini heç eşitmək də istəmədi:

- Siz nə danışırsınız? – deyə o, gur səsi ilə bağırdı.
- Ağlıınızı başınıza yiğin! Məktəb nədi, qız nədi? Hələ bir dikdabanımız əskikdir! Aləmə mən gülmüşəm, indi *məxluğunu* bizə güldürəcəksiz?

Ana və qardaşlar nə qədər çalışıdlarsa da, onu yola gətirə bilmədilər.

Hüseynqulu da öz dediyindən dönmədi:

- Uşaqlar mənimdi, özüm bilərəm! – dedi. – Cəfər, apar yazdır qızları məktəbə. Lap bu qışqırıqcının acığına onun öz qızı Zöhrəni də oxutduracağam! Qoy görüm, onda nə eyləyəcək?..

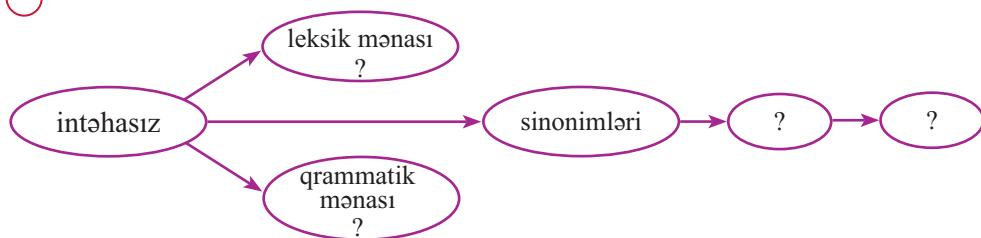
Özündən çıxmış Heydər yalnız bir şey edə bildi: qapını çırıp küçəyə çıxdı. Bir azdan sonra dalana fayton çəkdirib pal-paltarını yiğişdirdi...

Heydər acıq edib evdən köcdü. Elə Bakıda, şəhər içində, öz dükanının yanında mənzil tutaraq yaşamağa başladı.

- Mətnində hansı dövrün hadisələrindən bəhs edilir? Bir ailənin timsalında həmin dövrdə müxtəlif insanların təhsilə olan münasibəti barədə fikir yürüdün.
- Heydərin üz cizgilərini və əl-qol hərəkətini nümayiş etdirməyə çalışın.
- Hansı suala mətnində cavab yoxdur?
  - Cəfər hansı texnikuma daxil olmuşdu?
  - Cəfərin sevincinə səbəb nə idi?
  - Nə üçün qızların məktəbə getməsi maneələrlə qarşılaşdı?
  - Böyük qardaş Hüseynqulu nə üçün tərəddüd edirdi?
  - Hansı qardaş şeir müəllifinin adını bilsə də, açıqlamır?
- Mətnin aşağıdakı meyarlara uyğunluğunu yoxlayın:

dəqiqliq – qeyri-dəqiqliq	bilavasitə – dolayı
sadə – mürəkkəb	faktiki – emosional
konkret – mücərrəd	qısa – ətraflı
- Siz təhsiliniz barədə nə düşünürsünüz? Təhsil almaqdə və ali məktəbə daxil olmaqdə məqsədiniz nədir? Valideynlərinizin sizin təhsilinizlə bağlı arzuları haqqında danışın. Valideynlərinizin arzuları sizin məqsədlərinizlə üst-üstə düşürmü?

7. Sxemi tamamlayın.

8. Tünd şriftlə (səh. 34) verilmiş cümlədə hansı söz düzgün işlədilməmişdir? Bəs bu söz necə olmalıdır?
9. Mətnədə (səh. 35) çərçivəyə alınmış ifadəni hansı sözlə əvəz etsəniz, cümlənin məzmununa xələl gəlməz və düzgünlük bərpa olunar?
10. Uyğunluğu müəyyənləşdirin. Sual işarəsinin yerinə uyğun sözlər artırın.

11. Seçilmiş frazeoloji birləşmələrin mətndəki yerinə uyğun mənasını izah edin və qarşılığını yazın. Hansı frazeoloji birləşmənin antonimi vardır?

xoşuna gəlmək –	hərəkətə gəlmək –
yol göstərmək –	ləpir salmaq –
qəlbinə yol açmaq –	köks ötürmək –
qardaşına səs vermək –	söhbətə qarışmaq –

12. Mətndə rənglə fərqləndirilmiş cümlədən hansı sözü çıxarsanız, düzgün olar?

13. Hər hansı bir mövzuda dialoq qurun. Dialoqun tipini (nəqli, təsviri, mühakimə) özünüz seçin. Mövzu təklif olunur: “Hər açılan məktəb bir həbsxananın bağlanması deməkdir”. Dialoqu səhnələşdirin. Üz cizgilərinizi və əl hərəkətlərinizi obrazların danışığına uyğunlaşdırın.

Nitqdə söylənilən hər hansı bir fikri daha qabarıq, canlı vermək üçün jest və mimikalardan istifadə olunur.

Hər ikisi nitqə emosional güc verir.

Həm jestdən, həm də mimikadan nitqin intonasiyasına, ritminə uyğun şəkildə istifadə etmək lazımdır.

14. Mətnində altından xətt çəkilmiş sözləri aşağıdakı qaydada qruplaşdırın.

Söz	Qrammatik mənası	Söz birləşməsi	Növü	Sintaktik vəzifəsi
ilk	sifət	məktəbə gedən	.....	təyin təyin

15. Sxemlərə uyğun cümlələr qurun.

1

sayla i.o.

isimlə i.o.

II növ təyini söz birləşməsi ilə i.o.
vasitəsiz tamamlıq

feili xəbər

2

məsdər tərkibi ilə
i.o.

II növ təyini söz birləşməsi ilə i.o.

isimlə i.o. vasitəli
tamamlıq

feili xəbər

3

mürəkkəb adla i.o.

sifətlə i.o. təyin

_____.

?

✓ Sonuncu cümlədə sual işarəsinin yerinə nə yazılmalıdır?

16. Cümlələrdə *necə?* sualına cavab verən hansı sözlər düzgün yazılmamışdır?

O, ətrafında gördüyü hadisələrə heyrətli baxırdı.

Şiddətli yağan yağış məhəllələrdə su gölməçələri yaratmışdı.

✓ “*Maraq*”, “*hərarət*”, “*təəccüb*” sözlərinən *sifət və zərf düzəldərək cümlələrdə işlədin. Nə müşahidə etdiniz?*

17. Aşağı sinifdə öyrəndiklərinizi yada salıb “Cümlə üzvü kimi təyinin cümlədə rolü” adlı nəqli xarakterli elmi təqdimat hazırlayın.

18. Verilmiş məlumatlardan istifadə edərək mühakimə xarakterli rəbitəli mətn qurun.

XX əsrin
əvvəlləri. 1901-ci
ildə Bakıda ilk
Qızlar məktəbi
açıılır.

XX əsrin əvvəlləri.
C.Məmmədquluzadə qızların
təhsilə cəlb edilməsi uğrunda
fəal mübarizə aparır.

Ortancıl qardaşının ciddi
etirazlarına baxmayaraq,
C.Cabbarlı qardaşı qızlarını
təhsilə cəlb edir.

Bakıda ilk qız məktəbinin yaradıcılarından
biri kimi tarixə düşmüş, 1901–1905-ci illərdə
həmin məktəbin müdürü işləmiş Hənifə xanım
Məlikova Həsən bəy Zərdabinin həyat
yoldaşıdır. Öz maarifçi çıxışlarına görə
daim təqib olunan Hənifə xanım yaxşı bilirdi
ki, mənzilindəki kiçik pansionunda tərbiyə
etdiyi, təhsil verdiyi uşaqların, xüsusən
qızların hər biri gələcəyin, özü də lap yaxın
gələcəyin maarif işığını yandıracaqlar.

O deyirdi: “Həyatımın məqsədi avam
kütlənin, xüsusən də qadınların hüquqları
uğrunda və onların istismarına qarşı mübarizə
aparmaq, türk qadınlarının mədəni
səviyyəsini qaldırmaq olmuş və olacaqdır.
Xoşbəxtəm ki, türk qadınının əsarətdən
qurtarması üçün bütün üfüqlərin açıldığı
dövrə kimi yaşamışam”.

XXI əsr. Müasir məktəblərin
sayı çoxdur. Dövlət təhsilə
xüsusi qayğı göstərir.
Lakin bəzi bölgələrdə qızlar
təhsildən ayrılib ailə həyatı
qururlar. Sizə, qızların belə tez
ərə verilməsinin səbəbi nədir?
Bunun cəmiyyətə hansı mənfi
təsiri vardır?

“Bir kişiye təhsil versən, təhsilli
bir insan, qadına təhsil versən,
təhsilli ailə qazanarsan”
(H.Z.Tağıyev) ifadəsinə
münasibət bildirin və
fikirlərinizi əsaslandırın.

Hər bir mövzuda dinləyiçiye çatdırılmalı bir əsas fikir, ideya olur. Digər fikirlər həmin fikrin, ideyannın bitkin bir şəkildə ifadə olunmasına xidmət edir.

Nitqin düzgün qurulması üçün hər kəs münasib söz seçməyi, sözün mənasına fikir verməyi, onu düzgün səsləndirməyi bacarmalı, işlətdiyi sözlərin ifadə edəcəyi fikrə uyğun olmasına çalışmalıdır.

Mədəni və məzmunlu nitqin əsas xüsusiyətlərindən biri onun rabitəli olmasıdır. Yəni mövzudakı fikirlər müəyyən ardıcılıqla şərh olunmalı, onların arasında məntiqi bağlılıq gözlənilməlidir. İkinci fikir birincidən, üçüncü ikincidən, dördüncü fikir üçündən doğmali, onu davam etdirməli, tamamlamalı, genişləndirməli və dəqiqləşdirməlidir.

Rabitəli nitq üçün aşağıdakı meyarları əsas götürmək lazımdır:

1. Məzmun. Bu, əsas element sayılır. Natiqin biliyi və söz ehtiyatı nitqin bu elementi ilə müəyyənolnəşir. **2. Kompozisiya.** Mövzunun əsas məqsədini bilmək, suallara konkret cavab vermək. **3. Yiğcamlıq.** Geniş fikri az sözlə ifadə etmək. **4. Aydınlıq.** Fikrin dəqiq verilməsi, aydın diksiya. **5. Təbiilik.** Özünə inam, dinləyicilərin mərağına və səviyyəsinə uyğun danışmaq. **6. Kobud sözlərə yol verməmək.** **7. Normal temp.** Bir dəqiqədə 100–150, orta hesabla 125 söz işlətmək. Dinləyicilərin diqqətini səfərbər etmək, nitqi anlamağı asanlaşdırmaq məqsədilə müvafiq intonasiya çalarlarından istifadə etmək. **8. Mimika.** İfadə edənin sıfətində emosional rənglərin, çalarların nəzərə çarpması. **9. Jest.** Artıq jestə yol verilməməli, jestlər məna ilə sinxron olmalı, sözü, fikri tamamlamalı, nəzərə çarpılmalıdır. **10. İntonasiya.** Danışanın səsində emosional rənglərin, çalarların nəzərə çarpması. **11. Səsin yüksəklüyü.** Bu yüksəklik hamının eşidə biləcəyi bir ölçüdə olmalıdır. Natiq özü üçün rahat bir tərzdə deyil, eşidənin qəbul edə biləcəyi bir formada danışmalıdır. Natiq dil-dən, dilin imkanlarından məharətlə istifadə etməyi bacarmalıdır.

MƏHƏMMƏD SADIQ BƏY AĞABƏYZADƏ

(ixtisarla)

1. Mətndən götürülmüş sözlərin düzgün tələffüzünü göstərin.

Cədvəldəki hansı sözün tələffüzü zündə birdən artıq fərqli məqam var?

layiq, olduqca, şərqşunas, cinayətkarlıqla,
orientoloq, qulluqetmə, müstəqil, orqan

[ğ]	[k̡]	[q̡]	[x̡]

Orientoloq – şərqşunas

Görkəmlı professor, orientoloq alim Məhəmməd Sadıq bəy Ağabəyzadə türk, fars, ərəb, polyak və fransız dillərində *sərbəst* danışırı...
Əslən Salyanın məşhur Ağabəylilər nəslindən olan

M.Ağabəyzadə 1865-ci ildə *Baki quberniyasının Göyçay qəzasında* ruhani ailəsində anadan olmuşdur. İlk təhsilini Bakı realni məktəbində alan Ağabəyzadə daha sonra Sankt-Peterburqdakı piyada hərbi məktəbini əla qiymətlərlə başa vurmuşdur. Çar Rusiyası ordusunda qulluq edərkən göstərdiyi əla xidmətlərə görə M.S.Ağabəyzadə general-major ali hərbi rütbəsinə, bir sıra orden və medallara, o cümlədən Rusiya imperiyasının ən yüksək təltiflərindən sayılan II dərəcəli “Müqəddəs Anna” ordeninə layiq görülmüşdü. Sonradan öz xahişinə əsasən ordudan tərxis olunub

Sizə, hansı mühüm
hadisədən səhbət
gedir?

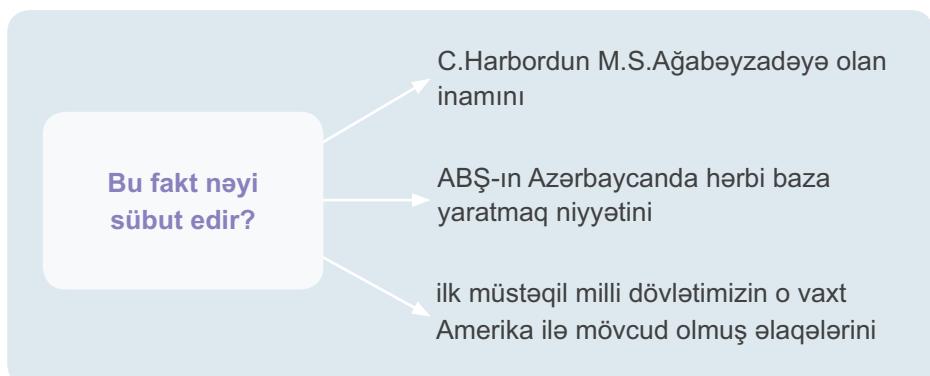
Çox dil bilən şəxs
necə adlanır?

Göyçaya qayıtmışdır. 1918-ci ilin may ayında Azərbaycan tarixində çox mühüm hadisə baş verdi. Bu, generalı *hədsiz* sevindirir. Peşəkar hərbçi general müstəqil dövlətimizə xidmət etmək üçün ona olunan təklifi ürəkdən qəbul edir. O, 1918-ci ilin oktyabr ayından 1920-ci ilin yanvarına qədər Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Daxili İşlər Nazirliyində nazir müavini vəzifəsinə təyin olunmuş və təqəußə çıxanadək bu vəzifədə fəaliyyət göstərmişdir. Vəzifə səlahiyyətlərini la-yiqincə icra edən M.S.Ağabəyzadə çox intizamlı, *tabeliyində* olanlara qarşı olduqca tələbkar olduğu üçün tez-tez lazımı məntəqələrə baş çəkir, ərazi polis orqanlarının təftişində iştirak edir və onlara əməli köməklik göstərirdi. Məhəmməd Sadıq bəyin 1918–20-ci illərdə gənc, müstəqil

dövlətimizin polis orqanlarının təşəkkülü və inkişaf etdirilməsində müstəsna xidmətləri olmuşdur... O zaman çətin və mürəkkəb vəziyyətdə olan ölkədə sabitliyi qoruya biləcək, dövlətçiliyə sədaqətli, cinayətkarlıqla uğurla mübarizə aparacaq polis orqanları üçün ixtisaslı kadrların hazırlanması Sadıq bəyi *çox düşündürdü*. General Məhəmməd Sadıq bəy islahatçı, yenilikçi bir insan olduğu üçün məhz onun təşkilatçılığı ilə hələ 1918-ci il oktyabrın sonunda İçərişəhərdə qorodovoylar (polis məmurları) hazırlayan məktəb fəaliyyətə başlamışdı.

* * *

M.S.Ağabəyzadə Azərbaycan parlamenti və hökumətinin tapşırığı ilə 1919-cu ildə ABŞ Prezidenti Vudro Vilsonun şəxsi elçisi general Ceyms Harbordla Azərbaycanla bağlı hərbi məsələləri müzakirə etmişdi.

C.Harbord general Sadıq bəyin müşayiəti ilə Bakıya gəlməş və məşhur milyonçu mesenat Hacı Zeynalabdin Tağıyevin evində qalmışdı...

Ceyms Harbord qısa müddətdə ünsiyətdə olduğu general-mayor M.S.Ağabəyzadə haqqında demişdi: "...Bu fakt məni sevindirir ki, Azərbaycan Daxili İşlər Nazirliyində belə yüksək səviyyəli şəxsiyyətlər vardır..."

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra bolşeviklərlə işləmək təkliflərini rədd edən M.S.Ağabəyzadə 1920-ci ildə İstanbula gedib orada bir müddət görkəmli mütəfəkkir, tərcüməçi, jurnalist, ədib, həkim və rəssam olan yaxın qohumu Əli bəy Hüseynzadənin yanında yaşamış, sonra Fransaya getmişdir.

1927-ci ildən 15 il müddətində Lvov Universitetində şərqşünaslıq fakültəsinin qurucusu və professoru olmuş, Şərqi xalqlarının dili, tarix və mədəniyyətindən dərs demişdi. Bu universitetdə bir sıra şərqşünasların yetişməsində professorun əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. Teofil Voladarski, Olqa Bak, Tadeusz

Levitski həmyerlimizin yetirmələri idi. Hətta Sadıq bəy ölümqabağı kitablarını sevimli tələbəsi Tadeuş Levitskiyə vəsiyyət etmişdir.

Məhəmməd Sadıq bəy Qurani-Kərimin rus dilinə tərcümə edilməsinin də təşəbbüs-karlarından olmuşdur. O, 1904-cü ildə rus dilində “Türkmən ləhcəsi”, 1931-ci ildə polyak dilində “Türk dili” və s. kimi sanballı əsərlərini nəşr etdirmişdir. Hələ 1904-cü ildə yazib nəşr etdirdiyi “Türkmən dilinin qrammatikası” kitabına görə Buxara əmiri Seyid Alim xan onu qızıl medalla təltif etmişdi.

1944-cü ildə Lvov şəhəri faşistlər tərəfindən işğal olunanda şəhərin alman komendantı tək-tənha yaşayan professor Məhəmməd Sadıq bəyin mənzilini öz qərargahına çevirir və onun zəngin kitabxanasını ələ keçirir. Bundan sonra yarıqaranlıq, nəmlı zirzəmiyə köçən Məhəmməd Sadıq bəyin orqanizmi daha da zəifləyir. Səhhəti getdikcə pisləşir, 1944-cü ildə 79 yaşında qurbətdə – Lvov şəhərində vəfat edir. T.Levitski atası qədər sevdiyi müəllimini gizlincə müsəlman adəti ilə dəfn etdirir.

Mahir Qəribov, “Füyuzat” jurnalından, 2013-cü il

2. Hökmlər haqqında mühakimə yürüdü.

- M.S.Ağabəyzadə nəyin bahasına olursa-olsun, Vətənə qayıtmalı, fəaliyyətini burada davam etdirməli idi.
- M.S.Ağabəyzadənin Vətənə qayıtmamasına mane olan səbəblər var idi. O, başqa yerdə yaşasa da, Vətənə xidmətini layiqincə yerinə yetirirdi.
- Xidmətləri müqabilində gördüyü məhrumiyyətlər onu Vətənə dönməməyə məcbur edir.

3.

*Bu parçanı mətnin
hansi hissəsinə
yerləşdirsiniz,
məzmunu xaləl
gəlməz?*

*M.S.Ağabəyzadə-
nin sözləri niyə
fərqləndirilmiş-
dir?*

*Altından xətt çəkil-
miş sözü hansı sözlə
əvəz etsəniz, emosio-
nallıq azalmaz?*

Məhəmməd Sadıq bəy Fransada çox acı-nacaqlı vəziyyətdə yaşayır. Həyatının çətin günlərindən birində Parisdə Ə.Topçubaşovla görüşür və Əlimərdan bəy onu baron Xoven adlı bir tanışının yanına göndərir. Ağabəyza-dənin Parisdən Əli bəy Hüseynzadəyə yazdığı bir məktubunda baron Xoven haqqında çox maraqlı məlumatlar var:

"Bir neçə kəlmə baron Xoven haqqında söyləyəcəm. O, rus polkovnikidir. 1900-cü ildə Bakıda qubernatorluqda çalışıb. Fransız, ingilis, alman və fars dillərini mükəmməl bilir... Bakıda olarkən müsəlmanlığı qəbul edib. Onun İslam dinini qəbul etməsi barədə rəhbərliyə məlumat çatanda onlar bunu şayia hesab edərək belə inanılmaz xəbərə əhəmiyyət verməyiblər. Xovenin müsəlman adı Mənsurdur. Körpə qızına Aişə adını verib... Müsəlmanları, türkləri, o cümlədən Azərbaycanı dəhşətli də-rəcədə sevir".

Xovenin köməyi ilə Məhəmməd bəy "ayağa qalxır", Parisin, Varsavanın nüfuzlu ali məktəblərində fars və türk dillərində dərs deməyə başlayır.

4. Mətnin birinci hissəsini abzaslara ayırin.
5. Məhəmməd Sadıq bəy Ağabəyza-dənin yaşadığı dövr hansı tarixi hadisələrin baş verdiyi dövrə təsadüf edir?
6. Mətnə əsasən M.S.Ağabəyzadənin şəxsi keyfiyyətləri haqqında fikir yürüdü.
7. Mətnə əsasən demək olarmı ki, ziyalı harada olmasından asılı olmaya-raq, dilini unutmur?
8. Mətnə əsasən müəllim-şagird münasibətləri haqqında fikir yürüdü.
9. Mətni elmi mətn hesab etmək olarmı? Niyə? Fikirlərinizi əsaslandırın. Mətnin dilini "Sizi təbrik edirəm, qızlar" mətninin dili ilə müqayisə edin.
10. Mətn üçün xarakterikdir:
  - emosionallıq
  - bədiilik
  - aydınlılıq

11. “Mətn dən bu nəticəyə gəlmək olur ki, ...” cüməsini mətn dən çıxış edərək müxtəlif hökmərlə tamamlayın.
12. Tutaq ki, sizdən mətni yığcam danışmaq tələb olunur. Bunun üçün nə etməlisiniz?
13. Əsas faktları toplayıb sistemləşdirin və kiçik bir dialoq tərtib edin.
14. Azərbaycanda polis günü nə zaman qeyd edilir? Müasir Azərbaycan polisinin xidmətləri haqqında nə deyə bilərsiniz?

2015-ci ilin may ayında Bakı şəhərinin Binəqədi rayonunda baş vermiş yanğın zamanı Azərbaycan polisinin göstərdiyi fədakarlığı xatırlayın. Onların şəxsi nümunəsində polislər haqqında söhbət aparın.

15. Mətn üçün açar sözlər müəyyənləşdirin.
16. *Quberniya*, *qəza* sözlərinin leksik mənasını müəyyənləşdirin.
17. Sözlərin düzgün izahını tapın.

tərxis

hər hansı bir idarədə işlərin
düzgünlüyünü və qanuni
olub-olmadığını yoxlamaq

təftiş

hərbi xidmətdən buraxılmaq,
ordu sıralarından azad edilmək

təşviq

bir işi görmək üçün dilə tutmaq,
həvəsləndirmək

18. Bunlardan hansı *yenilikçi* sözü ilə paralel işlədilə bilər?

• reformator   • novator   • informator

19. *Məktəb* sözü ilə bağlı hökmərdən hansı düzgündür?

1. Ümumişlək sözdür.
2. Məcazi mənada işlənə bilər.
3. Omonim sözdür.
4. *Institut* sözü yerinə görə *məktəb* sözünün sinonimi kimi işlənə bilər.
5. Sinonimi və antonimi yoxdur.

20. Sinonimliyə görə ardıcılılığı davam etdirib nümunələrlə əsaslandırın.

azad	?	?	?

21. Mətndə altından xətt çəkilmiş cümlədə tire işarəsinin qoyulma səbəbini izah edin.
22. Mətndə fərqləndirilmiş söz və söz birləşmələrinin qrammatik təhlilini verin və onları cədvələ uyğun yerləşdirin.

tərzi-hərəkət zərfliyi	yer zərfliyi	zaman zərfliyi	miqdar zərfliyi	səbəb zərfliyi	məqsəd zərfliyi

Nümunə:

M.S.Ağabəyzadə Göycaya qayıtmışdır.

←
morfoloji cəhətdən
isimdir.

→
sintaktik cəhətdən
yer zərfliyidir.

Zərflik haqqında öyrəndiklərinizi yada salın, sualları cavablandırıb nümunələrlə əsaslandırın. Hansı söz və söz birləşmələri:

- tərzi-hərəkət
- zaman
- yer
- kəmiyyət
- səbəb və məqsəd zərfliyi ola bilir?

**Hansı feili birləşmələr sintaktik baxımdan yalnız zərflik ola bilir?
II və III növ təyini söz birləşmələri zərfliyin hansı məna növü yerdində çıxış edə bilir?**

Əsas nitq hissələrindən hansı zərflik vəzifəsində çıxış edə bilər?

Təyin və zərfliyi fərqləndirmək üçün nəyi bilmək lazımdır?

23. Cümnlələrdə fərqləndirilmiş ifadələri sintaktik baxımdan təhlil edin.

1. Beləliklə, cinayətkar Güldəstə bir-birinə zidd mövqe tutmuş iki *əməliyyat müvəkkilinin hansının daha düzgün üsulla işlədiyini aşkara çıxarmaq üçün* qəribə bir məhək daşına çevrilmişdi (*H.Seyidbəyli*). 2. Cavanlar artıq süd rənginə çalan Kürün sahillərindəki kolların arasında *gəzə-gəzə şirin səhbət* edirdilər (*H.Seyidbəyli*). 3. Təzəcə dil açmağa başlayan Gülnar elə *şirin* danışındı ki. 4. *Mənim üçün* gecə ilə gündüzün, yay ilə qışın fərqi yoxdur (*R.N.Güntəkin*). 5. Ləman onu çox diqqətlə, bir kəlmə sözünü nəzərdən qaçırmadan dinləyir, *belə dəhşətli bir sirri etibar edib ona danışlığı üçün* ürəyində Teymura təşəkkür edirdi (*H.Seyidbəyli*).

✓ *Cox sözünü ayrı-ayrı cümlələrdə təyin və zərflik kimi işlədin.*

24. Mətni oxuyun, zərflikləri seçib qruplaşdırın.

Darıxmışam, müəllim... Yaman darıxmışam. Həlim səsin, isti nəfəsin üçün darıxmışam. Ağ saçların, bəyaz surətin üçün yaman darıxmışam.

Əlimdən tutub mənə yazmaq öyrədən yumşaq əlinin hərarəti üçün, məzəli, şirin dilin, nurani görkəmin, ağır yerişin üçün yaman darıxmışam.

Dərs vaxtı yorulduğumuzu hiss edəndə danışlığın kiçik nağıllar üçün yaman darıxmışam. Dəyərli nəsihətlərin, məsləhətlərin üçün darıxmışam.

Həyatımın uzaq uşaqlıq illərində müəllim simanda sanki özümə bir ata tapmışdım. Atamı görməmişəm. Ata kimi sevdiyim müəllimim, darıxmışam sənin üçün.

Ömrümün bu ahil çağında sənə çox ehtiyacım var. Müəllimlərim çox olub, amma sənin üçün darıxmışam.

Sənə təzim etməyin, sənə təşəkkür etməyin, sənin təbaşirli əlini öpməyin vaxtı çatıb, lakin tapa bilmirəm səni.

Özünü tapa bilməsəm də, məzarını tapdım, özü də lap atamın məzarının qonşuluğunda.

Darıxmışam, müəllim! Həm də gecikmişəm!

Sənin təbaşirli, ağ əllərini öpə bilmədim. İcazə ver, məzar daşını öpüm.

Darıxmışam sənin üçün, müəllim! Cox darıxmışam!..

“Füyuzat” jurnalından, 2011-ci il

- ✓ *Fikir mübadiləsi aparın: mətndəki üçün qoşmalı birləşmələr:*
  - a) səbəb zərfliyidir; b) məqsəd zərfliyidir; c) vasitəli tamamlıqdır.
- ✓ *Mətndəki zərflikləri tapıb mənə növünü və ifadə vasitələrini müəyyənləşdirin.*
- ✓ *Birinci abzasda hansı sözlər bir-birinin sinonimi ola bilər?*
- ✓ *Hansi sözlər sintaktik vəzifə daşımir? Niyə?*
- ✓ *Mətnlə bağlı suallar tərtib edin.*

25. Cümnlərdə altından xətt çəkilmiş sözləri cədvəldən istifadə etməklə fərqliendirin və cavablarınızı əsaslandırın.

	bədii təyin	təyin	tərzi- hərəkət zərfliyi
Bu <u>soyuq</u> , qara daş nə günəş şüası ilə qızır, nə də insan hənirtisi ilə isinirdi. (<i>F.Kərimzadə</i>)	☐	☐	☐
Şahinlə Gülyanaq arasındaki <u>soyuq</u> münasibət Dədə Bəhmənin gözündən yayınmadı. (<i>Əfqan</i>)	☐	☐	☐
Anasının otağında babası ilə rastlaşan Seyid Əzim onunla <u>soyuq</u> davrandı. (<i>Ə.Cəfərzadə</i>)	☐	☐	☐
Oturmuş palanın üstündə hambal, <u>Dərin</u> düşüncəyə qərq olmuş yaziq. (<i>S.Vurğun</i>)	☐	☐	☐
Quyunu gen qaz, <u>dərin</u> qaz, özün düşərsən. (<i>Atalar sözü</i>)	☐	☐	☐
Bolu bəy Koroğlunu <u>dərin</u> bir quyuya saldırıb ağzını möhkəm bağladı. ("Koroğlu" dastanı)	☐	☐	☐

✓ *Bədii ədəbiyyatdan özünüz də belə nümunələr seçin.*

26. Mətnindən zərflikləri tapıb məna növünü müəyyənləşdirin. Zərfliyin hansı məna növünə rast gəlmədiniz? Həmin məna növünə aid cümlə qurun.

Bir gün Mövlana təmir üçün evinə usta çağırır. Həmin şəxs işinə başlayır. Mövlananın tələbələrindən bəziləri ustanın xristian olduğunu anlayınca zarafatla belə deyirlər:

– Dinlərin ən sonuncusu və gözəli İslamdır. Sən də gözəl qəlbə sahib bir insansan. Niyə müsəlman olmursan?

Usta işini saxlayır, başını qaldırıb onları süzür. Sonra təmkinlə cavab verir:

– Əlli ildir, İsa dinindəyəm. Dinimi tərk etsəm, utanaram.

Bu əsnada içəri girən Mövlana ustanın bu sözlərini eşidib belə deyir:

– Müsəlman da, xristian da Allaha inanır. Din sahibidir, dinsiz deyildir. Mövlananın bu izahından tələbələr utanır, usta rahat nəfəs alır.

(Muxtar Cəfərovun "Eşq pərvanəsi" kitabından)

27. Verilmiş sözlərdən feili birləşmə düzəldib həmin birləşmələri səbəb və məq-səd zərfliyi kimi cümlələrdə işlədin.

Vətən

qazanmaq

üçün

Qələbə

qorumaq

ötrü

28. Nöqtələrin yerinə lazım olan şəkilçiləri artırın. Qoşmalardan uyğun olanını istifadə edib cümlələri tamamlayın. Qoşmalı birləşmələrin sintaktik vəzifə-sini müəyyən edin.

- İsi Mahmud ağanı qayğıdan xilas edib onun xatirini qırmamaq (üçün, ötrü, görə) bu nikahı qəbul edirdi. (*Ə.Cəfərzadə*)
- Düzü, səninlə başqa bir iş... (üçün, ötrü, görə) məsləhətləşməyə gəlmışəm. (*F.Kərimzadə*)
- Mən bunu indi sənə on... (üçün, görə, ötrü) yazırıam ki, dost-aşna hər mək-tubda mənə bu barədə işarə vurur. (*Ə.Cəfərzadə*)
- Səndən nəyi isə gizli saxla... (üçün, ötrü, görə) həmişə özümü danlayıram. (*İ.Hüseynov*)

29. *Dağ başı, irəli, ətraf, Azərbaycan Respublikası, şəhər, kəndin kənarı, ibadət otağı, geri, futbol meydançası, Yer kürəsi* söz və söz birləşmələrini ayrı-ayrı cümlələrdə mübtəda və yer zərfliyi vəzifəsində işlədin.

30. *Sonra, əvvəl, qabaq* sözlərini qoşma və zərf kimi cümlələrdə işlədin. Sonra həmin sözlərin sintaktik vəzifəsini müəyyənləşdirin. Nə müşahidə etdiniz?

AZ

I bölmənin materialılarından istifadə edərək hazırladığınız izahlı lügətə yekun vurmağı unutmayın.

Çalışın ki, sözlərin mənasını bədii ədəbiyyatdan seçdiyiniz nümu-nələrlə əsaslandırırasınız.

Nümunə:

Maarif – əhali arasında savad, bilik yaymaq üçün həyata keçiri-lən tədbirlər sistemi. *Məktəb maarif və elmin bağlıdır.* (*İ.Həqqi*)

Digər bölmələrdə də bu işi davam etdirin.

1

MAARİFÇİ FƏDAİLƏR – AŞURBƏYLİLƏR

Aşurbəylilər nəslinin kökü qədim türk tayfalarından olan əfşarlara gedib çıxır. Nadir şah 1740-ci ildə Azərbaycana gələndə Bakıda və ətraf kəndlərdə özünə arxa yaratmaq üçün əfşar türk tayfalarından bir çoxunu indiki Sabunçu, Zabrat və Keşlənin ərazilərində yerləşdirmişdi. Onun dövründə Aşur xan Təbriz şəhərinin hakimi və Azərbaycanın sərdarı olub. Aşurbəylilər nəslini öz soyadlarını Aşur xan Əfşarın adından götürmüslər. Aşur xanın beş oğlu olub.

...1828-ci ildə Rusyanın Şimali Azərbaycanı işgal etməsindən sonra və ziyyət bir qədər dəyişir. Bəylərin və xanların hüquqları məhdudlaşdırılır. Lakin çar hakimiyyəti əhali arasında yaranan narazılığı gördükdə ali təbəqə ilə

bir qədər “yumşaq” davranışmaq qərarına gəlir. Ali təbəqəyə mənsubluğun bilinməməsi üçün bəylər özlərinə sonu “ov”la bitən “russayağı” familiya qəbul etməli idilər. Həmin vaxtdan bu nəslin nümayəndələri cəmiyyətdə Aşurbəyovlar kimi təniniirlər.

2

- Şəklin altındakı ifadələrdən istifadə etməklə cümlələri tamamlayın.
- Nəslin ən məşhur nümayəndələrindən biri səxavəti və xeyirxahlığı ilə tanınan Nabat xanım Aşurbəyovadır. O, _____ sahib imiş...
  - Nabat xanım Bakı milyonçusu H.Z.Tağıyevin təşəbbüsünə qoşularaq Bakıya _____ iştirak edib.
  - Nabat xanımın ən böyük xidməti Bakıda tikdirdiyi Təzə Pir məscidi olub. _____ Nabat xanım H.Z.Tağıyevi dəvət etmişdir.
  - Deyilənə görə, Nabat xanım məscidin _____ istayırmış. Lakin buna maddi imkanı çatmayıb.
  - Təəssüf ki, Nabat xanım məscidin tikilib başa çatmasına cəmi iki il qalmış vəfat etmiş, tikinti oğlu Hacı Abbas-qulu Rzayev tərəfindən _____ başa çatdırılmışdır.
  - Olduqca xeyirxah olan Nabat xanım _____ yaşadıqı mənzilin qapılарını taybatay açıq qoyarmış. Bu ona işarə idi ki, yoxsullar həmin gün bu xanımın süfrəsinə qonaq ola bilərdilər.
- ✓ Mətnə əsasən N.Aşurbəyovanın ölüm tarixini müəyyənləşdirin.
- ✓ Təzə Pir məscidinin memarı kimdir?

1. 1914-cü ildə
2. su kəmərinin çekilməsində
3. həftənin cümə günləri
4. tavanını qızıldan etmək
5. Bakıda neft mədənlərinə və çox böyük imarətlərə
6. Məscidin özülünə ilk daşın qoyulması üçün

3 Əjdər bəy Aşurbəyov Sabunçu şəhər məktəbinin fəxri himayəçisi idi. Bu məktəbi o öz vəsaiti ilə saxlayır, nəinki müəllimlərin əməkhaqqını, hətta şagirdlərin ehtiyaclarının da müəyyən qismini ödəyirdi. Bundan başqa, Əjdər bəy xaricdə təhsil alan bir çox azərbaycanlı tələbələrə, o cümlədən Fransada təhsil alan görkəmli pedaqoq Səlim bəy Behbudova maddi yardım etmişdir.

Əjdər bəy 1909-cu ilin 29 aprel tarixində Qafqaz Tədris Mərkəzinin başçısına ərizə ilə müraciət edib Tiflisdə açılan “Qadın müsəlman məktəbi”nə yardım etmək istədiyini bildirir. Qafqaz Tədris Mərkəzinin rəhbərliyi bu yardımına görə onu məktəbin fəxri himayədarı seçir. Əjdər bəy müsəlman balalarının təhsil aldığı bu məktəbə hər il müəyyən məbləğdə pul göndərmiş, imkansız tələbələri şəxsi vəsaiti hesabına oxutmuşdur.

O, “Şollar” su kəmərinin, Sankt-Peterburq şəhərində inşa olunan məscidin və Sabunçu şəhər xəstəxanasının tikintisinə köməklik göstərmiş, “Nicat” cəmiyyətinin teatr bölməsində qoyulan tamaşalara sponsorluq etmiş, cəmiyyətin müxtəlif bölgələrə səfərlərinin təşkilatçılarından biri olmuşdur.

Əjdər bəy Yaponiyaya səfərindən sonra yapon memarlıq üslubunda Bakıdakı “Mikado” adlı teatri (indiki Rus Dram Teatrının binası) və Göy məscidi tikdirmişdir.

4 Neft milyonçusu Teymur Aşurbəyov Sabunçuda geniş torpaqlara, təsərrüfat sahələrinə malik mütərəqqi düşüncəli bir insan idi. O, məktəblər tikdirir, məscidləri bərpa etdirir, imkansızlara [redacted]. T.Aşurbəyovun oğlanları: Əli bəy və Bala bəy də öz xeyriyyəçilik əmələləri ilə məşhur idilər. Onlar bir çox azərbaycanlı tələbələrə maddi yardım etmişlər. Buxara əmirinin təşəbbüsü ilə Sankt-Peterburqda məscid inşa edilərkən onun tikintisinə Aşurbəyovlar tərəfindən də böyük miqdarda vəsait ayrılmışdı. 1910-cu ildə məscid hazır olanda Bala bəy öz vəsaiti hesabına məscidin ibadət zalına böyük və dəbdəbəli büllur çilçiraq bağışlamışdı.

Bala bəyin xanımı İsmət xanım isə “Müqəddəs Nina” Qadın Xeyriyyə Cəmiyyətinin üzvü idi.

5 Sona Aşurbəyova yazır ki, bu nəslin səciyyəvi xüsusiyyəti onların heç bir təmsilcisinin mühacirətdə dünyasını dəyişməməsidir. Hətta 20-ci illərin əvvəllərində Bakını tərk etməyə məcbur qalanlar sonralar Vətənə qayıdlılar. Sovet hakimiyyəti illərində Aşurbəyovlar nəslİ mülklərindən, evlərindən, torpaq sahələrindən, neft mədənlərindən və müəssisələrindən tamamilə məhrum edilmələrinə, repressiyaya məruz qalmalarına, dünyanın çox yerinə səpələnmələrinə baxmayaraq, fəaliyyətlərini mütərəqqi istiqamətdə davam etdiriblər.

1. Sizcə, Aşurbəyovlar nəslinin maarifə, təhsilə bu qədər əhəmiyyət verməsinin səbəbi nə idi?
2. Əlavə məlumat toplayıb 1-ci mətni genişləndirməyə çalışın.
3. 4-cü mətnindən hansı cümləni çıxarsaq, mətnin məzmununa xələl gəlməz?
4. Aşurbəyovlar nəсли haqqında məlumat toplayıb onların nəsil şəcərəsini hazırlamağa çalışın. Soyadlarımızın forması haqqında müzakirə aparın. Hansı forma düzgün və milli səciyyəlidir? Aşurbəyov, Aşurbəyli və s.
5. Öz nəsil şəcərənizi də hazırlaya bilərsinizmi? Nəslinizdə xeyirxah əməl-ləri ilə tarixə düşmüş şəxslər varmı? Həmin şəxslər haqqında məlumat hazırlayıb yoldaşlarınızla bölüşün.
6. Ənvər Çingizoğlunun “Avşarlar” sənədli filminə (1996) baxın və film əsasında təqdimat hazırlayın.

7. 3-cü mətnin 3-cü abzasından *ərazi* sözünün milli qarşılığını tapın.
8. *Müəllim* və *pedaqoq* sözləri arasında məna fərqinin olub-olmadığını araşdırın.
9. Aşağıdakı nümunələrdə nöqtələrin yerinə uyğun gələn sözlərdən birini artırın.
ianə, kömək, əl tutmaq, yardım
- “Canavar var!” – deyə bağırdı yenə,
Qəryə əhlin ..... çağırdı yenə. (*M.Ə.Sabir*)
  - M.Ə.Sabir ağır xəstə yatarkən “Molla Nəsrəddin” jurnalı ..... toplanişı elan edir.
  - Son gücündən istifadə etmədən başqalarından əsla ..... istəmə. (*B.Rassel*)
  - ..... sponsorluq .....
- ✓ *Sonuncu cümləni özünüz tamamlayın.*
- ✓ *Bu sözlərdən hansı 4-cü mətnindəki (səh. 51) boşluğa uyğun olar?*
10. 5-ci mətndə *Vətən* sözünün böyük hərfə yazılmışının səbəbini izah edin.
11. 1-ci mətndə fərqləndirilmiş cümləni sintaktik cəhətdən təhlil edin. Cümə üzvlərinin ifadə vasitələrini müəyyənləşdirin.
12. 2-ci mətndə mürəkkəb adların sintaktik vəzifəsini müəyyənləşdirin.
13. 3-cü mətndə mübtədası mürəkkəb adla, xəbəri 3-cü növ təyini söz birləşməsi ilə ifadə olunmuş cümləni seçin.

14. 4-cü və 5-ci mətnlərdə zərflikləri seçib məna növünü müəyyənləşdirin.
15. Müvafiq söz və söz birləşmələrini sxemlərdəki ardıcılılıq uyğun olaraq sintaktik vəzifələrdə işlədib cümlələr qurun.

✓ Hansı cümlələrdə vergül işarəsindən istifadə olunmalıdır? Niyə?

16. Doğru və yanlış fikirləri müəyyənləşdirin.

Sifət, əvəzlik, isim və saylar substansivləşərək mübtəda vəzifəsində çıxış edir.

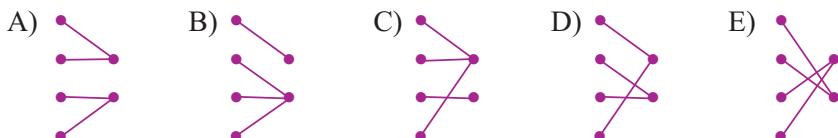
Zərflik xəbərlə əlaqələnən yeganə cümlə üzvüdür.

Vasitəsiz tamamlıq müxtəlif söz və söz birləşmələri ilə ifadə olunaraq təsirli feillərlə əlaqələnir.

II və III növ təyini söz birləşmələri cümlənin təyini ola bilir.

doğru

yanlış

17. Bölməni yekunlaşdırarkən nə öyrəndiyiniz haqqında qısaca məlumat yazın.

2-ci bölmə

MÜVƏFFƏQİYYƏT VƏ CƏMİYYƏT

- “Müvəffəqiyyət hər gün yığılan kiçik cəhdlərin nəticəsidir”.

Cəlaləddin Rumi

- İlk növbədə bölmənin adına və epiqrafa münasibət bildirin. Bölmə nə üçün belə adlandırılmışdır? Epiqrafda əksini tapmış fikirlə razı-sınızmı?
- Yoldaşlarınızla aşağıdakı suallar ətrafında fikir mübadiləsi aparın:
  - ✓ Müvəffəqiyətin cəmiyyətlə nə kimi əlaqəsi vardır?
  - ✓ İnsan müvəffəqiyəti necə əldə edir?
  - ✓ Əldə edilən uğur, nailiyyət cəmiyyətin rifahı üçün necə istifadə edilir?
  - ✓ Nailiyyət cəmiyyətə həmişə xeyir gətirirmi?
- İnsanların əldə etdiyi nailiyyətlərin cəmiyyətə, təbiətə xeyri və ziyanı barədə fikir yürüdünlər.
- Verilən sualları bölmədəki mətnlərlə həm tanış olmamışdan əvvəl, həm də bölməni yekunlaşdırıldıqdan sonra cavablandırın. Fikirlərinizdə bir dəyişiklik oldumu?

UĞUR

Demək olar ki, çoxumuz uğurun, nailiyyətin, müvəffəqiyyətin nə olduğunu və ona necə sahib ola biləcəyimizi bilmirik.

Müvəffəqiyyət hədəf seçməkdən başlayır. Hədəfi düzgün seçmək və durmadan ona nail olmaq uğrunda çalışmaq bu prosesin əsasıdır. Bu yol çox keşməkeşli və çətin olsa da, nəticəsi çox ürəkaçandır.

İnsanın həyatda uğur qazanmasında zəka-nın böyük rolu vardır. Amma zəka nə qədər parlaq olursa-olsun, insanı uğura aparan ən vacib və mühüm şərt zəhmət və çalışmaqdır. Məşhur fizik Tomas Edison onun şəxsiyyətində sehrli güc axtaranlara “Yüzdə bir istedad zəka, yüzdə doxsan doqquz isə zəhmət və aql” cavabını verirdi.

Nailiyyətə mane olan ən böyük düşmən tənbəllikdir. Tənbəllik azad olanı əsir edir. Müdriklərdən biri demişdir: “İşləsən, xəzinəyə sahib olarsan, tənbəllik etsən, əlindəki xəzinəni də itirərsən”.

Müəyyən edilmiş hədəf işığında uğura sahib olmanın ilk (*təməl, əsas*) şərtlərindən biri özünəinamdır. (Böyük, uca, yüksək) uğura sahib olanlar “özünəinamla” silahlananlardır. Onlar firtinalı günlərdə belə özünə güvənmələri sayəsində əsla sarsılmayacaq bir qaladırlar. Bütün əngəllərə (...) böyük fədakarlıqla sinə gərərlər.

“Quldarlığı son qoyan prezident” kimi tanınan ABŞ Prezidenti Abraam Linkolnun həyatı uğur-suzluqlarla dolu olduğu halda, özünəinamı sayəsində heç vaxt sarsılmamış və bütün çətinlikləri dəf etməyi bacarımdır. Senatın üzvü ola bilməsə də, səbri və inadkarlığı sayəsində ABŞ prezidenti olmuşdur.

“Füyuzat” jurnalından, 2012-ci il

Sizcə, müvəffəqiyyət nədir?

*Necə bilirsiniz,
müvəffəqiyyət
qazanmağın ilk
amili nədir?*

Müxtəlif sahələrdə uğur qazanmış 100-dən çox insanın həyatını incələyəndə onların bir çox ortaq özəlliyinin olduğu üzə çıxmışdır:

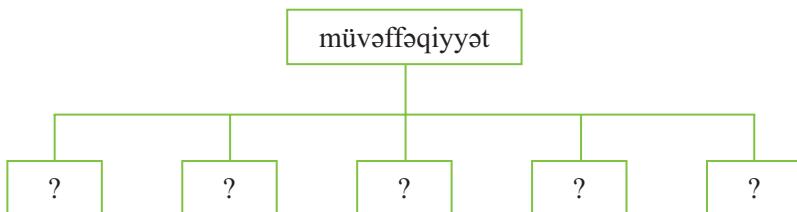

müəyyən edilmiş bir hədəfin olması;
qayəyə, məqsədə ürəkdən bağlı olması;
özünə güvənib uğur qazana biləcəyinə inanmaq;
hər şeyə (əsasən vaxta) qənaət etməyə vərdiş etmək;
məntiqini yerində işlədə bilmək;
diqqətini toplamaq qabiliyyəti;
gözləniləndən daha çox verə bilməyə vərdiş etmək;
başqaları ilə ortaq nəticəyə gəlmək və işbirliyi;
səhv'lərdən nəticə çıxara bilmək;
tolerantlıq, səbirli olmaq;
yaradıcılıq qabiliyyəti.

Sizin fikrinizcə, bu şərtlər insana uğur qazandırıa bilərmi?

1. Sizcə, mətnin hissələri arasında rabitə varmı? Niyə? Əgər rabitə yoxdurşa, mətnin hissələri arasında əlaqə yaratmaq üçün hansı cümlələrdən istifadə edərdiniz?
2. Mətndəki fikirlərə münasibət bildirin. Həyatınızın sonrakı mərhələsində uğur qazanmaq üçün planınız varmı? Qarşınıza hansı məqsədlər qoymuşsunuz? Mətndəki tövsiyələr sizə kömək ola bilərmi? Bu barədə yoldaşlarınızla fikir mübadiləsi aparın.
3. Fransızların dediyinə görə, 20 yaşına qədər gözəlliyyin, 30 yaşına qədər zənginliyyin, 40 yaşına qədər müdrikliyyin yoxdurşa, deməli, həyatda çox şeyi itirmisən. Bu fikirlə razısınızmı?
4. İnsanın əldə etdiyi uğur, nailiyyət, yenilik, kəşf cəmiyyətə, təbiətə və insanlara həmişəni xeyir verir? Dərhal bu suala cavab verməyə çalışmayın. Müəyyən fikirlər söyləsəniz də, qəti qərar verməyə tələsməyin. Bölmədəki materialları diqqətlə öyrənərək sona çatdırın. Fikirlərinizi və mülahizələrinizi dəqiqləşdirin.

5. Mətndə mötərizədə verilmiş sözlərdən ən uyğun olanını seçib işlədin.
6. Mətndə nöqtələrin yerinə hansı sözü yazsanız, cümlənin məzmununa xələl gəlməz?
7. *Keşməkeşli* sözünü hansı sözlə əvəz etmək olar?
8. *Müvəffəqiyyət* sözünün sinonimlərini tapın.

- ✓ *Onlardan hansı verilmiş mətndə işlənmişdir?*
- ✓ *Bu sinonimlər həmişə bir-birini əvəz edə bilirmi? Həmin sinonimləri uyğun cümlələrə yerləşdirməklə fikrinizi əsaslandırın.*
  - Ən böyük ..... insanın özünə qalib gəlməsidir. (*Platon*)
  - Başqalarının ..... qibə edirik, ancaq bunun nəyin bahasına başa gəlməsi barədə düşünmürük. (*S.Smayls*)
  - Fəal həyatın hər dəqiqəsi qazanılmış ..... oxşayır. (*S.Smayls*)
  - Hər məğlubiyyət gələcək ..... yolunda qazanılan təcrübədir. (*D.Lourens*)
- 9. Mətndə hansı yeni sözlərə rast gəldiniz? Həmin sözləri qarşılıqları ilə əvəz edin. Hansının işlənməsi daha məqsədəuyğundur? Niyə?

10. Aşağıdakı sözlərdə nöqtənin yerində bir və ya iki *s* olmasını müəyyən edin.
me.enat, ek.tra, kro.vord, ek.pert, ekspre., hə.as, hi.iyyat, in.tinkt, şəx.iz,
şo.e, qa.trol, in.pektor, li.enziya, mi.iya, hey.iyyət, tə.isat,
11. Mətndəki birinci və ikinci abzasla bağlı düzgün fikirləri seçin.
1. Cümlələrin hamısı ismi xəbərlidir.
  2. Həmcins üzvlərdən istifadə edilmişdir.
  3. Sintaktik əlaqənin iki növü özünü göstərir.
  4. Məqsəd və intonasiyaya görə cümlənin üç növündən istifadə olunmuşdur.
  5. Bütün cümlə üzvlərinin iştirak etdiyi cümlə var.
12. Mətndə altından xətt çəkilmiş cümlələrin quruluşunu müəyyən edin. Fikirlərinizi əsaslandırın.

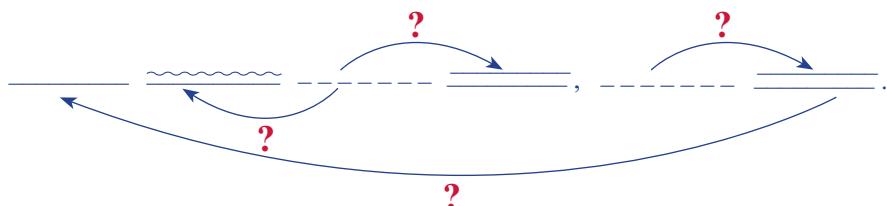

Sadə cümlə haqqında bildiklərinizi yadınıza salıb suallara cavab verin.

1. Sadə cümlə nədir?
2. Sadə cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə növləri hansılardır?
3. Sadə cümlənin şəxsə görə hansı növləri var?
4. Baş və ikinci dərəcəli üzvlərin iştirakına görə sadə cümlələr necə qruplaşır?

Cavablarınızı nümunələrlə əsaslandırın.

13. Aşağıdakı sxemə uyğun cümlə qurun.

- ✓ Cümlənin məzmunu sizin indiyə qədər əldə etdiyiniz hər hansı bir nailiy-yətlə bağlı olsun.
- ✓ Həmin cümlədə sintaktik əlaqələri göstərin.
- ✓ Sual işarələrinin yerinə sintaktik əlaqələrin adını yazın.
- ✓ Sxemdə oxların istiqaməti düzgünmü göstərilmişdir? Səhv haradadır?
Yazdığınız cümlədə cümlə üzvlərinin nə ilə ifadə olunduğunu deyin.

14. Bütün əngəllərə böyük fədakarlıqla sinə gərərlər cümləsinin sintaktik təhlili hansı cümlənin sxeminə uyğundur?

- A) Məşhur insanlar bugünkü nailiyyəti zəhməti ilə qazanıblar.
- B) Bir adama xeyir verməyən iş heç kimə lazım deyil.
- C) Gözəl gələcəyə işıq salan məqsədə inadlı zəhmət çəkməklə nail olarlar.

15. "Mən gələcək həyatımı necə görürəm" adlı nəqli xarakterli inşa yazın. Yazıınızda sadə cümlənin müxtəlif növlərindən istifadə edin.

AZƏRBAYCANI AVROPADA TANIDAN İLK KİMYAÇI ALİM

(ixtisarla)

Mövsüm bəy Xanlarov 1857-ci ildə Bakıda anadan olmuş, ilk təhsilini mədrəsədə almış, ərəb və fars dillərini, tarixi və klassik ədəbiyyatı da burada öyrənmişdir. O, müstəqil şəkildə rus dilini öyrənmiş, 1872-ci ildə Bakıdakı rus realnı gimnaziyasının tələbəsi olmuşdur. Bu gimnaziyanın bazası əsasında 1874-cü ildə Bakı realnı məktəb yaranır.

O dövrdə Bakı böyük neft sənayesi mərkəzinə çevrilmişdi. İndi olduğu kimi, onda da bütün dünyanın diqqəti bu qədim Şərqi şəhərində idi. Bakıya xarici sərmayə ilə birgə Rusiyanın müxtəlif bölgələrindən, həmçinin Azərbaycanın cənubundan işçi qüvvəsinin də axını başlamışdı. Neft hasilatında o dövr üçün aqlasızlaşmadan sayılan yüksək göstəricilərə rəğmən lazımi texnologiyanın və ixtisaslı mütəxəssislərin yoxluğu bu sahədə inkişafa mane olurdu. Azərbaycana digər ixtisas sahibləri ilə yanaşı, neft mühəndisləri də hava, su kimi lazımdı. Təhsil sahəsində yüksək qabiliyyət nümayiş etdirən 15 yaşlı Mövsümün gələcək seçimini də, görünür, elə bu zərurət müəyyənləşdirmişdi. 1877-ci ildə Bakı realnı məktəbini bitirdikdən sonra o, əlavə siniflərdə təhsilini davam etdirmək üçün məktubla məktəbin direktoruna müraciət edir.

Sizcə, bunlardan hansı Mövsümün əlavə siniflərdə təhsil almasının səbəbi idi?

- həmin məktəbdə o dövrün tələblərinə cavab verən mükemmel kimya laboratoriyası və fizika kabinetini vardı.
- fundamental elmlərə böyük maraq göstərən Mövsüm bu imkanlardan bəhrələnərək nəzəri-praktiki biliklərini daha da artırı bilərdi.
- məktəbin kitabxanası müxtəlif xarici elmi-kütüvləri nəşrlərə abunə idi.
- əslində, bunların hər biri Mövsümün təhsil alması üçün əsas səbəb idi.

Azərbaycanın neft sənayesində gedən inkişafi, xüsusilə neft emalı sahəsində böyük perspektivləri nəzərə alan M.Xanlarov qərarını qətiləşdirmişdi: ali təhsil almaq üçün Almaniyaya getmək, vətənə neft emalı üzrə

peşəkar mühəndis-texnoloq kimi qayıtmaq. **1** 1878-ci ilin payızında o, Almaniyanın Vyüsburq Universitetinin tələbəsi oldu.

Mövsüm bəyin Almaniyadan öz sevimli müəllimi, Azərbaycan milli mətbuatının bənisi, böyük mütəfəkkir ... göndərdiyi məktubların, müəllim və tələbə arasında gedən yazışmaların məzmunu xeyli maraqlıdır. **2** Bu məktublarında Mövsüm bəy müəlliminə təhsili, əldə etdiyi nəticələr, gələcək planları barədə səhbət açır və keçmiş məktəb yoldaşları: Nəcəf bəy Vəzirov və Əsgər ağa Goraninin əhvalını soruşturdu. **3** Xatırladaq ki, adı çəkilən bu iki şəxs də Bakı realnı məktəbini bitirdikdən sonra Moskvadakı Petrovski-Razumovski Kənd Təsərrüfatı Akademiyasında ali təhsil almağa başlamış, "Əkinçi" qəzetiñin fəal müəllifləri kimi tanınmışdılar. Mövsüm bəy, Nəcəf bəy və Əsgər ağa arasında məktəb illərindən əsası qoyulmuş dostluq münasibəti uzun illər qorunub saxlanılmışdı.

Sizcə, nöqtələrin yerinə hansı tarixi şəxsiyyətin adı yazılmalıdır?

4 H.Zərdabiyə məktubunda o yazırkı ki, növbəti il üçün artıq Leypsiq şəhərini seçmişdir. Müəlliminin xeyir-duası ilə təhsilə başlayan Mövsüm bəy Leypsiqdə uzun müddət qala bilmir, 1881-ci ilin mayında Almaniyanın Strasburq şəhərindəki ən nüfuzlu elm və təhsil mərkəzlərindən sayılan Vilhelm Kayzer Universitetinə gəlir. Burada zamanının tanınmış alımlarından olan biolog Anton de Bari, kimyaçı Rudolf Fittiq kimi alımlar çalışırdılar. M.Xanlarov da burada professor R.Fittiqin rəhbərliyi altında elmi araşdırımalara başladı...

5 1883-cü ildə Strasburq Universitetinin Elmi Şurasında 26 yaşlı azərbaycanlı Mövsüm bəy Xanlarov doktorluq dissertasiyasını uğurla müdafiə etdi və o, kimya elmləri doktoru alımlıq dərəcəsi aldı. Bakıda doğulub boyabaşa çatmış 26 yaşlı gəncin 1883-cü ildə dünyanın ən tanınmış elm-təhsil mərkəzlərindən birində belə yüksək elmi ada sahib olması XIX əsrin sonlarında Azərbaycan üçün son dərəcə əlamətdar hadisə idi.

Nə üçün bu elmi nailiyyət əlamətdar hadisə hesab edilir?

Qısa müddətdən sonra doktor M.Xanlarov onu yetişdirmiş vətənə fayda vermək üçün Azərbaycana döndü və mühəndis-texnoloq kimi bu uğurların sırasını daha da genişləndirdi. Alim Azərbaycanın sahib olduğu neft sərvətinin vətənin rifahına sərf olunması üçün bütün səylərini səfərbər etdi.

D.İ.Mendeleyev, D.P.Konovalov, N.A.Mentuşkin kimi alımların zəmanəti əsasında Rusiya fizika-kimya cəmiyyətinin üzvlüyünə qəbul olunması Mövsüm bəy Xanlarovun hansı elmi səviyyəyə malik olduğunu və necə qəbul olunduğunu sübut edən maraqlı faktdır.

Alim müxtəlif maarif tədbirlərində iştirak etmiş, Bakı realnı məktəbinin imkansız şagirdlərinə yardım göstərmişdir. 1884-cü ildə onun təşkil etdiyi xeyriyyə gecəsində M.F.Axundzadənin pyeslərindən səhnələr göstərilmişdir.

M.Xanlarov məşhur sahibkar və mesenat H.Tağıyevin qızı Xanım Tağıyeva ilə ailə qurmuşdur.

Rəsul Rəxşanlı, “Cənab doktor Xanlarov” kitabı əsasında

1. M.Xanlarovun qazandığı uğurun səbəbini nədə görürsünüz? Cədvəli tamamlamaqla suala cavab verin.

Meyarlar	Fəaliyyətlər
məqsədi	ali təhsilli mütəxəssis olmaq
məqsədinə ürəkdən bağlı olması	.....
hədəfi	neft sahəsi üzrə mühəndis-texnoloq
çalışqanlığı	.....
işbirliyi	.....
özünəinamı	.....
səbri	.....
xeyriyyəciliyi	.....

✓ Cədvələ əsasən siz də özünüzüün uğur “pillənizi” müəyyən edin.

2. Hansı fikir düzgün deyildir?

- Məktəb yoldaşları Nəcəf bəy Vəzirov və Əsgər ağa Gorani Zərdabiyə məktublarında M.Xanlarovun əhvalını soruşurdu.
  - M.Xanlarov təhsilini Leypsiqin Vilhelm Kayzer Universitetində davam etdirəcəyini H.Zərdabiyə bildirir.
  - 1872-ci ildə Bakı realnı gimnaziyanın tələbəsi olan Mövsüm təhsilini əlavə siniflərdə davam etdirir.
  - M.Xanlarov kimyaçı olsa da, yazıçılarla da əlaqəsi var idi.
3. Mətnin hansı hissəsinə əsasən “məktəb dostluğu formalasdırıran, oxşar xüsusiyyətləri birləşdirən təhsil ocağıdır” qənaətinə gəlmək olar?
4. Şəxsi düşüncələriniz və həyatınızda baş vermiş hadisələrdən çıxış edərək məktəbdə əldə etdiyiniz uğurlar haqqında danışın.
5. Mətn üçün xarakterikdir:
- ✓ elmlilik   ✓ bədiilik   ✓ anlaşıqlılıq
6. “Neft sənayesinin inkişafı və təbiət” mövzusunda söhbət aparın.

7. Verilmiş cümleni mətndən əldə etdiyiniz nəticəyə görə tamamlayın.

**Hesab edirəm ki,
Mövsüm bəy
Xanlarovun əldə
etdiyi nailiyyətlər:**

1. vötönenin _____

2. _____

3. _____

8. İzahların mətndə fərqləndirilmiş sözlərdən hansına uyğun gəldiyini müəyəyənləşdirin.

✓ faydalana maq ✓ lazımlı olma, vaciblik ✓ baxmayaraq

9. Mətnin son cümləsinin əvvəlinə aşağıdakılardan hansını artırısaq, daha düzgün və dəqiqlik olar?

  - Yeri gəlmışkən, qeyd edək ki
  - Mənbələrdə verilən məlumatda görə
  - Deyilənlərə görə
  - Məlumdur ki

10. *İnkişaf* sözünün sinonimlər cərgəsini müəyyəyən edin. Elə cümlə qurun ki, bu sinonimlər bir-birini əvəz edə bilməsin.

11. Uyğunluğu müəyyənləşdirin. Sual işarəsinin yerinə hansı söz yazılmalıdır?

Qanaat

cixarmad

Notícias

əldə etmək

?

gelmek

- ✓ *Qənaət* sözünə hansı feili artırırsanız, “artıq işlətməmək” mənasına uyğun olar?

12. Lügətdən istifadə edərək *fundamental*, *perspektiv* sözlərinin leksik mənala-rını müəyyənləşdirin. Bu sözləri qarşılığı ilə əvəz edin.

13. Mətndə qoşasamitli sözləri seçib onların tələffüzünü yazın.

14. Mətndə (səh. 60) fərqləndirilmiş cümlələrin sadə cümlə olduğunu əsaslandı-rın. Bu cümlələrin qurulusunu necə dəvismək olar?

sadə cümle

+

sadə cümle

=

mürəkkəb cümle

Nümunə:

- sadə cümlələr { 1. Sərnişinlər vaqonlara qalxıb öz yerlərini tutdular. Onları ötürən-lər hələ qatar yola düşməmiş perronu tərk edirdilər. (Ə.Babayeva)
mürəkkəb cümlə { 2. Sərnişinlər vaqonlara qalxıb öz yerlərini tutur, onları ötürənlər hələ qatar yola düşməmiş perronu tərk edirdilər.

İki və daha artıq sadə cümlənin məna və qrammatik cəhətdən birləşməsindən əmələ gələn cümləyə mürəkkəb cümlə deyilir.

Adını eşitcək başını qaldırıb heyrətlə üzümə baxdı, zənbil əlindən yerə düşdü.

I tərkib hissə (*komponent*)

II tərkib hissə (*komponent*)

Cümlənin tərkib hissələri arasında sıx əlaqə vardır. Belə ki zənbilin yerə düşməsinə səbəb şəxsin öz adını eşitməsidir.

Eyni mənəni həm sadə, həm də mürəkkəb cümlə ilə ifadə etmək olar.

Məsələn:

Kim ki öz biliyindən, bacarığından artıq iddialar edir, o, həmişə məğlub olur.

Öz bilik və bacarığından artıq iddialar edən həmişə məğlub olur.

Göründüyü kimi, fərq bu cümlələrin quruluşundadır.

Mürəkkəb cümlələrin tərəfləri adlıq cümlələr istisna olmaqla sadə cümlənin, demək olar ki, bütün növləri ilə ifadə oluna bilir.

Xoşu gəlmirdi ki, kiməsə ancaq özünə aid olan nəyisə danişsin.

müxtəsər, şəxssiz,
nəqli sadə cümlə

mübtədasi buraxılmış
müəyyən şəxslə, geniş,
nəqli sadə cümlə

15. Mətnində altından xətt çəkilmiş cümlələri fərqləndirin.

- 1-ci cümlə quruluşuna görə _____, çünkü _____ .
- 2-ci cümlə _____ sadə _____ cümlədir, çünkü _____ .
- 3-cü cümlə mürəkkəb cümlədir, çünkü iki qrammatik _____ .
- 4-cü cümlə _____ .
- 5-ci cümlə _____ .

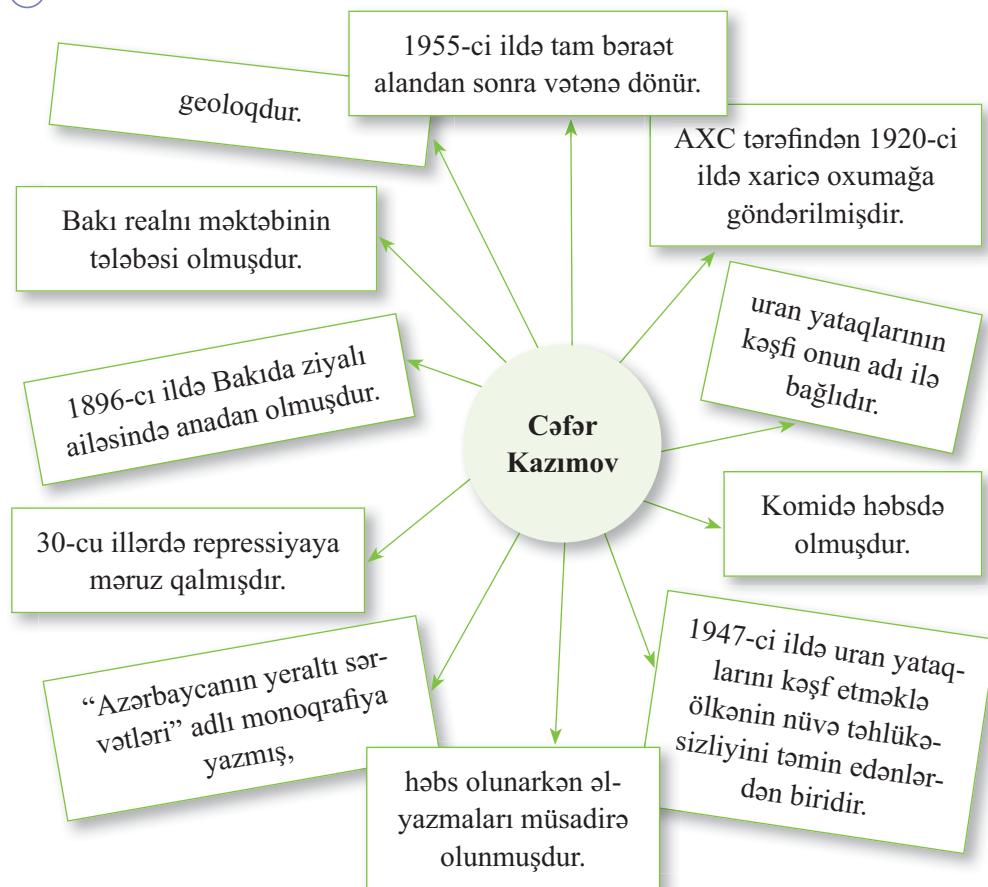
16. Mürəkkəb cümlələri seçib komponentlərini sintaktik cəhətdən təhlil edin. Durğu işarələrini bərpa edib qoyulma səbəbini izah edin.

1. Uğur qazanmağın yüzdə bir faizi istedadla, doxsan doqquz faizi isə zəhmət və ağılla bağlıdır (*T.Edison*). 2. Elm sahilsiz bir dəryadır alım də sahil-siz dəryaya atılmış bir dalğıcıdır (*C.Rumi*). 3. Kim həqiqəti inkar edirsə özü ziyan çəkir (*Qaliley*). 4. O insan xoşbəxtir ki başqalarının həyatından dərs almağı bacarıır (*T.Fontane*). 5. Həyat hər kəs üçün qiymətlidir. Onu şərəflə yaşamamaq isə daha qiymətlidir (*L.Tolstoy*).

✓ 3 və 4-cü cümləni sadə cümləyə çevirin. Çevriləmə zamanı hansı dəyişiklik baş verdi. Nə üçün?

✓ Hansı cümlələrdən mürəkkəb cümlə yaratmaq olar?

17. Verilmiş faktlardan istifadə edərək rəbitəli mətn qurun. Mətnədə mürəkkəb cümlələrdən istifadə edin.

*...Hər bir insan ağac əkməlidir, becərməlidir,
böyütməlidir. Əgər kimsə sağlam ağacı kəsirsə,
o nəinki xalqına, millətinə, ölkəsinə xəyanət edir,
o öz ailəsinə, özü-özünə xəyanət edir...*

**Heydər Əliyev,
Ümummilli lider**

BİR AĞACIN HEKAYƏSİ

(ixtisarla)

siniz. Bəli, səhv başa düşmədiniz, sizi bir ağacın dünyasına qonaq aparıram. Hazırınsızsa, məni dinləyin!

Mən bir ağacam. Bütün günü maşınların şütdüyü işlək magistraldan ayrılib ucqar kəndə doğru uzanan, yayda tozla dolu, payızda isə palçıqdan keçilməyən torpaq yolun kənarında dayanan iri gövdəli, qollu-budaqlı tənha bir ağac... *Tənha dedim, çünkü yan-yörəmdə bircə dənə də olsun, başqa ağac görə bilməzsən.* Əslində, mənə “tamamilə tənha” demək də doğru olmaz. Çünkü ilin bütün fəsillərində qonaq-qaralı oluram. Budaqdan budağa uçuşan qayğısız dəcəl quşlar, günün qızmar şüalarından və ya qəfil yaxalandıqları yağışdan qorunmaq üçün ayaq saxlayan insanlar məni darixmağa qoymurlar. Çox vaxt elə olur ki, eyni anda

Ağacın tənhalığı nəyə işarədir?

bir neçə nəfər six yarpaqlarımın əmələ gətirdiyi çətirdən istifadə etməli olur. Belə anlarda darixmağın nə olduğunu bilmirəm. *O saat söhbət başlanır, mövzular bir-birini əvəz edir.* Başqalarının danışığına qulaq asmağın günah olduğunu bildiyimdən onlara qulaq asmamağa çalışıram. Amma istəmədiyim halda, yenə də qulağıma gəlib çatan sözlərdən insanların fərqli xarakterlərə malik olduğunu başa düşmüşəm. Söhbətindən doymadığım xoş simalı insanlara rast gəldiyim kimi, sözlərindən ümidsizlik tökülən insanları da çox görmüşəm. İnsanların bəzən ümidsizliyə yol vermələri məni çox düşündürür. Əgər sözlərimin səhv başa düşüləcəyindən çəkinməsəydim, ümidi olmanın nümunəsini özümüzdən, yəni ağaclarдан verərdim. Qışın ən sərt şaxtalı günlərində belə bizi domağa qoymayan, yaşadan baharın gələcəyinə olan ümidimizdir.

Səsim gəldiyi qədər hayqıraraq insanları ətraflarına baxıb düşünməyə çağırmaq istəyirəm. Amma, təəssüf ki, bu, mümkün deyil.

Sözləri kimi, əməlləri də insanların fərqli olduğunu göstərməkdədir. Kölğəmə sığındığı halda, məni incitməkdən çəkinməyib budaqlarımı sindiran, yarpaqlarımı qoparan o qədər insana rast gəlmİŞƏM ki... Belə insanlar yalnız özlərini düşünürlər, ətrafdakıların düşdükləri vəziyyət onlar üçün maraqlı deyil. Yaxşı ki, hər hərəkəti ilə qayğıma qaldığını göstərmək istəyənlər daha çoxdur. Ya köklərimə su tökərək, ya bir-birinə mane olan budaqlarımı ayıraraq, ya da başqa bir yolla diqqətini göstərməyə çalışan bu insanlara olduqca minnətdaram. *Elə zənn etməyin ki, biz kölgəmizdə yer verdiyimizə görə insanlardan həmişə nəsə gözləyirik.* Əsla... Sadəcə olaraq, qəlblərin xoş diləklərlə dolub-daşması, başqalarının da səadətini düşünərək yaşaması, “mən” pərdəsini yırtıb “biz” deməyi bacarması bizi son dərəcə fərəhləndirir. Eşitdiyimə görə, qarşılıq gözləməkdən uzaq olmaq düşüncəsi biz ağacların yaradılışından mövcuddur. Nə yerin dərin qatlarından sorub gətirdiyimiz su və minerallarla bəsləyib yetişdirdiyimiz dadlı-dadlı meyvələri verərkən, nə də atmosferi insanın nəfəs alması üçün zəruri olan oksigenlə təmin edərkən heç bir təmənna güdmürük. *Yanmaqda olan şamın işığından istər bir nəfər istifadə etsin, istərsə daha çox insan onun ətrafinə yığıssın.* Onun üçün nə fərqi var ki? Biz də bacardıqca daha çox insana yararlı olmağa çalışırıq. Əlindəki meyvəni həvəslə yeyən bir balacanın gözlərindən oxunan sevinc bizim hamımızın ümumi sevincidir. Bundan daha gözəl nə ola bilər ki? Biz inanırıq ki, bu cür hallar dünyani daha da gözəlləşdirəcəkdir.

Sizə, niyə insanlar ümidsiz olur?

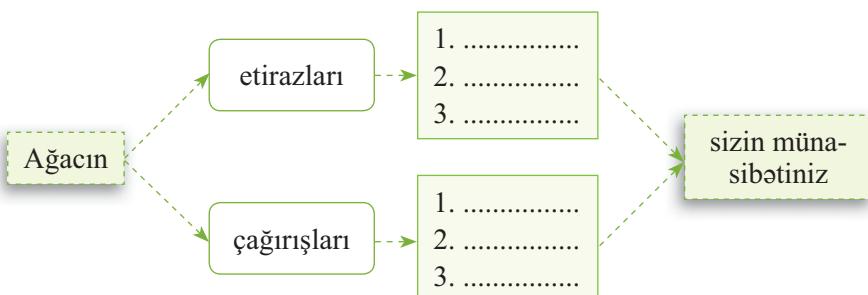
Siz cəmiyyətə yararlı olmaq üçün nə edirsiniz?

Uzun müddətdir, dolub-daşan fikirlərim məni narahat edirdi, sizinlə bölüşüb, azacıq da olsa, yüngülləşmək istədim. Səbirlə məni dinlədiyiniz üçün sizə minnətdaram. İnanıram ki, bundan sonra haradasa ağaç gördükdə ona adı bir ağaç kimi baxmayacaqsınız. İndicə danişdiqlarım yadınıza düşəcək, bizi doğma nəzərlərə sözəcəksiniz. Bizim də sizin kimi sevgiyə, qayğıya ehtiyac duyduğumuzu unutmayacaqsınız.

Gəlin hamımız birlikdə dünyamızı gözəlləşdirmək üçün çalışaq.

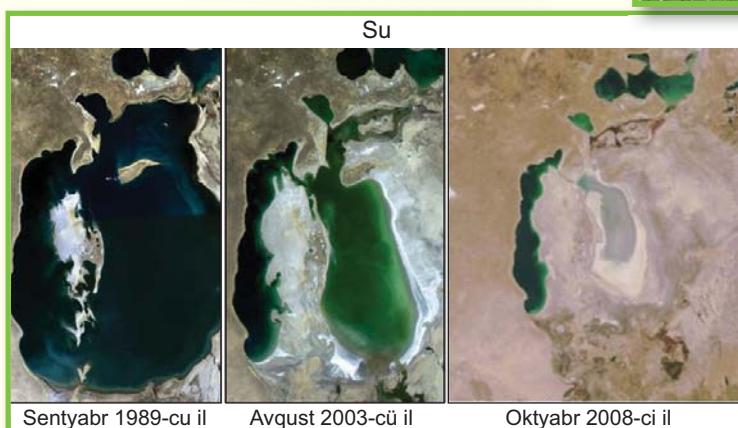
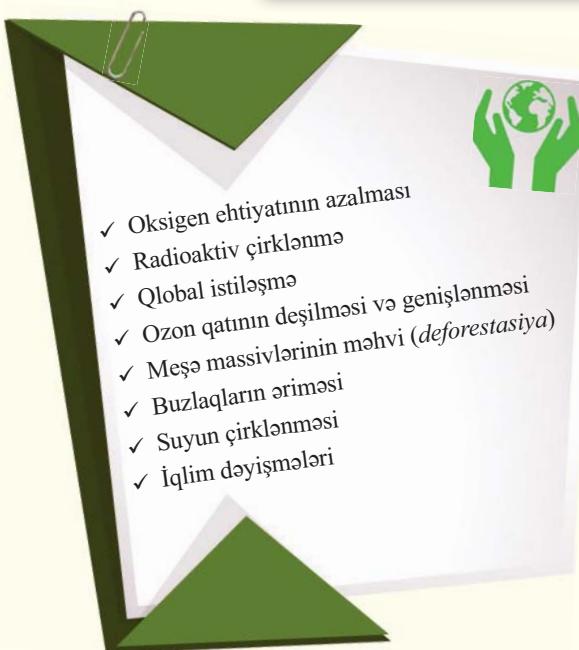
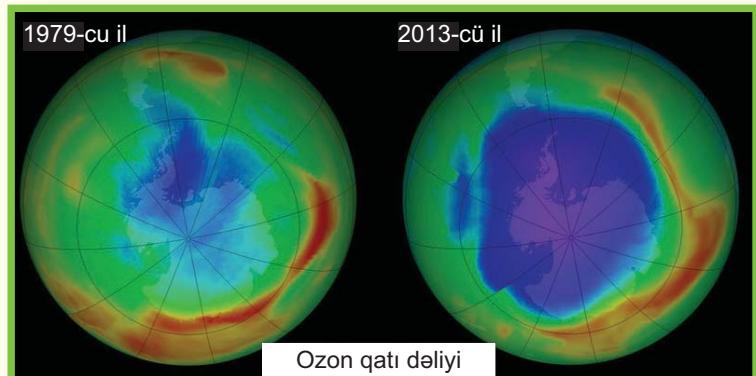
Vüqar Adilov

- 1. Düzgün intonasiya qaydalarına əməl etməklə mətni oxuyun.
- 2. Müəllif nə üçün məhz ağaç obraz seçmişdir? Ağaç nəyin simvoludur?
- 3. Mətndə ağaçın, ümumiyyətlə, yaşıllığın insanlara və təbiətə hansı xeyirli cəhətləri sadalanır?
- 4. Sxemi tamamlayın və şərh edin.

- 5. Mətndəki “Mən” pərdəsini yırtıb “biz” deməyi bacarmaq” ifadəsini şərh edin. Sizcə, hansı söz əsasdır: mən, yoxsa biz? Niyə? Bu sözlərin hansı məqamda, necə və nə məqsədlə işlədilməsi haqqında fikir yürütün.
- 6. Mətndə bundan danışılır:
  - insanlara məxsus əxlaqi dəyərlərdən
  - təbiətə dəyən ziyanın miqdardından
  - təbiət və insanın qarşılıqlı münasibətindən
  - dünyani gözəlləşdirməyə çağırışdan
- 7. Mətndə müəllif tərəfindən hansı qlobal problemə toxunulur?
- 8. Nə üçün ekoloji problemlər XXI əsrə qloballaşan dönyanın böyük bəlasına çevrilib? Bu fəlakətlərin yaranması yalnız insanın təbiətə olan ögey münasibətiləmi əlaqədardır? Bəs elmin, texnikanın inkişafı ətraf aləmə hansı ziyanı vurur?

9. Şəkillərə baxın və müəyyən zaman kəsiyində Yer kürəsində baş verən proseslərə münasibətinizi bildirin.

- ✓ *Sizə, bu fəlakətlərin qarşısını almaq üçün nə etmək lazımdır?*
- ✓ *Siz dünyani gözəlləşdirmək üçün hansı təklifləri və rəordiniz?*

10. Sizcə, *təbiətin harayı* söz birləşməsi mətn üçün açar söz ola bilərmi? Müzakirə aparıb fikirlərinizi əsaslandırın.
11. Uyğunluğu müəyyənləşdirin.

_____ qırmaq   _____ sindirmaq
_____ kəsmək   _____ parçalamaq
_____ doğramaq   _____ yarmaq

1 çörək	2 canlılılar	3 taxta	4 budaq	5 kağız	6 parça
7 odun	8 ürək	9 stəkan	10 qəlb	11 şüşə	12 meyvə
13 ət	14 stul	15 ev	16 güzgü	17 söz	18 baş

- ✓ Nömrələnmiş sözlərdən hansı iki feilə aid ola bilər?
- ✓ Hansı sözlər frazeoloji birləşmə yarada bilər? Yaratdığınız birləşmələrin mənasını izah edin.

12. *Baxmaq* feilinin məndəki mənasının həqiqi və ya məcazi olduğunu deyin. Həmin feili aşağıda təklif olunan mənalarda cümlələrdə işlədin. Onların məcazi, yoxsa həqiqi mənada olduğunu əsaslandırın.

itaət etmək _____
sənədləri yoxlamaq _____
qulluq etmək _____
tabe olmaq _____
müayinə etmək _____
inanmaq – *Mən anamın sözünü baxıb sənədlərimi Bakı Dövlət Universitetinə verdim.*

13. Məndən qoşasamitli sözləri seçib düzgün tələffüzünü yazın.
14. Məndə fərqləndirilmiş mürəkkəb cümlələri aşağıdakı kimi qruplaşdırın:
- cümlələr bərabərhüquqludur:
  - cümlələr arasında asılılıq var:
- ✓ Fikirlərinizi əsaslandırın.
- ✓ Seçdiyiniz cümlələri sintaktik təhlil edin.

Mürəkkəb cümləni təşkil edən komponentlər (tərkib hissələr) bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olur. Belə cümlələrin bir-biri ilə bağlılıq əlaqəsi müxtəlif olur. Belə ki bu əlaqə ya bərabərhüquqluluq, ya da bir cümlənin digərindən asılı olması yolu ilə yaranır. Bu baxımdan mürəkkəb cümlələr iki yerə ayırlır:

1) tabesiz mürəkkəb cümlələr

2) tabeli mürəkkəb cümlələr

Çalışmaq həyat, düşünmək isə işqdır. (V.Hüqo)

tabesiz mürəkkəb cümlə

Əgər çalışmaq həyatdırsa, düşünmək işqdır.

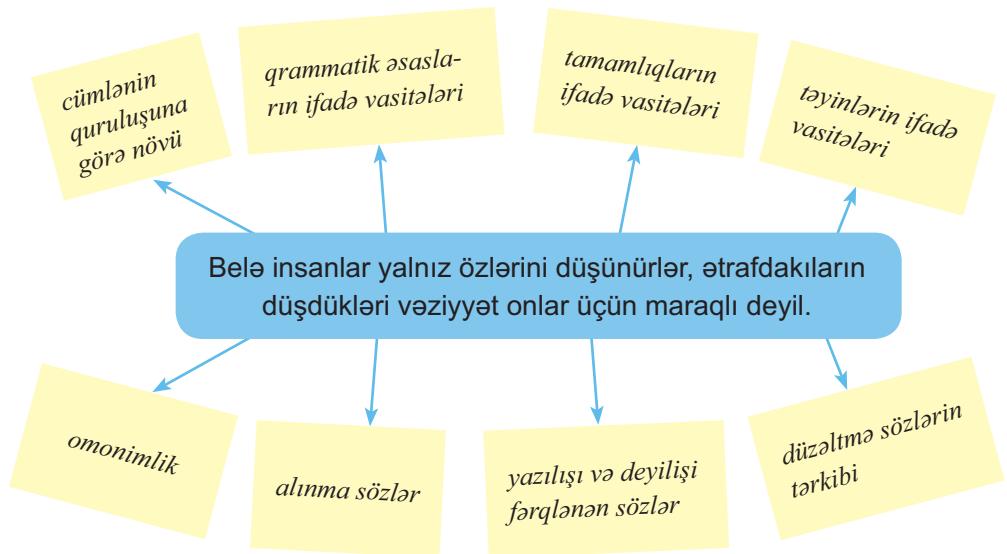
tabeli mürəkkəb cümlə

Cümlələrdən göründüyü kimi, hər bir cümlədə iki qrammatik əsas vardır. 1-ci cümlədə tərəflər arasında bərabərhüquqluluq vardır, ona görə də tabesiz mürəkkəb cümlədir. 2-ci cümlədə ifadə olunan fikirlərdə asılılıq özünü göstərir, ona görə də tabeli mürəkkəb cümlədir. Tabesiz mürəkkəb cümlənin komponentləri arasında tabelilik, tabeli mürəkkəb cümlənin komponentləri arasında tabelilik bağlayıcısından və şərt şəkilcisindən istifadə olunmuşdur.

15. Aşağıdakı cümlələrin tabeli və ya tabesiz olduğunu müəyyənləşdirin.

- Ona elə gəldi ki, yazı masasını dəyişsə, bir müddət işləyə bilməyəcək, nəyi hara qoyduğunu unudacaq. (Ə.Əhmədova)
- “Neft” sözü midiyalıların “nafta” sözündən götürülmüşdür, mənası “işiq-lanan” deməkdir. (S.Əhmədli)
- Əsl dost misilsiz xəzinədir: o, xoşbəxtliyi artırar, dərd-qəmi azaldar. (V.Şekspir)
- İnsan da ağaç kimi yüksəlmək istəyirsə, kökü ağaç kimi dərində olmalıdır. (F.Nitse)
- Dünya bir pəncərədir, hər galən baxar, gedər. (Atalar sözü)
- Hökmədar gülümşədi, bu təbəssüm dərhal bütün əyanların üzündə əks olundu. (Ə.Nicat)
- Müridlər hələ bir həftə qabaq saraya çatdırmışdilar ki, Əhməd şah Gilana dəstə göndərmək istəyir. (Ə.Nicat)

16. Verilmiş cümleni sxemlərə əsasən təhlil edin.

17. Uyğunluğu müəyyənləşdirin.

Məqsədə çatmaq üçün bir böyük addım atmaqdansa

yersiz bədbinliyə qapılıb həyatınızı zəhərləməyin. (Ç.Pirs)

Dünya gözəldir

yükü sizi üzər. (Ç.Pirs)

Ürəyinizdə ədavət və kin saxlamayın

yüz kiçik addım atmaq yaxşıdır. (H.Kol)

✓ Durğu işarələrini bərpa edin.

✓ Mürəkkəb cümlələrdən hansı növünə görə digərlərindən fərqlidir?

18. Ölkəmizdə ekoloji tarazlığın qorunması sahəsində aparılan işlər barədə məlumat toplayın. “Dünyamızı qoruyaq” adlı təqdimat hazırlayıın. Hamını bu vacib məsələnin həlli yolunda birliyə çağırın.

MƏNDƏ İXTİYAR OLSA İDİ

Mən istəyirəm:
buludlar ağlasın, uşaqlar ağlamasın –
analı, ya anasız!

Mən istəyirəm:
güllər açılsın, gülələr açılmasın –
amanlı, ya amansız!

Mən istəyirəm:
qapılar qapansın soyuq olanda hava –
gözlər qapanmasın,
sözlər qapanmasın!

Mən istəyirəm:
yanğınlar sönsün, ümidlər sönməsin!

Meyvələr dəysin öz fəslində,
Ürəklərə söz dəyməsin.

Bəhərdən budaqlar əyilsin,
insan başı əyilməsin
xəcalətdən, ya gücsüzlükdən!

Axsın bulaqlar göz yaşı kimi
torpağın üzərində.

Göz yaşı bulaq kimi axmasın
dünyanın heç bir yerində.

Hər şey insana baxsın,
insan ələ baxmasın!

Gecələr ulduzlar oyaq olsun,
insanlar yatıb dincəlsin!

Qüvvət toplasın sabahın xeyirli işlərinə!
Açsın gözlərini gələcəyin ümidi səhərinə!

Mən istəyirəm;
sevinc, səadət bol olsun!
Ürəkdən ürəyə, ölkədən ölkəyə
açıq yol olsun!

Bəhər – meyvə, məhsul

Ölkələrarası mü-nasibətlərin qoru-nub saxlanması nəyə xidmət edir?

Rəsul Rza

1. Müəllifi narahat edən məsələlər barədə düşünün.
2. Ağacın çağırışı ilə şeirdəki lirik qəhrəmanın arzuları arasında hansı eyniliyi görürsünüz? Onları müqayisə edib ortaq məxrəcə gəlin.
3. *İnsan ələ baxmasın* dedikdə şair nəyi nəzərdə tutur?
4. Ağac insanları “mən” kəlməsindən uzaqlaşış “biz” deməyə çağırır. Şairin “mən” ifadəsi özündə nəyi ehtiva edir?
- ✓ Sizcə, bu istək təkcə şairin, yoxsa bütün insanlığın arzusudur?
  - ✓ Yer üzündə fəlakət, terror, qırğınlar və müharibə törədənlər “biz” deyə bilərlərmi?
  - ✓ Onların törətdiyi faciələr hansı maraqlardan irəli gəlir?
5. *Meyvələr dəysin öz fəslində* misrası şairin hansı hadisə ilə bağlı narahatlığına işarədir?
6. Şeiri oxuduqdan sonra hansı alqışdan istifadə etsəniz, daha düzgün olar?
7. *Mən çox istəyirəm ki* cümləsini şeirdən çıxış edərək müxtəlif hökmətlərə tamamlayın.
8. Şeirdə şairin yaratdığı təzadılara münasibət bildirin. O bu təzadları nə məqsədlə yaratmışdır?

Axsın buludlar göz yaşı kimi

Göz yaşı axmasın bulaqlar kimi

niyə?

9. *Analı və anasız, amanlı və amansız sözləri antonimdir* fikrini ya təsdiq, ya da təkzib edin. Fikirlərinizi əsaslandırın.
10. Şeirdə həqiqi və məcazi mənada işlənmiş *dəysin* və *dəyməsin* feilinin olduğunu misraları seçin. Onların işlənmə məqamlarına diqqət yetirin.
11. *Xəcalət* sözünün sinonimlər cərgəsini müəyyənləşdirin.
12. Şeirdəki təkrarlar mətni nöqsanlı edirmi? Bu təkrarlar nə məqsədlə işlənib? Hər mətndə belə təkrarlara yol vermək olarmı?

13. Şeirdən götürülmüş sözlərin düzgün tələffüzü müəyyənləşdirin və aşağıdakı sxemə əsasən qruplaşdırın.

amanlı, amansız, qapansın, qapanmasın, yanğınlar, sönməsin, insanlar, səhərlərinə, buludlar, ümidlər, gücsüzlükdən, gözlərim, üzərində, yerində, ulduzlar, ümidi

samit qoşalığı yaranır	sonor samitin [d] kimi tələffüzü	kar və cingiltili samit cütlüyü	heç bir dəyişiklik baş vermir
[amanni]	.....	.....	[üzərində]

14. Cümlələri fərqləndirin.

- Gördüyün işi ləyaqətlə yerinə yetirsən, həmişə başın uca olar.
- Gördüyün işi ləyaqətlə yerinə yetir, həmişə başın uca olsun.
- Gördüyü işi ləyaqətlə yerinə yetirənin başı həmişə uca olar.

✓ *Özünüz də eyni fikri müxtəlif formalarda ifadə edən cümlələr yazın.*

Bərabərhüquqlu cümlələrin birləşməsindən əmələ gələn cümlələrə tabesiz mürəkkəb cümlələr deyilir.

Tabesiz mürəkkəb cümlələr iki və daha artıq sadə cümlənin birləşməsindən əmələ gəlir.

Məsələn:

Elmi ədəbiyyat insanları nadanlıqdan qurtarır, bədii ədəbiyyat isə kobudluq və bayağılıqdan xilas edir. (*D.Didro*)

Ədəbiyyat qurtarır. (I qrammatik əsas) **1**

Ədəbiyyat xilas edir. (II qrammatik əsas) **2**

Tərkib hissələr arasında tabesizlik əlaqəsi özünü göstərir.

1 ↔ 2

15. Şeirdən tabesiz mürəkkəb cümlələri seçin. Seçiminizi əsaslandırın.
16. Cümlələri fərqləndirərək durğu işarələrini bərpa edin və aşağıdakı cədvəl üzrə qruplaşdırın.
- Topoqraf-general İbrahim Vəkilov xalqının qarşısında böyük xidmətlər göstərmiş “Azərbaycan Respublikasının siyasi və fiziki xəritəsi”nin ilk tərtibçisi olmuşdur. (*Ş.Nəzirli*)
  - Yaman günə səbir edən yaxşı günə tez çatar. (*Atalar sözi*)
  - Bir dəfə axşamüstü kirayə qaldığım evə gəldi səs-küyümüzə ev yiyəsi gəlib çıxdı. (*C.Zeynalli*)
  - Bılıkli olmaq azdır gərək bu bilikdən istifadə etməyi də bacaran. (*S.Siseron*)
  - Mirzə Hüseyn Qayıbzadə Tiflisdə müsəlman mədrəsəsində şəriət müəlli-mi olmuş ərəb fars rus dillərini mükəmməl bilmüşdir. (*Ş.Nəzirli*)
  - Uşaqlarınıza verə biləcəyiniz ən qiymətli töhfə ağıldır qalan şeyləri özləri də əldə edə bilərlər. (*I.Kant*)

Həmcins üzv olmayan sadə cümlə	
Həmcins üzvlü sadə cümlə	
Tabesiz mürəkkəb cümlə	

17. Bir hissəsi verilmiş cümlələri iki cür tamamlamağa çalışın. Bir halda mübə-təda fərqlənsin, digərində isə eyni qalsın. Alınan cümlələrin quruluşu haqqında fikir mübadiləsi yürüdün.
- İyul ayının axırlarında Bakıda bərk isti düşdü, _____ .
  - Bakı şəhəri indi çox gözəldir: _____ .
  - Avtobus basırıq idi, _____ .
  - Ana otağa daxil oldu, _____ .
  - Dərslər qurtarmışdı, amma _____ .

18. 77-ci səhifədəki məlumatı oxuyun. Nöqtələrin yerinə məqsədəmüvafiq cümlələr yazın.

5 İyun Ümumdünya Ətraf Mühitin Mühafizəsi Günüdür.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən 2010-cu il “Ekologiya ili” elan edilmişdir.

Təsəvvür edin ki, Prezident ... ili “Ekologiya ili” elan edir. Oxuduğunuz məktəbdə ekologiyanın qorunması ilə əlaqədar tədbirlər planı işlənib hazırlanır. Sinfinizə müyyəyən ərazidə ekoloji təbliğatın aparılması tapşırılmış və işin icrası üçün sizə bir ay vaxt verilmişdir.

Bunun üçün siz ilk növbədə nə etməlisiniz?

- 1) Tədbirlər planı işlənib hazırlanmalıdır.
- 2) .....
- 3) .....

Bir aydan sonra gördükünüz işlərin nəticəsi haqqında məlumat hazırlamalısınız. Siz hansı sənəd növündən istifadə etməlisiniz?

- a) protokol   b) izahat   c) hesabat

Hesabat işgüzar sənəd növüdür.

Hesabat ərəb sözü olan hesab sözünün cəmidir.

Hesabatın forması:

1. Hesabatın əvvəlində onu yazan şəxsin adı, atasının adı və soyadı göstərilməli, sonunda isə imza qoyulmalı, tarix qeyd olunmalıdır.
2. Hesabat inandırıcı olmalıdır.
3. Hesabatdakı faktlar və rəqəmlər dəqiq verilməlidir.
4. Hesabatda təkrarlara, yorucu fikirlərə, yersiz sitatlara yol verilməməlidir.
5. Hesabat ictimai xarakter daşıyırsa, qorunub saxlanılmalıdır.

QEYD: Hesabat görülən işə məsul şəxs tərəfindən hazırlanır.

HESABAT

verilən tapşırığın yeri yetirilməsi, görülmüş işin nəticəsi haqqında məsul şəxsə, kollektivə, təşkilata, ictimaiyyətə yazılı və ya şifahi şəkildə verilən rəsmi məlumatdır.

• • •

(“Ən yaxın planet” romanından, ixtisarla)

Noyabr ayı idi və Bakıda əsl qış havası özünü göstərirdi. Gizli elmi-tədqiqat institutunda iş gününün bitməsinə hələ üç saatdan çox qalırıldı. Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor Aqşin Fəridzadə direktorun kabinetindən çıxıb qapını ehtiyatla örtdü. O, yaman dalğın görünürdü: elə bil nəsə pis bir hadisənin baş verəcəyi ürəyinə dammışdı.

...İnstitutun, demək olar, hər yerinə qoyulmuş yarıgizli kameralar alışqları görüntüləri monitorun ekranına ötürürdü. Öz kürsüsündə əyləşmiş direktor institutda, foyedə və hətta giriş qapısının önündəki səkidə baş verənləri rahatca izləyə bilərdi.

1. Aqşin Fəridzadənin hələ qırx yaşı var idi, amma o, elmin hər bir sahəsindən məlumatı olan, istedadlı, yenilikçi bir alim kimi tanınmışdı. Lakin insanların həyatına birbaşa müdaxilə edən bu elmi inqilaba şübhə ilə yanaşındı. Yəni doğrudanmı, lazım idi bu? Yəni doğrudanmı, insanın ən adı azadlıqları da əlindən alınmaliydi?

2. Beləliklə, bəşəriyyətin həyatına qəribə bir əsr – kameralar əsri gəlmışdı. Hər yerdə, hər addımında bilməli idin ki, yaxınlıqda sənin hərəkətlərini izləyən və hətta onu yaddaşa köçürən kameralar ola bilər.

3. Uşaq vaxtı anası ona deyərdi ki, hara getsən, harada olsan, Allah səni görür. Deyirdi ki, bir otaqda, ya yolda, düzənlilikdə, meşədə tək olsan da, Allahın nəzəri üstündədir. Qırx yaşlı professor bu gün də həmin deyilənlərə inanırdı. Harada olsa, nə iş görsə, özünü öz daxili vicdanının və bir də gözə görünməz Allahın nəzarəti altında hiss edirdi. Çalışırdı ki, Allahın nəzərində pis olan heç bir iş görməsin.

4. Ancaq professor nəzarət kameralarının müsbət tərəfini də bilməmiş deyildi.

Bu yeniliyə siz necə baxırsınız?

Sizcə, anası nə məqsədlə belə deyirdi?

Sizcə, bu kameraların müsbət cəhəti nə ola bilərdi?

Aqşin səkidə saxladığı ağ rəngli “Opel”inin qapısını açıb maşına əyləşdi. *Deyəsən, o, həyəcanını boğa bilmirdi və bu da səbəbsiz deyildi.* İndi buradan çıxıb birbaş Müdafıə Nazirliyinə görüşə yollanacaqdı. Yalnız institutun direktoru Qüdrət Məmmədli, bir də köməkçisi Elnur bilirdi ki, Fəridzadə əhəmiyyətli kəşf edib və bu kəşf müharibə zamanı xeyli dərəcədə işə yaraya bilər. Aqşin hələ Fransada işləyərkən bu kəşfin “əsasını qoymuş”, ancaq Bakıda davam etdirməyi daha məqsədə uyğun bilmışdı. *Bu kəşfin sırrını yalnız Aqşin özü bilirdi və o, dünən bununla əlaqədar bütün riyazi hesablamaları, diaqramları, cədvəlləri – bir sözlə, istehsal üçün lazımlı olan gizli məlumatları bilgisayarın yaddaş kartına yerləşdirmişdi.* Əgər bu yaddaş kartı düşmən əlinə keçsəydi, dəhşət olardı. *Neçə illik gərgin zəhmətinin puça çıxmazı bir yana dursun, ixtirası düşmən əlində öz vətənинə qarşı tətbiq oluna bilərdi.*

Aqşin nə üçün fəaliyyətini Bakıda davam etdirməyə qərar verir?

Əlini uzadıb radionu qoşdu, diktoranın səsi maşının salonuna yayıldı: “Türkiyə bu günlərdə terrorçulara qarşı əməliyyatları gücləndirib...”

Aqşin sonra başqa radio dalğasını tutdu: “Bildiyiniz kimi, dünən – noyabrın 24-də respublika prezidenti cənab İlham Əliyev NATO Baş katibinin müavinini qəbul etmişdi. Bu görüşdə sərhəd təhlükəsizliyi məsələləri də geniş müzakirə edilmişdi. Bununla əlaqədar bu gün...”

Aqşin diqqətini toplayıb bu son məlumatı axıradək dinlədi. Bəli, dünya durduqca müharibələr, terror hadisələri baş verəcək, xırda və iri cinayətlər törədiləcəkdi. Dünya birləşib bunların qarşısını ala bilmir. Deməli, yaşamaq istəyən hər bir dövlət, ya millət güclü olmağa məcburdur.

Müharibələrin qarşısının alına bilinməməsinin səbəbini izah edin.

Güclü olma-
ğın yolu ilk növbədə elmdən, təhsildən, son-
ra isə iqtisadiyyat və güclü ordudan keçir.

Aqşin müharibə istəmirdi. İstəyirdi ki, bütün dünya, eləcə də doğma ölkəsi sülh şəraitində yaşasın. İnsanlar bir-birini sevsinlər, “can” deyib “can” eşitsinlər. Amma nə olsun? Tale Azərbaycana məkrli, acgöz bir qonşu bəxş etmişdir. Bilirdi ki, Ermənistanla gec-tez müharibə olmalıdır. Bu müharibədə milli ordunun qalib gələcəyinə inanırdı. Dövlətinə, xalqına bir alim kimi verdiyi bu töhfənin sevinc hissi ona bəs idi.

Nəhayət, kiiçədə yaranmış tixac açıldı və avtomobilər hərəkətə gəldilər. Aqşin qarşısını kəsən avtomobilin ləng hərəkətini görüb, onu tələsdirmək üçün siqnal verdi. Bu zaman sağındakı qapı açıldı. Qalın bığlı, enlisifət, qaraşın bir kişi özünü tələsik içəri salıb oturacaqda əyləşdi. Eyni zamanda arxdakı sağ qapıdan da salona gözünə qara eynək taxmış, üzü sizanaqlı kürən

bir gənc girdi. O, qalın gödəkcəsinin cibindən tapançasını çıxarıb Aqşinin böyrünə dirədi və təmiz fransız dilində:

- Yola davam et! – deyə göstəriş verdi.
- Siz kimsiniz axı? Məndən nə istəyirsınız?
- Müdafiə Nazirliyinə apardığın materialları bura ver! Bitirdiyin elmi ixtiranın yekun nəticələrini deyirəm.

Aqşin özünü ələ aldı, gözü yolda olsa da, bütün diqqətini topladı: “Bu alçaqlar işin dünən bitdiyindən belə tez necə xəbər tutu bilərdilər axı? Satqın kim ola bilərdi?” Vəziyyət olduqca qorxulu idi. Bu adamlar məqsədlərinə çatmaq üçün təkcə onu yox, qarşısına çıxan hər kəsi öldürməyə hazır idilər.

Birdən Aqşinin ağılına qəfil fikir gəldi. Əgər o bunu həyata keçirə bilsəydi, öz canını xilas edə bilməsə də, ölkəsinin milli təhlükəsizlik orqanları son dərəcə əhəmiyyətli ixtiranın yazılmış olduğu yaddaş kartını ələ keçirə bilərdilər. Beləliklə, ixtirası düşmənlərə yox, Azərbaycana qismət olardı.

O, Azərbaycanın hüquq-mühafizə sisteminin çox güclü olduğunu bilirdi. Bilirdi və onların ustalığına dərindən inanırdı.

Fikrini qətiləşdirib, maşının sürətini artırdı. Professor Fəridzadə son ümidi olan planını həyata keçirmək üçün risk etməyə məcbur idi...

*Sizcə, yad adamlar
onun bu gün nazir-
liyə gedəcəyini necə
öyrənmişdilər?*

Elxan Elatlı

1. Mətnə ad qoyun.
2. Mətnin hansı hissəsində abzaslar arasında əlaqə zəifdir? Əlaqə yaratmaq üçün hansı cümlələrdən istifadə edərdiniz?
3. Çərçivədə verilmiş hissədə abzasların ardıcılılığını müəyyənləşdirin. Fikrinizi əsaslandırın.
4. Mətndə hansı suala cavab yoxdur?
  - Aqşin Fəridzadə ixtirasının sırrını nə üçün gizli saxlayırdı?
  - O, maşına minənlərin fransız agenti olduğunu necə bildi?
  - Professor nə üçün Müdafiə Nazirliyinə gedirdi?
5. Nə üçün Aqşin müharibələrin, terrorların daimi olacağına əmin idi? Bu əminlik nə ilə bağlı idi?
6. Sizcə, professor Fəridzadə nə kəşf edə bilərdi? Onu bu kəşfi etməyə nə vadər edirdi?
7. Müharibələr ekoloji problemlər yarada bilərmi?
8. Təxəyyülünüzə əsasən mətnin ardını yazın.

- 9. Agent sözünü hansı sözlə əvəz etmək olar?
- 10. Lügətin köməyi ilə *terror*, *müharibə*, *genosid* sözlərinin leksik mənalarını fərqləndirir. Həmin sözlərin sinonimlərini tapın. Cümlədə işlətməklə sinonim sözlərin bir-birini əvəz edib-etmədiyini əsaslandırın.
11. Nöqtələrin yerinə uyğun sözlər seçin. Seçdiyiniz sözlərin yerinə görə sinonim olub-olmadığını əsaslandırın.
- “Okean admirali” hesab edilən Xristofor Kolumb qiymətli daş-qasax axtarışı məqsədilə cənuba doğru üzür və oktyabrın 29-da Kuba adasını ..... edir.
  - Edison elektrik lampasını ..... etməklə bəşəriyyətə böyük xidmət etmişdir.
  - Mobil telefonlarda qısa mətn ismarişlarını (sms) ..... edən Matti Makkonen 63 yaşında ağır xəstəlikdən dünyasını dəyişib.
  - Qədim yunan mifologiyasında Dedal və oğlu İkar haqqında əfsanəyə görə, ixtiraçı olan Dedal özünə və oğluna qanadlar ..... ki, uçsunlar.
- ✓ *Necə düşünürsünüz, ixtira sözü uydurma və qondarma sözləri ilə sinonim ola bilərmi? Niyə? Fikrinizi nümunələrlə əsaslandırın.*
- 12. *İnstitutun, demək olar, hər yerinə qoyulmuş yarıqızlı kameralar aldıqları görüntüləri monitorun ekramına ötüriirdülər* cümləsində mübtəda ilə xəbərin uzlaşmasında hansı qayda pozulmuşdur? Fikrinizi izah edin.
13. Tabesizlik bağlayıcıları haqqında öyrəndiklərinizi yada salın.
- Tabesizlik bağlayıcılarının məna növləri hansılardır?
  - Tabesizlik bağlayıcılarının cümlədə rolü nədir?
  - Tabesizlik bağlayıcıları hansı cümlələri bir-birinə bağlamağa xidmət edir?
  - Tabesizlik bağlayıcılarında durğu işaretlərinin işlənmə qaydasını yada salın.
14. Cümlələri fərqləndirin, durğu işaretlərinin düzgün qoyulduğunu əsaslandırın.
- Əsl dost sənin səhvlərinə göz yumar, sırlarını qoruyar və nəsihat verər. Əsl dost sənin səhvlərinə göz yumar, sırlarını qoruyar və ən nəhayət, o, sənə nəsihət verər.
  - Məktəb həyat üçün hazırlıq deyil, həyatın özüdür. Məktəb həyat üçün hazırlanıq deyil, o, həyatın özüdür.
  - Bədəncə zəif olan qoca tez yoruldu, amma sürəkli alqışları eşidəndə yorğunluğu unutdu. Bədəncə zəif olan qoca tez yoruldu, amma sürəkli alqışlar yorğunluğunu ona unutdurdu.
  - O, az yeyir, gah çəngəli barmaqları arasında oynadır, gah da yeməyi qarışdırırı.
  - Gah yağış yağır, gah da gün çıxırı.

15. Hansı cümlələrdə tərkib hissələrinin sıralanmasında səhvə yol verilmişdir?
1. Üfüqün rəngi qırmızıya boyanırı, günəş çıxır. 2. Bütün tibbi personal Nigarın işindən razıdır: o, çox çalışqandır. 3. Lalə qapını açmaq üçün tələsik həyətə düşdü və kimsə qapını döyürdü. 4. Gülün zərif ləçəkləri töküldü, güclü yağış yağdı. 5. Orxan həyətə düşürdü, amma telefon zəngi onu geri qaytardı.

Tabesiz mürəkkəb cümlələrin tərkib hissələri arasında müxtəlif məna əlaqələri vardır.

Bağlayıcılar tərkib hissələri əlaqələndirməyə kömək etsə də, onların yaratdığı qrammatik mənalar bir-birindən fərqlənir. Qarşılaşdırma bağlayıcıları tərkib hissələr arasında mənaca qarşılaşdırma, ziddiyət yaradır. Məsələn:

Gün çıxmışdı, amma hava soyuq idi.

Bölüşdürmə bağlayıcıları hadisələrin növbə ilə bir-birini əvəz etməsi və ya müxtəlif hadisələrdən birinin mümkünlüyünü bildirir.

Məsələn:

Ya ümidsizsiniz, ya da ümid sizsiniz

Ya çarəsizsiniz, ya da çarə sizsiniz. (*Behcat Necatigil*)

Birləşdirmə bağlayıcıları eyni zamanda baş verən və ya ardıcıl olan iş və hadisələri əlaqələndirir. Məsələn:

Müəllim danişirdi və valideynlər ona diqqət kəsilmişdilər.

Tabesiz mürəkkəb cümlələrin bir qismində tərkib hissələrdən biri ümumilik bildirir, digəri onu aydınlaşdırır. Belə cümlələrin tərkibində bəzən *yəni* bağlayıcısından istifadə olunur. Məsələn:

Vaxt da müəllim kimidir: (*yəni*) problemləri səbirlə və tədricən yoluna qoyur.

ümumilik bildirən hissə

aydınlaşdırılan hissə

16. Birinci hissəsi verilmiş cümləni elə tamamlayın ki, müxtəlif məna əlaqələri ilə bağlanan tabesiz mürəkkəb cümlələr yaransın.

17. Cümhlələri aşağıdakı sxem əsasında qruplaşdırın.

1. Bir neçə evin qapısını döydüm, amma otaq kirayə verən olmadı. 2. Bir gün səhər çaya su gətirməyə getmişdim, Nina da evin böyründəki talada qonşu qızla oynayırdı. 3. Gecə yağış yağmış, orada-burada gölməçələr əmələ gəlmişdi. 4. Feyzi müəllimin tapdıgı otaq xoşuma gəldi, həmin gün çamadanımı götürüb ora köcdüm. 5. Leytenant İvanov rəisin otağından çıxanda gözləmə otağı boş idi: katibə harasa getmişdi. 6. Şakir eyvanın altındakı zirzəmiyə endi və əlində balta qayıdib şaftalı pöhrələrindən birini çapdı. 7. Pəncərədən baxanda gözəl mənzərə açıldı; günəşin şüaları Xəzərin mavi sularında bərq vurur, ləpələr sanki rəqs edirdi. 8. O ya bu əzablara dözməli, ya da mən ona açıb hər şeyi deməli idim.

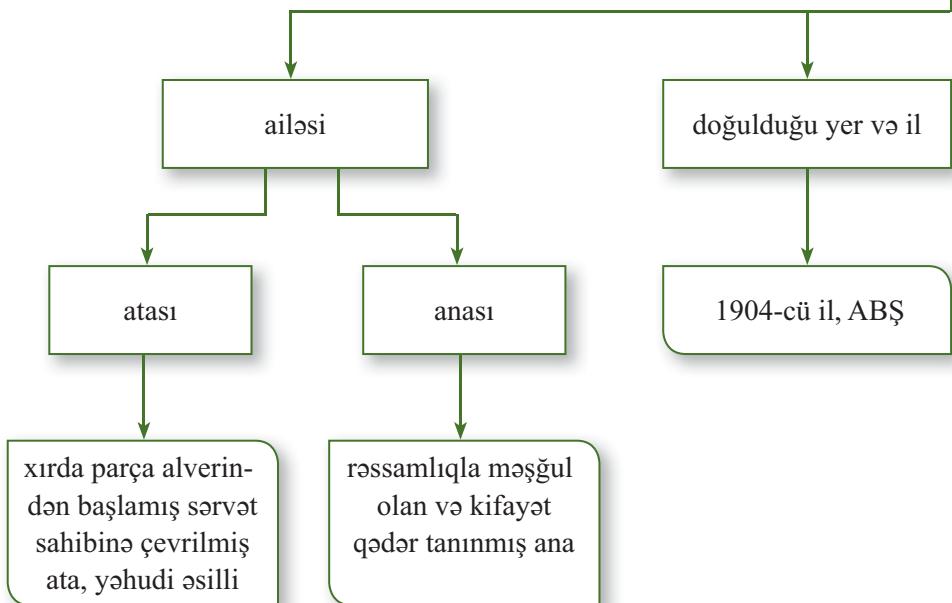
(Nümunələr Hüseyn Abbaszadənin əsərlərindəndir)

Hadisələr:	
eyni zamanda baş verir.	
biri hadisənin səbəbini, digəri nəticəsini bildirir.	
biri digərini aydınlaşdırır.	
bir fikir digəri ilə qarşılaşdırılır.	
ardıcıl baş verir.	
iki işdən birinin mümkünlüyü bildirilir.	

Qeyd: Səbəb-nəticə və ardıcılıq əlaqəli cümlələri bir-birindən fərqləndirmək üçün bu üsuldan istifadə edin:

- ✓ Səbəb-nəticə əlaqəli cümlələrin 2-ci tərkib hissəsinin əvvəlinə *nəticədə* sözünü;
- ✓ Ardıcılıq əlaqəli cümlələrdə 2-ci tərkib hissəyə *sonra* sözünü artırmaq lazımdır.

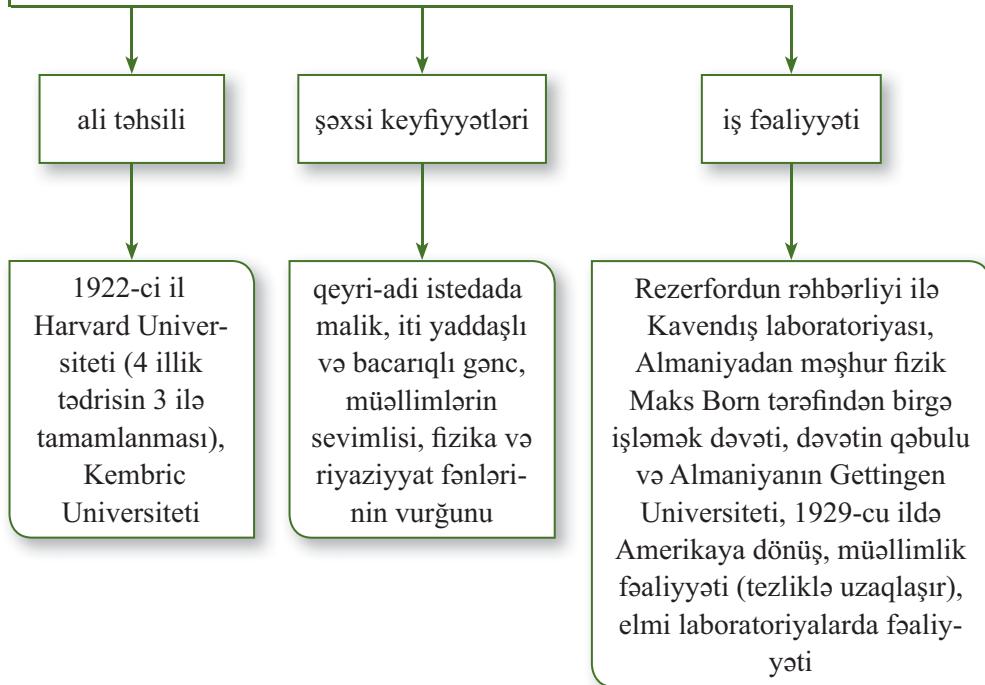
Qeyri-adi zəka sahibi –

1. Faktlardan istifadə etməklə rabitəli mətn qurun. Cümlələr arasında əlaqələrin düzgün qurulmasına riayət edin. Mətni genişləndirin.
2. Yazacağınız mətnin anlaşıqlı və oxunaqlı olmasına çalışın. Mətni elə bitirin ki, II hissə (səh. 85) ilə əlaqələnə bilsin.
3. Mətni elə tərtib edin ki, tədqiqat xarakterli suallar qoya biləsiniz. Məsələn,
Robert nə üçün müəllimlikdən uzaqlaşır?
Sualları tərtib etmək üçün yaddaş cədvəlindən (səh. 88) istifadə edin.
4. Hazırladığınız mətnin mürəkkəb cümlələr əsasında qurulmasına çalışın. Mürrəkkəb cümlələrin tərkib hissələri arasında tabesizlik bağlayıcılarından istifadə edin.
5. Verilmiş materialdan epiqraf kimi istifadə edə bilərsiniz:

Onun tərcümeyi-halında bunlar yer alacaqdı: “Kvant mehanikası üzrə əsas işlərin, eləcə də atom nüvəsi fizikası və kosmik şüalanma, izotoplарın, neytron hissəciklərinin ayrılması nəzəriyyələrinin müəllifi. 1943–1945-ci illər ABŞ-da atom bombasının hazırlanması layihəsinin rəhbəri...”.

Robert Oppenheymer

* * *

O vaxt Robert Oppenheymer bilmirdi ki, nəzəriyyələri, elmi araşdırma-ları və zəkası addım-addım onu dünyyanın ən qorxunc silahının yaradılmasına doğru aparır. Elə bir silah ki, bir göz qırpmında on minlərlə canlısı, böyük şəhərləri, neçə-neçə kəndi dağıldacaq, yandırıb külə döndərəcək. Bəlkə, heç ona da inanmirdi ki, həmvətənləri həmin silahı insanlığa qarşı işlədəcəklər. Kim istərdi ki, ona dünyani dağdan adam kimi baxsınlar?

Elm adamlarının “SOS” siqnalı Amerikanı da hərəkətə gətirmişdi. Nəticədə prezident Franklin Ruzvelt atom bombasının yaradılması istiqamətində işlərin başlanılması start verdi. Müzakirələr zamanı Oppenheymer hər kəsi inandıra bildi ki, o bu layihədə sırf elm adamı kimi iştirak edəcək və heç bir problem yaranmayacaq.

1945-ci idi, bombanın hazırlıqları başa çatmışdı. Bütün çəkilən xərc-lərin, gecə-gündüz aparılan işlərin, sərf olunan böyük əməyin müqəddərati

ABŞ-in atom bombasından istifadə etməkdə məqsədi nə idi?

Xirosimaya qədər təxminən 6 saatlıq uçuş məsafəsi vardı. Əslində, yapon radarları Amerika təyyarələrinə görmüş və hərbi bazalara həyəcan siqnalı vermişdilər. Amma az sonra onlar səmada cəmi 3 təyyarənin uçduğunu gördükdə hava həyəcanı siqnalını ləğv etdilər. Onların fikrincə, bu, müharibədə təbii hadisə idi. Lakin onlar nə biləydilər ki, insanlığın görmədiyi bir dəhşət yaşanacaq... 9 min metr yüksəkdə uçan "B-29" səhər saat 8.15-də atom bombasını Xirosimanın mərkəzinə atacaq və 45 saniyə sonra o müdhiş partlayış baş verəcək...

keçiriləcək sınaqlardan asılı idi. Beləliklə, yoxlama partlayışı 1945-ci il iyunun 16-da Nyu-Meksiko ştatında – Alamoqordoda keçirildi. Bu, əsl cəhənnəm idi. Sınağı müşahidə edən alımların çoxu, hətta Robert Oppenheymerin özü belə bombanın gücündən dəhşətə gəlmişdi.

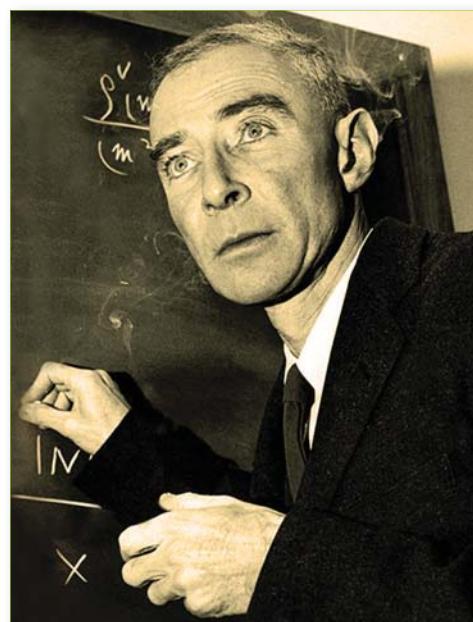
Onlar nə yaratmışdır?!

* * *

Bəli, atom bombası artıq hazır idi. Amma bu zaman belə bir sual yarandı: onunla nə etməli? *Harri Trumen həmin suala cavab tapmaq üçün elm adamlarını bir yerə yığdı və müzakirələr başlandı*. Əslində, bu, formal bir aksiya idi.

Çünki siyasi hakimiyyətin artıq öz planları var idi.

Ağ Ev elm adamlarının "körpə" adlandırdığı atom bombasının Yaponiyanın Xirosimə məntəqəsinə atılmasına məxfi şəkildə qərar verdi: ABŞ-in bombardmançı təyyarələri Xirosimaya zərbə endirməlidir.

Amerikalılar bununla sakitləşmədilər, hətta onlar yaratdıqları bu nəhəng “ölüm maşını”nın effektini bir də görmək istədilər. Bu dəfə Kokura məntəqəsi hədəf seçildi...

Lakin Kokuranın üzərində uçan təyyarə idarəetmə mərkəzini məlumatlandırdı ki, hədəfin üzəri buludlu olduğu üçün yaxşı görünmür. Mərkəzdən əmr gəldi: “Orada görünən ilk hədəfi bombalayın!..”

Bir qədər aralıda yerləşən Naqasaki qurban kimi seçildi.

Bu bombardmanların necə böyük fəlakətlərə səbəb olduğunu görən Robert Oppenheymerin özü də dəhşətə gəlir və tutduğu mövqedən – Los-Alamos laboratoriyasının direktorluğu vəzifəsindən istəfa edərək Kaliforniyaya qayıdır. Robert Oppenheymer 1967-ci il fevralın 15-də komaya düşərək vəfat edir. Yeri gəlmışkən, alim daha güclü silah kimi nəzərdə tutulan hidrogen bombasının əsl soyqırımı silahı olacağını bildirmiş, həmçinin onun yaradılmasına qarşı çıxmışdır.

Amerika üçün kütləvi qırğın silahı yaradan Oppenheymerin özündən sonra onlarca elmi əsəri qalır. Bir də... Xirosima və Naqasaki də ölü günahsız insanların ahı...

Babək Yusifoğlu

- Bioqraflar R.Oppenheymerlə ABŞ-in prezidenti arasında baş verən maraqlı bir dialoqdan bəhs edirlər. Alim onu qəbul edən Harry Trumanlə görüşündə deyir:
  - Mən axan qanları öz əllərimizdə hiss edirəm.
  - Prezident isə:
    - Narahat olmayın, bunların hamısı duşda gedəcək,
    - deyə cavab verir.
- Adolf Hitlerin partiyası 1939-cu ildə II Dünya müharibəsinə başladı. “Qoca qıtə”nin mərkəzində böyük fəlakətin başlangıcı qoyuldu. Məhz bu zaman məşhur fizik-alim Albert Eynşteyn və Leo Silard yeni bir təhlükə barəsində məlumat verdilər: almanlar atom bombasının yaradılması üçün hazırlıqlara başlayıblar. Bu isə bütün dünya üçün dəhşətli fəlakətlərdən xəbər verirdi.
Əldə edilən informasiyalardan məlum olmuşdu ki, ən dağıdıcı gücə malik silahın açarı sayılan zəncirvari reaksiyanın əldə olunması üzərində işlər gedir. Belə bir silahın Hitlerin əlinə keçməsinin hansı faciələrə götərib çıxaracağını təsəvvür etmək heç də çətin deyildi.

Bu parçanı mətnin hansı hissəsinə əlavə etmək olar?

Dialoqa əsasən hər iki şəxs haqqında fikir yürüdü.

Bu hissəni hansı abzasdan əvvəl əlavə etsəniz, amerikalıların bomba yaratmaq fikrinə düşməsinin səbəbi aydınlaşar?

Hər bir sual onun sahibinin səviyyəsi, dünyagörüsü, bilik və məlumatı haqqında təsəvvür yaradır.

Söylənilən fikirlərlə bağlı veriləcək suallar ölçülüb-biçilməlidir.

Suallar əhatəli, düşündürücü, məntiqli, maraqlı olmalıdır.

Sualların verilməsində nəzakət qaydaları gözlənilməlidir.

Suala cavab alıldıqdan sonra müsahibə (həmsöhbətə) razılıq bildirilməlidir.

Suallar xüsusi nəzakət və razılıqla qəbul edilməlidir. Bu, natiqin, müəllimin, suala cavab verən digər şəxsin mimikasında əks olunmalıdır.

Verilən suala dərhal münasibət bildirilməlidir.

Cavab vermək bacarığı insanın əsas keyfiyyətlərindən biridir.

Cavab verən təkcə bilik və məlumatın deyil, eyni zamanda öz mədəni səviyyəsini də nümayiş etdirir.

Hər bir şəxs suallara aydın, lakonik və müvafiq emosional çalarda cavab verməyi bacarmalıdır.

İctimai yerlərdə, geniş auditoriyalarda natiqə, çıxış edən digər şəxslərə ünvanlanan suallar diqqətlə dinlənilməli, sualın müqabilində nəzakəti ifadələr işlənilməlidir.

Cavabdan sonra qarşı tərəfin razi qalıb-qalmaması soruşulsa, daha yaxşı olar.

Cavab verərkən etik normalar gözlənilməlidir.

“Qarşımızdakıların söhbətlərini diqqət və ciddiyətlə dinləməliyik.

Əgər bir toplantıda olduqda mövzunu düzgün və yaxşı anlamamışıqsa, qəlbə dəyməyən suallar verərkən daha çox izah edilməsini rica etməliyik”.

Məhəmməd Peyğəmbər (s.ə.s.)

6. Mətni oxuduqdan sonra ona ad seçin. Sizcə, aşağıdakılardan hansı mətn üçün daha dəqiq ad ola bilər?

- Dünyanı dağıdan adam
- Mühüm ixtira və acınacaqlı nəticə
- Dünyanı dağıdan silah
- İnsanlıq faciəsi

2015-ci ildə Yaponiya dövləti Xiroshima və Naqasakidə baş vermiş faciənin 70 illiyini qeyd etmişdir. Bu məqsədlə yapon xalqı Sülh parkindəki xatırə abidəsinin önündə toplaşmış, faciənin qurbanlarını yad etmişdir.

Atom bombasının Yaponiyaya atılması ilə bağlı çəkilmiş hər hansı sənədli bir filmi izləyin, fikir mübadiləsi aparın. Sizcə, müasir dövrdə belə bir fəlakət baş verə bilərmi? Onun baş verməməsi üçün nə etmək lazımdır?

Mariya Küri

Fransa Elmlər Akademiyasının Bertelo, London Kral Cəmiyyətinin
Devi, Franklin İnstytutunun Eliot Kresson medalları ilə təltif edilməsi

85 elmi cəmiyyətin üzvü, 20 fəxri elmi ad

Sorbonna Universitetinin ilk qadın müəllimi

radiumun terapevtik effektinin (şışlərin müalicəsi)
kəşfi

fizika üzrə Nobel mükafatı
kimya üzrə Nobel mükafatı

Fransada doktor adını alan ilk
qadın

yeni elementlərin kəşfi
(polonium və radium)

Sorbonna Universiteti, təbiət elmləri
fakültəsinin tələbəsi

şagird

Mariya Küri uzun müddət radioaktiv elementlərlə təməsda olmuşdur. Çox ağıllı və təhsilli qadın olmasına baxmayaraq, o, radioaktiv maddələrlə işləyən zaman heç bir müdafiə tədbiri görəmiş, radioaktivliyin ziyanoluxusiyətindən xəbərsiz olduğu üçün müstəqil surətdə əldə etdiyi radium elementini sinəsində talisman kimi gəzdirmişdir. Radioaktiv maddə olan, zəif mavi işiq saçan kiçik radiumlu ampula hər zaman Mariyanın gah əlində, gah da talisman və ya amulet kimi boynunda olardı. Elementin işıqlanması isə özündən zəhərli maddə buraxırdı. Mariyanın ölümünə səbəb məhz kəşf etdiyi elementin cazibədar şüaları olmuşdur.

Debat

Ağac çoxdur, lakin hamısı meyvə vermir. Meyvə də çoxdur. Lakin hamısı dadlı deyil. Elm də çoxdur, lakin hamısı faydalı deyil. (Həzrət İsa)

Mariya Küri kəşf etdiyi yeni metalı doğma vətəni Polşanın şərəfinə *polonium* adlandırmışdır.

Özündən mavi işiq saçdığı üçün Mariya Küri kəşf etdiyi elementi radium adlandırmışdır. Radium mavi, işıqlanan deməkdir.

7. Aşağıdakılardan hansılar *müqəddərat* sözünün sinonimləri ola bilər:

tale, qismət, alın yazılışı, hicran, axırət, son

8. Leksik mənaları verilmiş sözləri təpib xanalarda yerləşdirin. Nöqtələrin sayı tələb olunan sözdəki hərflərin sayını bildirir.

İnsanda düşünmə və anlama qabiliyyəti

• • •

Nəyinsə tez və dərhal dərk edilərək qavranılması

• • •

Fitri qabiliyyət, nəyinsə tez mənimənilməsi

• • • • •

9. *Aksiya* sözünün leksik mənasını müəyyənləşdirin, həmin sözü mətnədəki mənasından fərqli mənada cümlədə işlədin.

10. Birləşmələrin hansında *c* samiti özünün kar qarşılığı kimi tələffüz olunur?

qorxunc adam, qorxunc silah, xərc çəkmək, xərc aparmaq

11. Mətnə fərqləndirilmiş cümlələrin mürəkkəb cümlə olduğunu əsaslandırın və tərəflərinin hansı vasitərlə bağlılığını göstərin.

Tabesiz mürəkkəb cümlələrin tərkib hissələri müxtəlif vasitərlə bağlanır:

1) intonasiya ilə;

2) tabesizlik bağlayıcıları vasitəsilə.

İntonasiya ilə bağlanan tərkib hissələr arasında vergül işarəsi qoymalıdır. Məsələn:

Bağça dərin sükut içində idi, təkcə axan çayın şırıltısı eşidilirdi.

(İ.Əfəndiyev)

Və bağlayıcı ilə bağlanan tabesiz mürəkkəb cümlələrin tərkib hissələri arasında vergül işarəsindən istifadə olunmur. Məsələn:

2011-ci ildə dəyəri 22 milyard dollar olan dəfinə tapılmış və həmin dəfinə qədimdə Hindistanın məbədlərindən birinə məxsus olmuşdur.

(“Yer və insan” jurnalı, 2015-ci il)

12. Cümlələri elə dəyişin ki, tabesiz mürəkkəb cümlələr alınsın.

- Qazi Əhmədin çıxardığı hökmləri cəllad icra etmişdi. (*F.Kərimzadə*)
- Səhər yenicə açılanda isti yaz günəşinin şüaları qocaman Xəzərin yaşı-limtil-göy sularını xüsusi bir gözəlliklə işıqlandırırdı. (*C.Əmirov*)
- Həmin gün nahar fasiləsinə çıxmayan Adilə Paşayeva iş gününün nə vaxt başa çatdığını belə bilmədi. (*C.Əmirov*)
- Elan yapışdırıran qoca adamları laqeyd nəzərlərlə sözərək yoluna davam etdi. (*H.Seyidbəyli*)
- Başdan-ayağa yaşilliq içinde olan həyətdə bitmiş ağaclar kəndimizin ağac-larından fərqlənirdi. (*Ə.Əhmədova*)

13. *Və* bağlayıcısını ayrı-ayrı cümlələrdə elə işlədin ki:

- a) Həmcins tamamlıqları bir-biri ilə əlaqələndirsin;
- b) Hadisələrin ardıcıl baş verdiyini eks etdirən tabesiz mürəkkəb cümlələrin tərkib hissələri arasında əlaqə yaratsın.

Amma, ancaq, lakin bağlayıcılarının işləndiyi tabesiz mürəkkəb cümlələrdə vergül işarəsi bağlayıcılardan əvvəl qoyulur. Məsələn:
Çox yaşamaq əlimizdə deyil, lakin adımızı çox yaşıatmaq əlimizdədir.

(*Şəhabəddin*)

Surxay yarımcıq qalmış simfoniyasını davam etdirmək istədi, ancaq qəlbindəki anlaşılmaz hissələr imkan vermədi. (*İ.Əfəndiyev*)

İsə bağlayıcısından nə əvvəl, nə də sonra vergül qoyulur. Məsələn:
Şəxsiyyəti valideyn, ruhu isə müəllim tərbiyə edir. (*N.V.Qoqol*)

14. Cümlələri fərqləndirib lazımı yerdə durğu işarələrini bərpa edin. Cümlələri hansı baxımdan fərqləndirdiniz?

1. Mirzə Valehin yetirməsi olan Adil öz bilik və qabiliyyəti ilə hər kəsi təəc-cübləndirərdi (*S.Rəhimov*). 2. Sonra da müəllimlər qoltuqlarında dəftər-kitab siniflərə girdilər qapıları örtdürlər (*S.Rəhimov*). 3. Şəhərə qaranlıq çök-dü və bu dekabr gecəsi ilin ən uzun gecələrindən biri olacaqdı. (*E.Elatlı*). 4. Şəfi nəzərlərini aşağı dikib dayanmışdı ancaq xanın səsi gələndə başını qaldırıb ona baxırdı (*Ə.Nicat*). 5. Gün doğmuşdu səmada ağ buludlar görü-nürdü (*Ə.Nicat*). 6. Azər həm tələbə idi həm də ocaqcılıq eləyirdi. 7. Əslində

nə Mərdan monoqrafiyanı yenidən çapa hazırlayırdı nə də FərəcİN materialarına ehtiyac vardı (*H.Abbaszadə*). 8. O hər cəhətdən bacısından üstün idi boy-buxunda da, sir-sifətdə də (*H.Abbaszadə*). 9. Hava soyuq idi amma hər yerdə yazın nəfəsi duyulurdu (*İ.Sixli*).

10. Elə saxla dilini

Nə dil səndən utansın

Nə sən dilindən utan. (*R.Rza*)

11. Bu dünya bir qızıl kuzəyə bənzər

Suyu gah şirindir gah da ki zəhər. (*M.Gəncəvi*)

Hətta, həmçinin, halbuki, yəni bağlayıcılarının işləndiyi tabesiz mürekkeb cümlələrdə vergül işarəsi bağlayıcılarından əvvəl qoyulur. Məsələn:

Teymur birtəhər özünü ələ aldı, halbuki Şəmsidən eşitdiyi xəbər onun ürəyinə bir ox kimi sancılmışdı. (*H.Seyidbəyli*)

Biliksiz adam okeanda azan yelkənsiz gəmiyə bənzər, yəni o ya sahilə çırpılıb parçalanar, ya da tufana düşüb batar. (*Pisagor*)

Təkrarlanan həm, həm də, nə, nə də, ya, ya da, gah, gah da, istər, istərsə də bağlayıcılarının birincisindən başqa, digərlərindən əvvəl vergül qoyulur. Məsələn:

Buludlar karvan-karvan lap aşağıdan ötür, gah iri damçılar asfaltı naşılayır, gah da çıxın yağış asta-asta yağırdı. (*İ.Sixli*)

Nə atası razı oldu, nə də qızı atasız getmək istəyirdi.

Təkrarlanan da, da bağlayıcılarının sonuncusundan başqa, qalanlardan sonra vergül qoyulur. Məsələn:

Aramızda həkim də var, mühəndis də.

15. Elə cümlələr yazın ki:

- a) *yəni* sözü ədat kimi işlənsin;
  - b) *yəni* sözü əlavəli cümlədə işlənsin;
  - c) *yəni* sözü ümumiləşdirici sözdən sonra işlənsin;
  - d) *yəni* sözü tabesiz mürekkeb cümlələrin tərkib hissələri arasında işlənsin.
- ✓ Durğu işarələrini düzgün qoyun və fikrinizi əsaslandırın.

16. Sxem (səh. 93) əsasında cümlələr qurub fikirlərinizi şərh edin.

17. *Da (də)* hissəciklərini düzgün yazın və fikrinizi əsaslandırın.

- Kamil insan günəşdən(*də*), aydan(*da*), ulduzdan(*da*) əzəmətlidir. (*F.Nəimi*)
- Sadəlik, yaxşılıq və dürüstlük olmayan yer(*də*) böyüklük yoxdur.
(*L.N.Tolstoy*)
- Könlü və sözü bir olmayan insanın yüz dili olsa(*da*), o yenə dilsiz sayılır.
(*C.Rumi*)
- Dünya(*da*) insan düşüncəsi qədər azad heç nə yoxdur. (*D.Yum*)
- Pisliyi ədalətlə, yaxşılığı(*da*) yaxşılıqla qarşıla. (*L.Tsxi*)
- Sənə pis deyəni onu sənə xəbər gətirəndən daha(*da*) tez bağışla.
(*C.Herbert*)
- Günəşi örtə(*də*), qara buludlar
Yenə günəş adlı bir qüdrəti var. (*S.Vurğun*)

18. Aşağıdakı sxemlərə uyğun cümlələr düzəldin. Durğuş işaretlərini bərpa edin.

sadə cümlə	+	<i>həmcinin</i>	+	sadə cümlə	=	mürəkkəb cümlə
sadə cümlə	+	<i>yəni</i>	+	sadə cümlə	=	mürəkkəb cümlə
<i>həm</i>	+	<i>s.c.</i>	+	<i>həm də</i>	+	<i>s.c.</i>
sadə cümlə	+	<i>lakin</i>	+	sadə cümlə	=	mürəkkəb cümlə
s.c. – sadə cümlə deməkdir.						

AĞ GÖYƏRÇİN

(*ixtisarla*)

Payız mülayim keçirdi. Hərdən göy üzü tutulur, çiskin yağış yağırdı. Qonaq otağına keçəndə qızımın eyvandakı quşa – məhəccərin üstündə sakitcə dayanan boynu və qanadlarının ucu qara olan ağ göyərçinə baxdığını gördüm. Sakitcə dedim:

– Aynabəndə yaxınlaşma, uçub gedər.

Axşamçağı ağ göyərçinin başqa bir göyərçinlə məhəccərə qonduğunu gördük. Onlar eyvandakı dəmir şkafa girdilər. Biz eyvana çıxbı onları narahat etmədik. Noyabr ayı idi. Havalarda yağışlı, dumanlı keçirdi. Belə havalarda göyərçinlər dəmir şkafdan çıxmırlılar. **Bu quşların gəlişi, mehriban davranışını hamımızda xoş ovqat yaratmışdı.**

Qış gəldi. *Seyrək qar yağdı, havalara soyudu.* Ağ göyərçini eyvanda görmədiyindən qızım narahat olmuşdu. Səhər göyərçinlərdən biri uçub gedəndən sonra qızım eyvana çıxdı, ağ göyərçin dəmir şkafda çör-çöpdən düzəlmüş yuvada tərpənməz oturmuşdu. O nə görmüşdəsə, “Ata, tez bura gəl”, – deyə təşvişlə məni çağırıldı. Mən yaxınlaşdım, ağ göyərçini ehmalca götürürdüm. Gördüyüm mənzərə qəlbimi ağrıtdı: yuvadakı ətcə göyərçin balası donub ölmüşdü. Ağ göyərçini isti otağa gətirib iri qutuya, yumşaq parçanın üstünə qoydum. Qızım onun qabağına çörək qırıntıları tökdü. Goyərçin hərəkətsiz qalmışdı. Axşam qaranlıq çökdü. Eyvanda lampa işığında bir künçə qıslırmış ikinci göyərçini götürüb ağ göyərçinin yanına gətirdim.

Bütün qışı göyərçinlər hər səhər uçub gedir, axşamlar qayıdırıldılar. Onlar eyvanın məhəccərində görünəndə qapını açırdıq. Quşlar otağın döşəməsinə enən kimi sakitcə gedib “yuvalarında” dincəlirdilər.

Günlər bir-birini əvəz edirdi. Ağ göyərçin öz adı həyatını yaşayırırdı. Onun kürt yatması, iki bala çıxarması ailədə hamını sevindirdi. Goyərçin balalarını bəsləyib böyütmək üçün otaqda şərait yaratdıq. Ancaq piyalədə su qoysaq da, dəni az-az verirdik. Qanadları və quyruğu boz rəngli ləkələrlə örtülmüş göyərçin balaları günü-gündə böyüyürdü. Hər səhər yem dalınca gedən ağ göyərçin qayıdarkən qanadlarını açıb özünü otağın eyvana açılan şüşəli qapısına çırpır, sürüşüb aşağı düşür, yenidən bir də uçub özünü qapiya çırprırdı. *Bunu görən kimi biz qapını açırdıq, ağ göyərçin də balalarının yanına uçurdu.* Hər gün ana göyərçin balalarına baş çəkir, on-

lara dən, su verir, sonra məhəccərə qonub onu gözləyən göyərçinə qoşularaq uçub harasa gedirdi.

Bir gün işdən qayıdanda əl-üzümü yuyub balaca göyərçinlərə baş çəkmək istədim. Qonaq otağına keçəndə quruyub qaldım. *Göyərçin balaları otaqda yox idi, döşəmə isə tərtəmiz silinmişdi.*

– Zərifə, göyərçinlər hanı? – deyə heyvətlə həyat yoldaşımı səslədim. O, otağa gəldi, günahkar kimi yavaşdan dedi:

– Bu nə bəla idi, bilmirəm. Göyərçinlər bir-dən-birə öldü. Buraları da yiğışdırırdım ki, qız məktəbdən gələndə görməsin.

*Sizcə, bir quşun
məhvvi təbiətə hansı
ziyanı vura bilər?*

Mən donuxmuş vəziyyətdə qalmışdım. Bəs səhər erkən özünü qapıya çırpıb balalarını görmək istəyən ağ göyərçinə nə cavab verəcəyik? – deyə fikirləşdim. Bu fikir məni sıxırdı.

Qızım məktəbdən gələn kimi otağa cumdu ki, balaca göyərçinləri görsün. Otaqdan qışqıra-qışqıra mətbəxə, anasının üstünə qaçıdı, hay-küy qopdu. Anası nə dedisə, qızım sakitləşdi, yanına gəlib dedi:

– Ata, göyərçinləri dayım Bayıla aparıb. Onlara kim baxacaq?

Anasının həqiqəti gizlədərək ağlabatan yalan uydurduğunu başa düşüb dinmədim. Həyat yoldaşım kiçik yaşılarından şəkər xəstəliyinə düçər olan qızımızın həyəcan keçirməsini istəmirdi. O:

– Dayın bağçada yuva düzəldəcək, – dedi. – Göyərçinlər üçün ora daha yaxşı olar.

Gecəyarısına kimi yata bilmədim. Fikrimdə götür-qoy etsəm də, göyərçin balalarının ölüm səbəbini tapa bilmədim.

Siz necə düşünürsünüz, göyərçin balaları hansı səbəbdən ölü bilərdi?

Tanış bir quşbazın yanına getdim. Qoca quşbazın göyərçinləri havada kövən edir, o da quşların uçuşuna baxırdı. Yaxınlaşış salamlaşdım, sakitcə dayanıb gözlədim. Sonra ondan soruştum:

– Sizcə, göyərçin balasının ev şəraitində birdən-birə ölməsinə nə səbəb ola bilər?!

Qoca quşbaz fikirləşmədən dərhal dedi:

– Papiros tüstüsü. Tüstü onun qənimidir.

Qaynımın həyat yoldaşı ilə bizə gəlməsini xatırladım. Mən papiros həvəskarı deyiləm. Hərdənbir evdə siqaret yandırıb çəkmək istəyəndə həyat yoldaşım dərhal öz etirazını bildirər, siqareti söndürməyimi xahiş edərdi: “Tüstü divarlara, örtüklərə yapışdı, söndür, sən Allah”. Tez pəncərəni açırdı

*İnsanlar arasındaki
ayrı-seçkilik naya
səbəb ola bilər?*

ki, otağın havası təmizlənsin. Mənim siqareti yandırmağımla söndürməyim bir olurdu. Ancaq qardaşı gələndə dərhal külqabını tapıb masanın üstünə qoyar, o da papirosunu yandırar, ara vermədən bir-birinə calayar, tüstü-duman, acı qoxu evə dolardı. Bacı qardaşına bir kəlmə söz deməzdi ki, xətrinə dəyər. Mən ona qardaşının yanında deyərdim: “Deyəsən, qardaşının papiros tüstüsü bal dadır”. Hamı bu sözümə gülərdi. O da deyərdi: “Əlbəttə... qardaşımın qadasını alım”.

Göyərçin balaları olan otaqda qardaşının “bal tüstüsü”nün zəhərə döndüyü həyat yoldaşım ağlına belə gətirməyib. Qoca quşbazın fikrini ona deyəndə təəccübəldəndi: “Aman, Allah, keç günahımızdan”, – dedi və gözləri yaşardı.

İki gün idi ki, göyərçinlər görünmürdü. Yəqin, inciyib getmişdilər. Özümü günahkar sayır, iztirab çəkirdim. Bir yerdə qərar tuta bilmirdim. Eyyana çıxdım. Birdən ağ göyərçinin məhəccərə qonması məni diksindirdi. Həyəcanla ona baxdım. Ağ göyərçin məhəccərin sağ tərəfində, sakitcə, küskün halda dayanmışdı. Sonra məhəccərin üstü ilə mənə sarı gəlib qıçıldaya-

qıçıldaya sağ əlimin üstünü dimdikləməyə başladı. Mən məhəccərdən tutub durmuşdum, ağ göyərçinə ürəyi soyuyana qədər dərimi didməyə imkan verdim. *Ağ göyərçinə təsəlli verməyə gücüm yox idi: qəhər məni boğurdu.*

Ağ göyərçin uçub getdi, bir daha qayıtmadı. Onun müsibəti qəlbimdə silinməz iz buraxdı.

Göyərçinin bu hərəkəti ilə müəllif naya etiraz edir və nayı bildirmək istəyir?

- Sizcə, şəkillə mətnin uyğun hissəsi arasında hansı fərq vardır?

Didərgin, “Füyuzat” jurnalından, 2011-ci il

Qədim zamanlarda bir qadının ərini, qardaşını və oğlunu həbs edirlər. Edam iki gün sonraya təyin olunur.

Bu rəvayət “Ağ göyərçin” mətninin hansı hissəsi ilə uyğunluq təşkil edə bilər?

Edam günü gəlir. Günahkarların hər üçünü qolubaqli gətirirlər. Padşahın diq-qətini məzlum-məzlum ağlayan bir qadın cəlb edir. Onun kim olduğunu soruşur. Qadın edam olunanların yaxını olduğunu söyləyir. Padşah qadından soruşur:

– Mən onlardan birini sənin qadınılığına bağışlayıram. Ancaq seçim sənindir. Hansı birini xilas etmək istərdin?

Qadın fikirləşmədən cavab verir:

– .....

Qadının tutarlı cavabı padşahın xoşuna gəlir; hər üç günahkarı azad edir.

Sizcə, qadın nə cavab verəcək?

O, kimi dar ağacın-dan xilas edəcək?

Qadın seçimini necə əsaslandıracaq?

✓ Rəvayətdəki düşüncə tərzinə münasibət bildirin.

- 1. Nə üçün müəllif məhz ağ göyərçini əsərinə obraz seçmişdir?
- 2. Təsvir edilən hadisə sizdə hansı hislər oyatdı?
- 3. Sizcə, ağ göyərçinin atanın əlini dimdikləməsi, əslində, nəyə etirazdır?
- 4. Zərifə xanımın hərəkətlərinə münasibət bildirin.
- 5. Sizcə, göyərçin balalarının ölümündə günahkar kimdir?
- 6. Müəllif siqaret tüstüsünün iki göyərçin balasını məhv etdiyini təsvir etməklə nəyi göstərmək istəmişdir?
- 7. *Ana bala ucundan canını oda yaxar* atalar sözü mətnin hansı hissələrinə uyğun gələ bilər?
- 8. Mətnindən hansı nəticəni çıxardınız?

9. Tünd şriftlə verilmiş cümlədə *ovqat* sözünü hansı sözlə əvəz etsəniz, məzmununa xələl gəlməz?
10. Sual işarələrinin yerinə uyğun söz yazmaqla söz birləşmələrini tamamlayın.

quşun	→	yuvası
itin	→	?
toyuğun	→	?
at, inək və qoyunun	→	?

11. *Sürəhi – məhəccər, eyvan – aynabənd – şüşəbənd* sözlerinin leksik mənasını müəyyənləşdirərək verilmiş qarşılıqların yaxınmənalı söz olduğunu əsaslandırın.
12. Sinonimlər cərgəsində nə düzgün deyildir? Səhvləri düzəldin.

təşviş – iztirablı – təlaş – narahat – nigarançılıq

✓ *Fikirlərinizi şərh edin.*

13. Hansı düzgündür?

müşayiət	☐	müşayət	☐
prespektiv	☐	perspektiv	☐
məşhur	☐	məhşur	☐
layihə	☐	lahiyə	☐
kəşməkəş	☐	keşməkəş	☐
fakultə	☐	fakültə	☐
şaiyə	☐	şayıə	☐
təchiz	☐	təhciz	☐

14. Mətndə fərqləndirilmiş cümlələri aşağıdakı kimi qruplaşdırın:

- Məzmun qarşılaşdırılır.
- Biri digərini aydınlaşdırır.
- Hadisələr ardıcıl baş verir.
- Səbəb və nəticə məzmunu vardır.

15. Mətndə fərqləndirilmiş cümlələri altından xətt çəkilmiş cümlələrlə müqayisə edin. Cümlələri hansı baxımdan fərqləndirdiniz?
16. Boşluqları tamamlamaqla kiçik mətn qurun.

Cümlələri müqayisə
edib bu nəticəyə
gəldik ki, ...

1. .... bir qrammatik .....
2. .....
3. .....

1. Mürəkkəb ..... vardır.
2. .....
3. .....

Bir siqaret tüstüsü göyərçin balalarının ölümünə səbəb olursa, siqaretin insan orqanizminə verdiyi zərərin həcmini düşünün. Bir siqaret bir canını məhv edə bilirsə, atom bombalarının, odlu silahların insana və bəşəriyyətə vurduğu zərbə haqqında düşünün.

Mühəribələrin, terrorların, münaqişələrin törətdiyi faciələr, fəlakətlər haqqında düşünün. Bu faciələrin qurbanı olan insanların, əsasən də, körpələrin təleyi haqqında düşünün.

Sizcə, insanları nüvə silahlarının dəhşətindən, hidrogen bombalarının vəhşətindən, çarəsi tapılmayan xəstəliklərin pəncəsindən, enerji qaynaqlarının, maddi sərvətlərin tükənməsindən nə xilas edə bilər?

20 Yanvar faciəsinin günahsız qurbanlarını xatırlayın. Bu kimi faciələrin baş verməməsi üçün nələr etmək lazımlılığını düşünün.

“Mühəribələrə, qırğınlara son” adlı ongönlük keçirin. Bunun üçün tədbirlər planı işləyib hazırlayın.

“Müqəddəs Şəhidlər xiyabanında Dəli bir ağlamaq keçir könlümdən (Alı Mustafayev)” adlı inşa müsabiqəsi keçirin.

“Müqəddəslik zirvəsində” adlı ədəbi-bədii kompozisiya hazırlayın.

Plan:

İlk növbədə faciə ilə bağlı materiallar toplayın.

Topladığınız materialları sistemləşdirin.

Çıxışlarınızı şeir nümunələri və musiqi ilə müşayiət edin.

3-cü bölmə

MƏNƏNVİYYAT VƏ CƏMİYYƏT

- ❑ “Ağacın bəhərini görmək istəyirsənsə, onun çiçəyini qoru”.

Atalar sözü

- ❑ “Tərbiyə ana qucağında başlayır. Hər deyilən kəlmə isə uşağın şəxsiyyətini formalaşdırın bir kərpicdir”.

Namiq Kamal

- ❑ Nə üçün 3-cü bölmə məhz “Mənəviyyat və cəmiyyət” adlandırılmışdır? Yoldaşlarınızla fikir mübadiləsi aparın, aşağıdakı sualları cavablandırın:
  - ✓ Əxlaq, tərbiyə, mənəviyyat anlayışları sizə nə deyir?
  - ✓ Cəmiyyətin formallaşmasında insanın tərbiyə və mənəviyyatı hansı əhəmiyyətə malikdir?
  - ✓ Cəmiyyət insan əxlaqına necə təsir edir?
  - ✓ İnsan cəmiyyətdə öz yerini tapmaq üçün nə etməlidir? Hansı mənəvi keyfiyyətlərə malik olmalıdır?
- ❑ Bölmənin epiqraflarına münasibət bildirin. Hikmətli kəlamların müəllifi nəyə işarə edir? Epiqraf və bölümənin adı bir-birini tamamlayır mı?
- ❑ A.Eynşteyn əxlaqi bütün insani dəyərlərin təməli hesab edir. Bu fikirlə razısanızmı?
- ❑ Bölmənin yekununda müəyyənləşdirdiyiniz ideyanı əvvəlki bölmələrin ideyası ilə müqayisə edin. Oxşarlıq gördünüz mü? Bu oxşarlıq nədən ibarətdir?

Mark Tvenin fikirlərinə münasibət bildirin.

Qəzəb vəziyyətin nəzarətdən çıxmasına səbəb olmaqla yanaşı, sizin özünüzə daha böyük ziyan vurur. Qəzəb duyduğunuz adam vaz keçiləcək biri deyilsə, münaqışını aradan qaldırmaq üçün ilk addımı ondan gözləməyin, bunu tərəddüsüz özünüz edin. Buna görə heç vaxt peşman olmayıcaqsınız. Gərəksiz qəzəbdən uzaq olmayı bacarmaq xoşbəxtliyin mühüm şərtidir.

Yumor və gülüş insanlığa bəxş olunan ən böyük hədiyyə, eyni zamanda xoş ovqatın rəhnidir. Ovqat yaxşı olanda işləmək də, istənilən problemin həlli də asan olur. Çünkü gülüş mənfi emosiyaları beyindən sıxışdırıb çıxarıır. Ovqatı pozulmuş insan isə problemin həllindən uzaqlaşır.

Bizə elə gəlir ki, hansısa işlə məşğul olmaq yaşımıza uyğun deyil, bu iş bizlik deyil, bundan sonra dəyişə bilmərik. Lakin ürəyimizə yatan bir işlə məşğul olmaq, istədiyimizi həyatə keçirmək heç zaman gec deyil.

Əgər siz özünüzdən razı olsanız, daxili azadlığa nail olacaqsınız. Daxili azadlıq sizə xoşladığınız işlə məşğul olmağa imkan yaradacaq. Daxili azadlığınız yoxdurrsa, şəxsi inkişafınızda problemlər yaşayacaq, hətta inkişafın istiqamətini düzgün seçəniz belə, daxili müqavimət hiss edəcək, seçdiyiniz hədəfə nail ola bilməyəcəksiniz.

Siz özünüzə istədiyiniz kimi olmağa izin verməlisiniz. İnsanlardan tərif gözləməyin. Özünüz özünüyü bəyənməlisiniz.

4. Qəzəb hissindən uzaq olun. Qəzəb elə bir hisdir ki, üstünə töküldüyü insanlardan daha çox onu saxlayana zərər verir.

3. Əsəbiləşməyin və gülməsəyin.

2. Heç zaman özünüyü yaş həddinə görə məhdudlaşdırmasın.

1. Özünüzlə harmoniya-da yaşayın. “Özündən nərazi olan insan həyatdan razı ola bilməz”.

Həyatında bir çox məhrumiyyətlər və çətinliklərlə qarşılaşmış Mark Tven xoşbəxtliyin doqquz yolunu göstərir və onların izahını verir.

9. İstədiyinizi edin.

20 il sonra siz etdiyinizdən daha çox etmədiyiniz işlərə görə heyif silənəcəksiniz. Ona görə yelkənləri qaldırıb sakit liman-dan çıxın. Yelkənlərinizlə sizin üçün faydalı olan küləyin səmtini tutun. Faydalanan. Arzulayın. Kəşflər edin.

8. Əhvali-ruhiyyənin həmişə yaxşı olmasına çalışın.

Əhvali-ruhiyyəni qaldırmağın ən yaxşı yolunu başqasına kömək etməkdir.

Yardım etdiyiniz adam da əvəzində sizə və ya başqa birinə yardım edəcək. Beləcə, dünyada şəfqət hissi getdikcə daha çox bər-qərar olacaq.

7. Optimist olun. Hər şeyin yaxşı olacağına inanın. Pessimizm əsəbi zəif adamların müdriklik kimi başa düşdüyü “sözcük”dən başqa bir şey deyildir.

Diqqətinizi pozitiv şeylərə cəmləməklə qısa zamanda həyatınızın yaxşıya doğru dəyişildiyini hiss edəcəksiniz. Müxtəlif problemlərə köklənməklə qeyri-iradi yaxşıya doğru yolunuzu siz özünüz qapadırsınız. Problemlı düşüncələri qovun ki, qəlbinizdə fərəh üçün yer olsun.

6. Yeni ideyalara malik insana onun ideyaları müvəffəqiyyət qazanana qədər qəribə bir adam kimi baxacaqlar. Ətrafinizdakıların sizni başa düşməməsinə hazırlımlısınız.

İnsanlar yeniliyə fərqli reaksiya verə bilərlər: kimsə bəyənər, kimsə biganə qalar, kimsə narazı qalıb sizə maneələr törədə bilər. Vahiməyə düşməyin və lazımlı bildiyyiniz işi görməkdən çəkinməyin. Sonda öz istəklərinizə nail olacaqsınız.

5. Hamının sizə borclu olduğunu fikirləşməyin. Elə hesab etməyin ki, dünya sizə nədəsə borcludur. Onun sizə heç bir borcu yoxdur. O sizdən əvvəl də var idi.

Uşaqqən bizə lazım olan çox şeyi valideynlər etdiyindən bəzi adamlar yetkinlik yaşına çatdıqdan sonra da elə düşünürlər ki, ətrafdakılar onlar üçün nələrsə etməli, dünya onların istədiklərini verməlidir. Artıq uşaq deyilsiniz və valideynin, yaxud da dünyyanın sizə istədiklərinizi verməsini gözləməməlisiniz. Çalışın, arzu etdiklərinizə əzminizlə nail olun!

“ƏTRAFSIZ HƏYAT”

İnam görmədiyinizə inanmaqdır.

Bunun mükafatı da inandığınızı görməkdir.

S.Avgustin

Nik Vuyçiç 1982-ci ildə Avstraliyanın Brisben şəhərində mühacir ailəsində anadan olmuşdur. Lakin onun həyata gəlişi illərdən bəri övlad

*Sizcə, Nik ailədə
neçənci övlad id?*

arzusunda olan valideynlərinə sevinc(...) gətirmədi: Nik ciddi patoloji qüsurlarla dünyaya gəlmışdi. **Körpənin yuxarı və aşağı ətrafları – başqa sözlə, nə əlləri, nə də ayaqları yox idi.** Yalnız sol

tərəfdə ayaq əvəzinə, iki barmaqlı, pəncəyə oxşar bir orqan mövcud idi. Övlad həsrətində olan ata gözlərinə inana bilmədi. O, körpəsinin qolu olmayan ciyinini görən kimi palatani tərk etdi. Həyəcan və təşvişdən(...) dili söz tutmurdu. Özünü güclə ələ alan atanın həkimdən ilk soruşturduğu “Oğlumun ...əli yoxdur?” cümləsi oldu. Həkimin cavabı onu daha da sarsıtdı: “Körpənin əlləri və ayaqları yoxdur”.

Doğum şöbəsində isə heç kəs onu körpəsinin yolunu həsrətlə gözləyən anaya göstərməyə cürət etmirdi.

Ancaq bir qərara gəlmək lazımdı: arzu olunan, lakin bu qədər bədəxət (...) olan bu körpənin taleyi nə cür olacaq? Valideynlərin vəziyyətini təsəvvür etmək çətin deyildi. Onlar şüursuz vəziyyətdə körpəni seyr edir və onun ətraf mühitə adaptasiyası barədə özlərinin suallarına cavab tapa bilmir, onu təsəvvürlərinə (...) belə gətirə bilmirdilər.

Suallar, suallar, suallar... Belə insan xoşbəxt ola bilərmi? Ümmumiyyətlə, ona həyat (...) lazımdır mı? Digər tərəfdən, əgər ona həyat bəxş edilibsə, kim bu həyatı onun əlindən ala bilərdi? Valideynlər qorxu və mərhəmət qarışıq bir kədərlə körpəyə baxdıqda onun məsum baxışları ilə qarşılaşdırılar. Bu baxışlar onları silkələdi: körpə yaşamaq istəyirdi!

Körpənin adını Nik qoydular.

Təşviş və göz yaşları ilə keçən bir neçə aydan sonra, nəhayət, Nikin valideynləri faciə ilə barışdı, onlar adı həyat sürməyə başladılar. Beləliklə, kiçik avstraliyalı Nikin ağrılı və böyük çətinliklərlə dolu həyatı başlandı. Kiçik yaşlarında Nik həmyaşlılarından nə ilə və necə fərqləndiyi haqqında heç düşünmürdü də.

Depressiya böyüyəndən sonra başlandı. İlk intihar cəhdı 8 yaşında baş verdi. Məhz bu yaşda oğlan öz qüsurlarından əziyyət çəkməyə başladı. *Hər gecə Allahdan ona əl və ayaqlar verməsini xahiş edirdi. Sonralar Nik özü etiraf etmişdi ki, hər səhər əl-ayağını görəcəyi ümidi ilə yuxudan oyanırdı.* Lakin bu ümidlər günü-gündən zəifləyirdi. Ümid məyusluqla əvəz olunurdu.

10 yaşın içinde idi. Nik anasına çim-mək istədiyini bildirdi və xahiş etdi ki, onu vanna otağına aparsın. Həmin dəqiqələri Nik belə xatırlayır:

“Mən üzüüstə çevrilməyə çalışdım, an-caq bu vəziyyətdə qalmaq çox çətin idi. Məqsədimə çata bilmirdim. Məndə heç nə alınmirdi. Bu qısa an kəsiyində özümün dəfn mərasimimi çox dəqiq şəkildə gözü-mün önündə canlandırdım – atam və anam sonsuz kədər içinde məzarımın öbündə da-yanıb göz yaşı tökürlər. Həmin anda başa düşdüm ki, mənim onlara dərd verməyə, onların qəlbini incitməyə haqqım yoxdur. Çünkü mən valideynlərimdən özümə qarşı ancaq böyük məhəbbət görmüşdüm. Mən də onları çox sevirdim”.

Sonraki etiraflarına görə, məhz həmin anda Nik intihar haqqında fikirlərinidən bir-dəfəlik imtina etdi.

Valideynlərinin ona aldığı elektron əllər də kö-mək etmədi. Onlar uşaq üçün çox ağır idi, ona görə də Nik ancaq anadan-gəlmə onda olan sol “ayağının” köməyindən istifadə etməyə başladı.

Ancaq onun həyatı bundan sonra da asanlaşmadı. Valideynləri hökumətdən xahiş etdilər ki, Nik adı məktəbdə oxusun. Lakin həmyaşıldırı və sinif yoldaşları onunla oynamadan imtina edirdilər. Doğrudan da, Nik heç nə edə bilmirdi: nə topu vura bilir, nə tutu bilir, nə də qaça bilirdi.

Sizcə, fiziki qüsurlu uşaqlar adı məktəblərdə, yoxsa xüsusi məktəblərdə təhsil almalıdırlar?

Lakin oğlan dözürdü – o, “hami kimi” olmağa çalışırıdı, var gücü ilə çalışırıdı. O, məktəbə gedir, yaxşı oxuyur, yaza bilirdi. Nik nəinki gəzməyi və üzməyi, hətta skeyt sürməyi və kompüterdən istifadə etməyi də öyrəndi. Allaha inamı ona güc(...) verirdi. Nik əmin idi ki, əgər Allah onu belə yaradıbsa, deməli, o, Allaha məhz olduğu kimi lazımdır. Sadəcə, o öz yolunu axtarıb tapmalı idi. Nik isə onun üçün “ayrılmış” xüsusi təyinatın olduğuna inanırdı.

* * *

İnamı onu məyus etmədi. *Qriffit Universitetində oxuyan və maliyyənin planlaşdırmasını öyrənən Nikə bir dəfə tələbələrin qarşısında çıxış etmək təklif olundu. Nik etiraz etmədi, o, tələbələrə öz bildiklərini danişdı.*

Onun qısa mühazirəsinin təsiri o qədər güclü oldu ki, zalda oturanların əksəriyyətini ağlatdı. Hətta qızlardan biri səhnəyə yürüüb Niki qucaqladı. Evə qayıdan Nik valideynlərinə bəyan etdi(...) ki, o artıq həyatda nə ilə məşğul olmaq istədiyini müəyyən edib. Nik insanlarla ünsiyyət qurmaq, natiq olmaq istəyirdi.

O, qəti qərara gəldi ki, daha dörd divarın arasında oturub qalmamalıdır. Çünkü onun gözləri qarşısında müxtəlif problem və dərdləri olan insanlarla dolu dünya açılmışdı. Nik hiss edirdi ki, bütün bu insanlara onun deyi-ləsi sözü var.

O vaxtdan onun səfərləri başlandı.

20-dən çox ölkəyə səfər edən Nik ildə 250-dən çox nitq söyləyir. Çıxış etmək üçün gələn təkliflər isə onun imkanlarından qat-qat çox idi.

Beləliklə, Nik Vuyçiç həyatda öz təyinatını, yolunu tapdı. Bu nə qədər qəribə səslənsə də, əlsiz-ayaqsız bu gənc bəzi “sağlam” insanlardan qat-qat çox işlər görə bildi.

Sağlam sözü nə üçün dırnaq içində verilmişdir?

Nik özünün təşkil etdiyi “Ətrafsız həyat” qeyri-kommersiya şirkətinin sədri və mənəvi lideridir. **Onun auditoriyasında milyonlarla insan var ki,**

onlardan hər biri Nikin inamına, gücünə və inamı paylaşma qabiliyyətinə malik olduğuna inanaraq ona qulaq asmağa gəlir.

Nikin “Məhdudiyyətsiz həyat: misli olmayan gözəl həyat üçün ilhamlandırmır” adlı kitabı 2010-cu ildə çapdan çıxmışdır. Yeri gəlmışkən, o, kitabını kompüterdə özü yığmışdır. Yığım zamanı yüksək sürət nümayiş etdirən bu qolsuz insanın iradə gücünü təsəvvür etmək o qədər də asan deyil!

Bu gün Nik Kaliforniyada yaşayır. 2012-ci ildə o, Kanae Miayxara adlı gözəl bir qızla evlənmişdir(...). Bir oğul atasıdır. Onun həyatında həm iş, həm də ki istirahət var: yazı və çıxışlarından kənar vaxtlarda Nik qolf oynayır, balıq tutmaqla məşğul olur və serfinqlə üzür.

Yıxılanda isə (Nik tez-tez yıxılır) o, əvvəl alnına, sonra isə ciyinlərinə dirənir və hər dəfə də ayağa qalxa bilir. Bütün bu yıxılmalar, əsasən də, qalxmalar Nikin bütün həyat fəlsəfəsini əks etdirir: “Həyatda elə olur ki, yıxılırsınız və sizə elə gəlir ki, durmağa gücünüz yoxdur. Onda siz dərhal fikirləşirsiniz ki, görəsən, ayağa qalxmaga ümidi varmı? Mənim nə əlim, nə ayağım var! Hər növbəti uğursuzluqdan sonra mən ümidi əlimi üzmürəm. Mən yenə və yenə cəhd göstərirəm. Mən istəyirəm ki, siz biləsiniz – uğursuzluq son deyil. Əsas odur ki, siz axırda nəyə nail olacaqsınız”.

Nikin müvəffəq olmasının əsas səbəbi nədir?

Nikin həyat fəlsəfəsinə münasibət bildirin.

Polina Çelpanova

Nik Vuyçiçin fəaliyyəti cəmiyyətə nə verir?

Mətni davam etdirin.

3 Dekabr Beynəlxalq Əllillər Günüdür. Azərbaycan Respublikası 2006-cı ildə BMT-nin Baş Məclisi tərəfindən qəbul edilmiş “Əllillərin Hüquqları haqqında” Konvensiyaya qoşulmuşdur. Ölkəmizdə əllillərin sosial müdafiəsi ilə bağlı tədbirlərin əsası ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur.

Ölkəmizdə əllillərin sosial həyat tərzini yaxşılaşdırmaq məqsədilə .....

1. Mətni oxuyarkən hansı hisləri keçirdiniz? Nikin həyat yolu sizə necə təsir etdi? Həyatda belə hadisə ilə üzləşmişinizmi?
2. Kanae Mıaxaranı xarakterizə etmiş olsaydınız, hansı insani keyfiyyətləri ona aid edərdiniz?
3. Nik Vuyçiç haqqında mətn tərtib etsə idiniz, mətnə hansı adı verərdiniz?
4. Hansı suala mətndə cavab yoxdur?
- Nikin dünyaya gəlişi nə üçün illər uzunu övlad arzusunda olan valideynləri sevindirmədi?
  - Nə üçün yeni doğulan körpəni valideynlərinə göstərmirdilər?
  - Nikin fiziki qüsurlarla doğulmasına nə səbəb olmuşdu?
  - Nə üçün Nik sui-qəsd fikrindən daşınır?
5. Fikirlərdən hansı mətnlə səsləşir?
- A) Sonuncu ölen ümidiłdır.
- B) Özü yixilan ağlamaz.
- C) Uşaq yixıla-yixıla böyüyər.
- D) Həyat bumeranqdır: nə etsən, onu sənə qaytarar.
- E) Həyat onu yaşaya bilənlər üçün gözəldir.

6. Mətndən frazeoloji birləşmələri tapın, mənalarını izah edin.
7. Mətndə nöqtələrin yerinə uyğun sinonimlər seçin.
8. *Depressiya, auditoriya və patologiya* sözlərinin leksik mənalarını müəyənləşdirin.
9. *Qüsür, eyib, nöqsan, günah, qəbahət* sözlərini aşağıdakı cümlələrdə nöqtələrin yerinə düzgün yerləşdirin.
- Ağılı adam başqasının ..... görərək öz ..... düzəldər. (*F.Larosfuko*)
  - Düşməndən öyrənər ..... insan
Çünkü dost gözündə görünməz ..... .
Xəstəyə qənd vermək xoş deyil, inan
Xəstə fayda görər acı dərmandan. (*S.Şirazi*)
  - Hər gecə özümlə üzbeüz durub,
Hesab istəyirəm ötən günümdən
Vicdan cavab verir, ədalət sorur:
Bu gün bir ..... batmışammı mən? (*B.Vahabzadə*)

- ..... böyükdür, ay ellər, dünən axşam,
Büllur kimi bir ürək, bir könül sindirmişam. (*İ.Səfərli*)

10. Bunlardan hansı *adaptasiya* sözünün izahı ola bilər?

- şəraitə uyğun olaraq dəyişmə
- şəraitə uyğun olaraq uyğunlaşma
- şəraitə uyğun olaraq yerdəyişmə

 11. Mətnin son abzasında hansı cümlə tiplərindən istifadə olunmuşdur?

 12. Mətndə qırmızı rəngdə verilmiş cümlənin hansı bənddə düzgün forması verilmişdir?

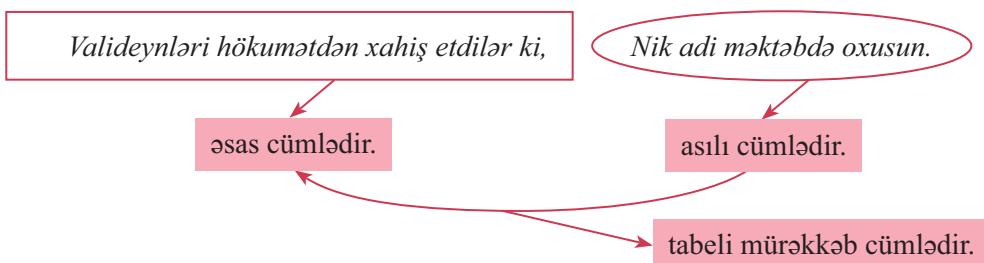
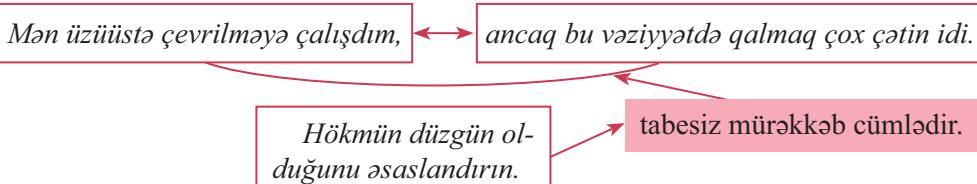
- Körpənin yuxarı və aşağı ətrafları – başqa sözlə, nə əlləri, nə də ayaqları var idi.
- Körpənin yuxarı və aşağı ətrafları – başqa sözlə, əlləri və ayaqları yox idi.
- Körpənin yuxarı və aşağı ətrafları – başqa sözlə, nə əlləri, nə də ayaqları heç yox idi.

✓ *Seçdiyiniz cavabın düzgünüyüni əsaslandırın.*

13. Mətndə çərçivəyə alınmış cümlələri tabesiz mürəkkəb cümlə şəklində yazın.
Hər iki halda bağlayıcıdan istifadə etməyə çalışın.

14. Mətndə altından xətt çəkilmiş cümlələrin mürəkkəb cümlə olduğunu sübut edin. Həmin mürəkkəb cümlələr bir-birindən nə ilə fərqlənir?

Nümunə:

Asılı cümle əsas cüməni izah edib aydınlaşdırır.

Valideynlər xahiş etdi *nəyi?* Nikin adı məktəbdə oxumasını.

Tərkibindəki sadə cümlələrdən birinin qrammatik cəhətdən digərinə təbe olması ilə yaranan mürəkkəb cümlələrə tabeli mürəkkəb cümlələr deyilir.

Tabeli mürəkkəb cümlənin tərkibindəki cümlələrdən biri qrammatik cəhətdən müstəqil, digəri ondan asılı olur. Məsələn:

Ona elə gəlirdi ki, qarşısında durub ağlayan, piyaləyə bənzər bu gözlər dostunun gözləridir. (Ə.Cəfərzadə)

Müstəqil cümlə baş cümlə, asılı cümlə budaq cümlə adlanır.

Baş cümlə , budaq cümlə ilə göstərilir.

O, həmişə deyərdi ki, nar birlik, möhkəmlik rəmziidir. (G.Munis)

Budaq cümlə həmişə baş cümlədən asılı olur.

15. Mətndə fərqləndirilmiş cümlələri tabeli mürəkkəb cümləyə çevirməyə çalışın. Sonra həmin cümlələrin sxemini qurun.

Məsələn:

- Kiçik yaşlarında Nik həmyaşılardan nə ilə və necə fərqləndiyi haqqında heç düşünmürdü də.
- Kiçik yaşlarında Nik heç düşünmürdü ki, həmyaşılardan nə ilə fərqlənir.
✓ *Sadə cümləni mürəkkəb cümləyə çevirərkən nədən istifadə etdiniz?*

16. Mətndə tünd şriftlə verilmiş cümlələri sadə cümləyə çevirin. Cümlələrdə hansı dəyişikliyin baş verdiyini izah edin.

17. Cümlələri (səh. 111) fərqləndirib aşağıdakı kimi qruplaşdırın.

sadə cümlələr

həmcins üzvlü sadə cümlələr

tabesiz mürəkkəb cümlələr

tabeli mürəkkəb cümlələr

- Günəş ola bilməsən də, ulduz ol, amma göydəki ən parlaq ulduz sən ol.
(R.Taqor)
- Özü ilə mübarizə apara bilən insan ən dəyərli insandır. (R.Brauninq)
- Əlindəki işi qurtarmamış başqasına girişmə, çünki hər ikisi yarımcıq qala bilər. (M.M.Nəvvab)
- Tarixi olduğu kimi qəbul etmək, dərk etmək və olduğu kimi qiymətləndir-mək lazımdır. (Heydər Əliyev)
- Sən torpağa əyil ki, o sənə yaxın gəlsin. (Atalar sözü)
- İş insanı üç bələdan: avaraçılıqdan, qəbahətdən və ehtiyacdən xilas edir.
(A.Volter)
- Keçmiş dəyişə bilməzsən, lakin gələcək sənin öz əlindədir. (V.Hüqo)
- Boş zaman yoxdur, boş keçən zaman var. (Atalar sözü)
  - ✓ Nümunələrin sayını artırın.
  - ✓ Hansı cümlənin mübtədəsi məsdərlə; hansı cümlənin təyini feili sıfət tərkibi ilə; hansı cümlənin xəbəri suala cavab verə bilməyən sözlə; hansı cümlənin tamamlığı həmcins vasitəli tamamlıqla ifadə olunmuşdur?

18. Verilmiş məlumatlardan birini seçib onun əsasında kiçik hekayə yazın.

1999-cu ildə döyüş tapşırığını yerinə yetirərkən erməni snayperinin açdığı atəş İlham Zəkiyevin görmə qabiliyyətini itirməsinə səbəb olur.

Ailəsinin və yaxın dostlarının ona dəstək olması İlhamda bu çətinliyi adlamağa kömək edir. İlham əvvəllər məşğul olduğu idman sahəsinə qayıdır. O, Kanadanın Kvebek şəhərində keçirilən Görmə Əlilliyi Olan İnsanların 2-ci Dünya Oyunlarında iştirak etmək istəyirdi. İlham yarışda uğurla iştirak edir və Afinada keçirilən Paralimpiya oyunlarına vəsiqə qazanır. 2008-ci ildə İlham Zəkiyev ikinci Paralimpiya oyunlarında iştirak edir. Finalda yerli Çin cüdoçusunu məğlub edərək Azərbaycan tarixində ilk dəfə Paralimpiya oyunlarında ikiqat çempion adını qazanır.

3 may 2012-ci ildə Əfqanıstanda minaya düşmüş Moris Teylor partlayış nəticəsində dizə qədər hər iki ayağını, dirsəyə qədər sol qolunu, ciyininə qədər sağ qolunu itirmişdir.

Evə qayıtdıqdan sonra nişanlısı 23 yaşlı Daniel Kelli onu atmamış, ayağı qalxmasına kömək etmişdir. Ətraflarının bərpası üçün iki gün ərzində 250 min Amerika dolları toplanmışdır.

Moris Teylor özünü xoşbəxt hesab edir.

OĞLUM MƏHƏMMƏDƏ NƏSİHƏT

(“*Leyli və Məcnun*” poemasından, ixtisarla)

Sən, ey on dörd yaşlım, hər elmə yetkin!
Gözündə əksi var iki aləmin!
Yeddi yaşar oldun o zaman ki sən,
Açıldın gül kimi güləndə çəmən.
İndi ki çatmışdır yaşın on dördə,
Başın sərv kimi durur göylərdə.
Qəflətdə oynama, qeyrət vaxtıdır,
İndi hünər vaxtı, şöhrət vaxtıdır.
Ucalmaq istəsən, bir kamala çat,
Kamala ehtiram göstərər həyat.
Uşaqqən əslini sorsalar bir az,
Ağac bar verəndə cinsi sorulmaz!
Elə ki böyüdün, belədir qayda,
Atanın adından sənə nə fayda?
Sən aslanlar kimi keç cəbhələrdən,
Yalnız hünərinin balası ol sən!
Səadət kamalla yetişir başa,
Xalqa hörmət elə, ədəblə yaşa,
Öz adına layiq işlər gör ki, sən,
Axırda utanma xəcalətindən.
Oğul, sözlərimə yaxşı qulaq as!
Ata nəsihəti faydasız olmaz.
Hərçəndi sənətin çox rütbəsi var,
Həyata faydalı bir elmi axtar.
Bu əyri cizgilər cədvəlinde sən
Özünü şərh edib, özünü öyrən!
Ol öz vicdanının sırrını açar,
Çünki bu mərifət qəlbə nur saçar.
Hiylədən, riyadan daim kənar ol.
İsa mərifətli həkim ol, amma
İnsanı öldürən bir həkim olma.

N.Gəncəvi nə üçün
14 yaşı hünər, şöhrət vaxtı hesab edir?

Atalar sözündə ifadə
olunan fikrə münasibət bildirin.

Şair “əyri cizgilər
cədvəli” dedikdə
nəyi nəzərdə tutur?

Misralara münasibət bildirin.

*Həm həkim, həm fəqih olsan sən əgər,
Hamının yanında adın yüksələr.*

Həyat da, ölüm də qul olar sana,
Səadət və şöhrət düşər payına.
Bir elmi öyrənmək istədikdə sən
Çalış ki, hər şeyi kamil biləsən.
Kamil bir palançı olsa da insan,
Yaxşıdır yarımcıq papaqçılıqdan.
Məndən söyləməkdir, səndən eşitmək,
Bir insan əliboş gəzməsin gərək.

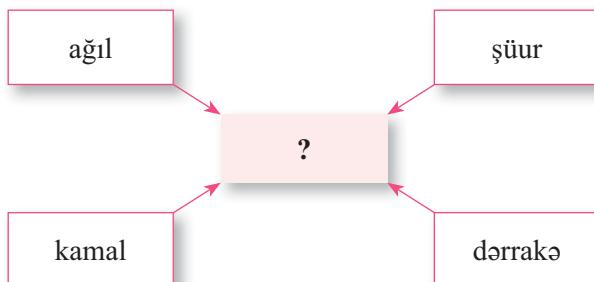
Fəqih – şəriət
hüquqşunası

*Şeirin sonuncu
misrasını şərh
edin.*

Nizami Gəncəvi

1. Nizami Gəncəvinin oğlu Məhəmmədə nəsihəti Mark Tvenin sayca ne-çənçi məsləhətinə uyğun gəlir? Seçiminizi sübut etməyə çalışın.
2. Nizami şöhrət qazanmaq və xoşbəxt olmaq üçün oğluna nəyi məsləhət görür?
3. Nizaminin nəsihətləri və Mark Tvenin məsləhətləri arasında hansı oxşar və fərqli cəhətləri gördünüz? Fikirlərinizi əsaslandırın.
4. Nə üçün Nizami oğluna məhz həkim olmayı məsləhət görür? Nizaminin oğluna nəsihətinin əsasında nə durur? Şair uğura sahib olmanın ilk şərti kimi nəyi irəli sürür?
5. “Ana qucağı” mətnində ananın müəllimə verdiyi dəyərlə Nizaminin həkimə verdiyi dəyəri müqayisə edin. Nə üçün bu iki sənət digərlərindən üstün sayılır?

6. Sual işarəsinin yerinə nə yazılmalıdır?

7. *Kamil, kamal, mükəmməl* sözləri arasında əlaqə görüsünüz mü? Fikrinizi əsaslandırın.

8. Hansı hökm düzgündür?

- *Səadət, kamal, kamil* sözləri fərqli suallara cavab verə bilər.
- Həm ümumi, həm də xüsusi isim kimi işlənən *səadət, kamal, kamil* sözləri omonim hesab edilir.
- Leksik mənə dəyişmədiyi üçün *səadət, kamal, kamil* sözləri omonim hesab edilmir.

9. Məktubu oxuyun, məzmununa münasibət bildirin.

Abraam Linkolnun oğlunun müəlliminə yazdığı məktub

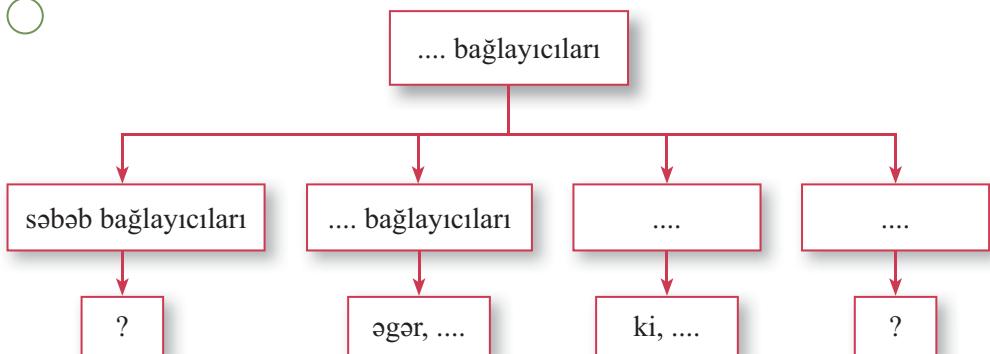
Mən biliram ki, o, ətrafdakı insanların heç də hamisinin səmimi və ədalətlili olmadığını biləcək. Oğluma onu da öyrədin ki, ətrafda dost olduğu kimi düşmən də vardır. Bilirəm, buna zaman lazımdır. Lakin əgər öyrədə bilsəniz, ona əziyyətlə qazanılan bir dolların yerdən tapılan beş dollardan daha qiymətli olduğunu öyrədin. Ona itirmayı və uduzmağı öyrənməsini öyrədin, həm də qələbə çaldıqca sevinməyi... Paxilliqdan, qısqanlıqdan uzaqlaşmağı, səssiz gülüşün sirlərini öyrədin ona. Elə şərait yaradın ki, oğlum davakar və lovğa adamlar üzərində qələbə çalmağın daha asan olduğunu başa düşə bilsin. Ona kitabların möcüzələr yaratdığını öyrədin.

Ona təbiətin əbədi sirləri haqqında düşünmək üçün asudə vaxt verməyi də unutmayın. Səmadakı quşların, arıların və yamyasıl yamacdakı çiçəklərin sərrini düşünə biləcəyi asudə vaxtı.

Məktəbdə olarkən səhv etməyin hiylə etməkdən daha şərəflü olduğunu öyrədin ona. Hər kəs onun səhv olduğunu söyləyəndə belə öz şəxsi fikirlərinə inanmasını öyrədin ona. Çalışın ki, o, qalib gəlmış kütlənin ardınca kor-koranə addimlamasın. Nəzakətli insanlara qarşı nəzakətli, sərt olanlara qarşı sərt olmayı öyrədin. Bütün insanları dirləməsini, həqiqət tərəfdarı olmasını, hər şeyin ən yaxşısını seçməyi öyrədin ona. Əgər bacarsanız, kədərləndiyində belə gülüməməyi öyrədin ona. Göz yaşlarında heç bir utanc olmadığını öyrədin. Abırsız adamlardan uzaq durmağı öyrədin. Ona qüvvəsini və beynini ən yüksək qiymət verənə satmasını, lakin heç bir zaman ürəyi və qəlbi ilə alver etməməsini öyrədin. Bağıran insan kütləsinə qulaqlarını tixaməsimi öyrədin ona. Əgər özünün haqlı olduğuna inanırsa, döyüşməsini öyrədin. Onunla nəzakətli davranışın, lakin həddən artıq əzizləməyin. Çünkü ancəq odda yanın polad yüksək keyfiyyətə malik olur. Qoy səbirsiz olacaq qədər cəsarətə sahib olsun. Qoy cəsur olacaq qədər səbirli olsun. Ona hər vaxt özünə qarşı dərin bir inamının olmasını öyrədin. Ancaq bu zaman onun insanlığı qarşı dərin bir inamı olacaq. Bu, böyük tələbdir.

- ✓ Sizcə, A.Linkoln nə üçün bu məktubu müəllimə yazır? Özü oğlunda bu keyfiyyətləri tərbiyə edə bilməzdimi?
- ✓ Nizamının nəsihətləri ilə A.Linkolnun tövsiyələri arasında oxşarlıq görülürsünüz mü?
- ✓ Nəsihət və öyüd sözləri sinonim hesab edilə bilərmi?
- ✓ Məktubdan tabeli mürəkkəb cümlələri seçin, baş və budaq cümlələrin yərini müəyyənləşdirin.

10. Aşağıdakı sxemi tamamlayaraq şərh edin.

11. Mətnində (səh. 112–113) fərqləndirilmiş cümlələrin tabeli mürəkkəb cümlə olduğunu əsaslandırın. Cümlələrin hansı vasitərlə bağlı olduğunu müəyyənləşdirməyə çalışın.

Tabeli mürəkkəb cümlənin tərkib hissələri: baş və budaq cümlələr bir çox vasitərlə, əsasən də, intonasiya və tabelilik bağlayıcıları ilə bağlanır.

İntonasiya ilə əlaqələnən cümlələrdə tərkib hissələr arasında vergül işarəsi qoyulur. Məsələn:

Çalış, öldükdən sonra da adın dillərdə dolaşın. (C.Rumi) ←

“Ki” aydınlaşdırma bağlayıcısı ilə əlaqələnən cümlələrdə vergül işarəsi bağlayıcıdan sonra qoyulur. Məsələn:

İnsanda elə bir daxili inam olmalıdır ki, bütün bədbinlikləri yandırıb kül edə bilsin. (F.Bekon) ←

12. Aşağıdakı cümlələrdə durğu işaretlərinin yerini müəyyənləşdirin və vergülün qoyulma səbəbini izah edin.

- Şairəm əsrimin ayinəsiyəm. (*M.Ə.Sabir*)
- Cavanlıq müdrikliyi mənimsəmək qocalıq isə bu müdrikliyi tətbiq etmək dövrüdür.
- O insan xoşbəxtidir ki başqalarının həyatından dərs almağı bacarır.
(T.Fontane)
- Çalış öz xalqının işinə yara,
Geysin əməlindən dünya zərxara. (*N.Gəncəvi*)
- Sənə xəyanət edənə xəyanət etmə ki sən də onun kimi olarsan.
(H.Məhəmməd)

✓ Hansı cümlələr bir-birindən fərqlənir? Niyə?

13. Uyğunluğu müəyyənləşdirin. Hansı cümlə fərqlidir? Niyə?

Bəzi ideallar o qədər dəyərlidir ki,

ona çata bilməsən, məğlub
olarsan.

Həyat irəliləyir,

onun qarşısında zəncirlər belə
əriyir.

Milli müstəqillik elə bir nurdur ki,

o yolda məğlub olmaq belə zəfər
sayılır.

14. *Ki*-nin qrammatik mənasını müəyyənləşdirib durğu işaretlərini düzgün qoyn.

- Aldığın hər nəfəsi fürsət bil, ot deyilsən (*ki*) yenidən bitəsən. (*Ö.Xəyyam*)
- Bir insan (*ki*) haraya getdiyini bilmir, o uzun yol gedə bilməz. (*O.Kromvel*)
- Ağılı adam odur (*ki*) həyatdan iibrət dərsi götürüb onların təcrübəsindən istifadə edə bilsin. (“*Kəlilə və Dimnə*”)
- Sənin(*ki*) halını billəm əzəldən... (*Vidadi*)
- Bir halda (*ki*) keçmiş oxuyursan, deməli, gələcəyi öyrənirsən.
- Dünyada elə bir zirvə yoxdur (*ki*) qətiyyət əvvəl-axır onu fəth edə bilməsin. (*Ç.Dikkens*)
- Nəşə qurmaq kəndir üzərində gəzməyə bənzər. Bir şərtlə (*ki*) bütün diqqətini toplayasan. Əks halda o tərəfə keçə bilməzsən. (*Platon*)
- Səhər(*ki*) hadisədən sonra darğa hələ də özünə gəlməmişdi. (*Ə.Cəfərzadə*)

Bəzən *ki* bağlayıcısının işləndiyi tabeli mürəkkəb cümlələrdə budaq cümlə baş cümlədən əvvəl gəlir.

Təzəcə gəlməmişdi ki, polkovnik Baratovun onu axtardığını dedilər. (E.Elatlı)

budaq cümlə

baş cümlə

nə zaman?

Polkovnik Baratovun onu axtardığını dedilər təzəcə gələndə

Belə cümlələrdə budaq cümlə baş cümlədəki zamanı bildirir.

15. Cümlələri müqayisə edib baş və budaq cümlələrin yerini müəyyənləşdirin, sxemlərini qurun.

Qeyd: Bunun üçün baş cümlədən budaq cümləyə sual verməyə çalışın.

Nümunə:

nəyi?

Müəllim dedi ki, bu gün dərsi məndən soruşacaq.

- Mən etiraf edirəm ki, bizim dağların mənzərəsini tam verə bilmək üçün Səməd Vurğun qələmi gərəkdir. (S.Rəhimov)
- Özünə yenicə ev-eşik düzəldib şad-xürrəm yaşamağa başlamışdı ki, vəzinin nökəri qapını kəsdirdi. (Ə.Cəfərzadə)
- Məlumdur ki, L.N.Tolstoy “Uşaqlıq və ilk gənclik” əsərini məhz Qafqazda yazmışdır. (N.Tixonov)
- Zaman keçdikcə həyat bizi öyrədir ki, həqiqətdən böyük möcüzə yoxdur. (M.Meterlink)
- Xoş günlərin birində ərlə arvad çöldə yer əkməyə başlamışdır ki, birdən xışın ağızı nəyəsə ilişdi. (Ə.Cəfərzadə)
- Məlumdur, sonu necə olacaq.

16. Aşağıdakı cümlələrin hansında *ki*-dən sonra vergül işarəsi qoyulmalıdır?

1. O yerdə ki dalgalanır dost ellərin bayraqı, Şeirim orda qanad çalır (S.Rüstəm). 2. Atası bilmək istəyirdi ki Araz haradan gəlir və orada nələr baş verir (A.Şaiq). 3. Mən sizdən divarı yazmaqdan ötrü incimirəm, nə qədər ki sizin yalan danışmağınızıza inciyirəm (C.Məmmədquluzadə). 4. Azərbaycan deyiləndə ayağa dur ki Ana yurdun ürəyinə toxuna bilər (M.Araz). 5. Ağqoyunlu hökmdarı qorxuya düşdü, ona görə ki iki ildən sonra belə bir qəhrəmanın qabağında durmağın nə qədər müşkül olduğunu anladı (Ə.Nicat). 6. Elə ki böyüdün belədir qayda Atanın adından sənə nə fayda? (N.Gəncəvi)

17. Mətni oxuyun və tapşırıqları yerinə yetirin.

Müdrik bir ustad tələbələri ilə birlikdə səyahət edərkən bir yerdə gecələyirlər. Gecənin qaranlığını hikmət nuruyla aydınlatmaq istəyən alim tələbələri ilə söhbətə başlayır və onlara belə bir sual verir

gecə ilə gündüzü bir-birindən necə ayırd edərsiniz? Tam olaraq nə zaman qaranlıq başlar, nə zaman hava açılar?

Tələbələrdən biri ədəblə izin alaraq: “Uzaqdakı sürüyə baxıram. Qoyunu keçidən ayıra bilmirəmsə, deməli axşam olub”.

Başqa bir tələbə də söz alaraq: “Ustadım əncir ağacını zeytun ağacından ayırdığım zaman anlayaram ki səhərdir”.

Müdrik alim bir xeyli susur. Tələbələr maraqla: “Siz necə düşünürsünüz əziz müəllim?” – deyə soruşurlar.

Müdrik alim tələbələrinə iibrətamız bir cavab verir:

Sizcə, alim tələbələrə nə cavab verəcək?

Aşağıdakı parçaları uyğunlaşdırmaqla alimin cavabını müəyyənləşdirin.

1

və ya ağ deyə ayırmadan ona “bacım” deyə bildiyim zaman,

2

millətinə, irqinə, dininə əhəmiyyət vermədən

3

anlayaram ki, səhər açılmış, aydınlıq başlamışdır.

4

qarşıma çıxan hər kişini zəngin, yoxsul kateqoriyasına ayırmadan,

5

Yolda gedərkən qarşima bir qadın çıxdıqda gözəl, cırkin, qara

6

“qardaşım” deyə bildiyim zaman,

7

icimdə qəzəbimi boğub bağışlamağı bacardığım, səmimi olduğum zaman

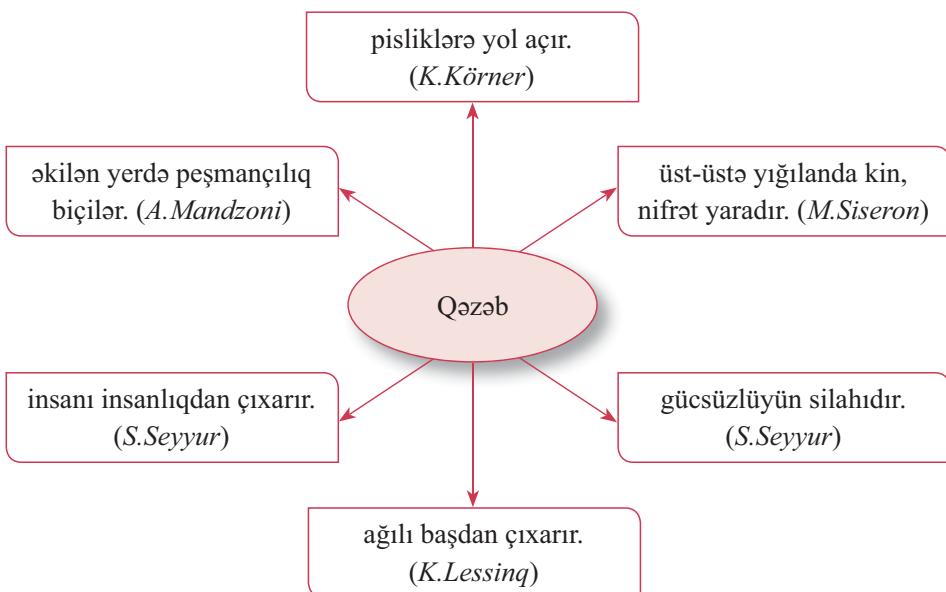
✓ *Alimin cavabına münasibət bildirin.*

✓ *Mətndə buraxılmış durğu işarələrini bərpa edin. Səbəbini izah edin.*

✓ *Mətndə fərqləndirilmiş cümlədə orfoqrafik səhvi müəyyənləşdirin və düzəlişin səbəbini izah edin.*

Qəzəb hissini boğmaq olarmı?

1. Sxemi şərh edin və münasibət bildirin.

BİR ŞAHİDİN BEŞ ŞƏHİDİ

Azərbaycanın dilbər guşəsi Qarabağda baharın gözəl bir çağında – gül-çiçəyin bir-birinə vurulub nəgmə oxuyan vaxtında göyçək bir qız uşağı dünyaya göz açdı. Ailənin sevinci, fərəhi olan bu qızın adını Gülyaz qoyular. Gülyaz böyüdükcə şirin dili, səmimiyyəti, işgüzərliyi ilə hamının istəklisinə çevrilir, şən gülüşləri, ürəyəyatımlı nəğmələri ilə sanki təbiətə meydan oxuyurdu. Göydən ələnən qar onun nəğmələrində elə bil ki çiçək yağışı idı. Yağışın həzin səsinə səs verib zülməmə edərdi, lakin ən çox sevdiyi bahar fəsli idı. Yaşıl dona bürünmüş çöl-çəmən, ağaç-çəhrayı libas geymiş ağaclar, yayın ən isti vaxtında belə, başı ağ örpəkli uca dağların möhtəşəmliyi onun qəlbini, ruhunu qanadlandırırdı. Ev işlərini görəndə də, bulaqdan su gətirəndə də, qonşuya isti fəsəlini pay aparanda da nəgmə oxuyardı. Gülyazın toyu da elə baharda oldu.

...O, bəxtəvər idi: ailəsi, övladları. Gülyazın dilindən nəğmələr əskik olmurdu, hələ desən, laylaların da sayı artmışdı: beşinci oğul böyüdürdü axı!

Bu xoşbəxtliyin üstünü qara buludlar aldı. Əvvəlcə daş davasına başlayan “*arxalı çaqqallar*” sonra bir az da qızışib avtomatla, top, mərməri ilə meydan sulamağa başladılar. Qarabağ torpağında daha nəğmələr eşidilmədi. Onların səsini “Alazan”ın, “Kristal”ın gurultuları əvəz etsə də, Gülyazgil evlərindən çıxıb getməyi heç ağıllarına belə gətirmirdilər. Lakin silah namərd düşməndə, mərdlik, kişilik, yurdsevərlik bizdə...

Soyuq fevral gecəsi topların səsindən, zərbindən yer-göy lərzəyə gəldi. Sütun-sütun alovlar ərşə yüksəldi. Əlisilahlı həyat yoldaşı tələsik evə gəlib onları evdən çıxartdı. Oğlanlarından birini ağsaqqal qayınata, ikisini həyat yoldaşı götürdü. Gülyaz sonbeşiyini belinə bağladı və ən böyük oğlu – ulu babası İbrahimxəlil xan Cavansırın adı verilmiş balasının əlindən tutub yola düzəldi. Həyat yoldaşı onu tələsdirsə də, Gülyaz evindən, elindən ayrıla bilmirdi. O, ayaq saxlayıb geriyə baxır – baxırdı: orada onun əzizlərinin qəbri, doğma ev-eşiyi, vətəni, yurdu qalırdı. Evindən yalnız balalarını – gələcəyini götürmüdü. “Bu necə mühəribədir? Axı mühəribənin də, düşmənciliyin də bir qaydası var”, – deyə özünə yüz dəfə sual vermişdi.

Müdhiş gecənin soyuğu, yurdunu alt-üst edən mərmilərin səsi onu fikirlərdən ayırdı. Pərən-pərən düşmüş həmyerlilərinə qoşulub yoldaşının arxasında getdi. Bu gediş nə ağır, nə çətin gediş idi? Ayaqlar sustalır, gözlər qaralır... Ətraf od tutub yanır, insanların fəryadı yeri-göyü lərzəyə gətirir... Bəs qarşida onu nə gözləyir? Arxa düşmən, qənşər düşmən... Qışın ilik dondurən soyuğu da sanki onların qəsdinə durmuşdu... Gülyaz dəstədən geri qalmışdı. Ətrafda atılan mərmilər, şaqquqlaşan avtomat cərgəsi, irəlli-lədikcə rastlaşlığı həmyerlilərinin qanlı cəsədləri onu haldan çıxarmışdı... Birdən Gülyazın qulağına zarılılı səs gəldi. Qadın səs gələn tərəfə yaxınlaşanda milli

■ Rəssam işinə münasibət bildirin. Sizcə, şəkillə mətn arasında uyğunsuzluq var mı?

ordumuzun əsgəri ona qırıq-qırıq: "Bacı, üzümü qibləyə çevir. Bax, görürsən, son ana qədər silahımı yerə qoymamışam, sizin qarşınızda üzüm qara deyil. Amma heyif ki, sizi axıra qədər müdafiə edə bilmədik, halal edin..." – deyib başını qarın üstünə qoydu. Sanki onun gəlişini gözləyirmiş kimi ürəyini boşaldıb gözlərini yumdu. Gülyaz dəhşət içində ona baxır, nə edəcəyini bilmirdi. Axi bu vurhavurda, meşənin içində qiblənin istiqamətini haradan biləydi? Təntmiş Gülyaz elə bir az qabağa getmişdi ki, qoca qayınatasının və yanındaca balasının qanlı cəsədləri ilə rastlaşdı. Qəhərlənmiş gəlin bir gecədə gördükələrindən özünü itirmişdi: həyəcandan, qorxudan, qan qoxusundan, soyuqdan tir-tir əsirdi. Lakin bilirdi ki, getməlidir. Çətin olsa belə, getməlidir. Əgər yubansa, özünü də, körpələrini də güdəzə verə bilər. Gülyaz ona sığınmış balalarına baxıb özünü toplayaraq yenə də yoluna davam etdi...

...səhər qan içində açıldı.

**Sizcə, nöqtələrin
yerinə Qarabağın
hansi bölgəsinin
adi yazılmalıdır?**

Mətndəki hansı
cümələ fikirlərinizi
təsdiq edə bilər?

Elmira Qasımovə

**Mətnin məzmunu A. Linkolnun
məktubundakı hansı cümlənin
açıqlaması ola bilər?**

2. Öz təxəyyülünüzə əsasən hekayənin ardını yazın. Verilmiş plandan istifadə edə bilərsiniz.

- ✓ Gülyazın həyat yoldaşının və iki oğlunun cəsədini görməsi.
- ✓ Vaxtilə qonşuları olmuş Araratı erməni silahlıları arasında görməsi.
- ✓ Ararat obrazının təsviri:
yazıq, miskin Ararat → təkəbbürlü, qəzəbli, qaniçən Ararat.
- ✓ Araratın Gülyazın iki oğlunu öldürməsi.
- ✓ Gülyazın intiqamı.

3. Mətndə fərqləndirilmiş hissəni abzaslara ayırin.

4. Mətndəki əsas fikri müəyyənləşdirin.

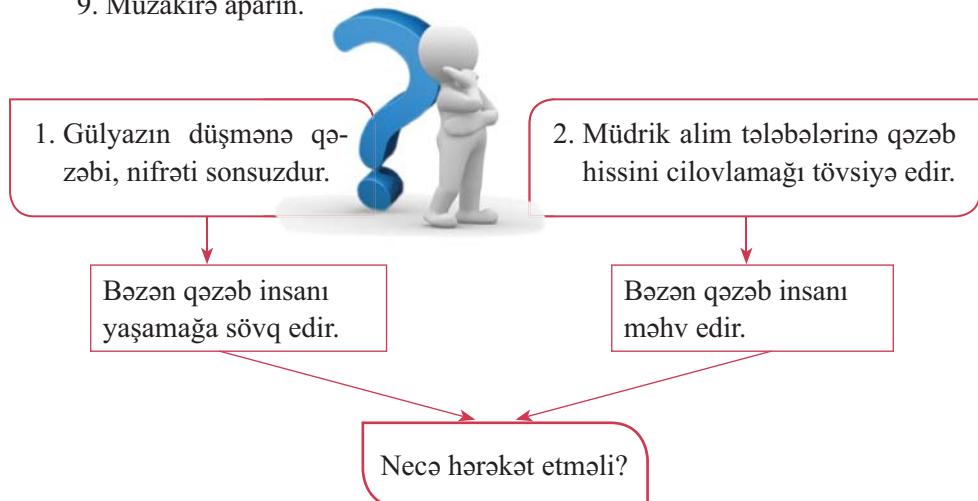
5. Sizcə, müəllif nə üçün əsərin əvvəlində Gülyazın xoşbəxtliyindən söhbət açır? Ədəbiyyatşunaslıqda bu hissə necə adlanır?

6. Gülyazın şəhidliyə şahid olmasının səbəbini nədə görürsünüz?

7. Əsərin sonunu yazarkən hansı nitq etiketlərindən istifadə edərdiniz?

8. Xocalı faciəsinə aid əlavə məlumat toplayıb mühakimə xarakterli mətn yazın. Təqdimat da hazırlaya bilərsiniz.

9. Müzakirə aparın.

10. Şəkil əsasında danışın.

- ❖ Rəsm əsərində gördüklerinizi təsvir edin.
- ❖ Rəsm əsərində hansı hadisə təsvir olunmuşdur?
- ❖ Şəklə ad verməyə çalışın.
- ❖ Rəssam işinə münasibət bildirin.
- ❖ Siz rəssam olsa idiniz, bu faciəni necə təsvir edərdiniz?
- ❖ Sizcə, bu əsərin “Bir şahidin beş şəhidi” mətninin məzmununu ilə əlaqəsi varmı?

11. Mətndə məcazi mənada işlənmiş söz və söz birləşmələrini müəyyənləşdirin.
12. Mətndə fərqləndirilmiş söz birləşməsini hansı sözlə əvəz etsəniz, məzmuna xələl gəlməz? Həmin ifadə metafor, yoxsa metonimiya hesab edilməlidir?
13. Mətndə (səh. 119) 1-ci və 2-ci cümlələrdə işlənmiş sinonimləri tapın. Onlar həmisi bir-birini əvəz edə bilirmi? Fikrinizi nümunələrlə izah edin.
14. Frazeoloji birləşmələrin qarşılığını müəyyənləşdirin.

Dünyaya göz açmaq

danışmaq

Qəlbini qanadlandırmaq

doğulmaq

Ürəyini boşaltmaq

sevindirmək

15. Boşluqları doldurun.

Meydan sulamaq, özünü toplamaq:

- ✓ _____ birləşməsidir.
- ✓ _____ birləşməsinin frazeoloji sinonimi “özünü ələ almaq”dır.
- ✓ _____ həqiqi mənada da işlənə bilər.

16. Mətndə (səh. 120) altından xətt çəkilmiş cümlələrin tabeli mürəkkəb cümlə olduğunu əsaslandırın. Tərkib hissələrin hansı vasitələrlə bağlılığını müəyyənləşdirməyə çalışın.

Tabeli mürəkkəb cümlənin tərkib hissələrini əlaqələndirən digər vasitələr də vardır:

- 1) -sa² şərt şəkilçisi
- 2) -sa² da² (şərt şəkilçisi + ədat)

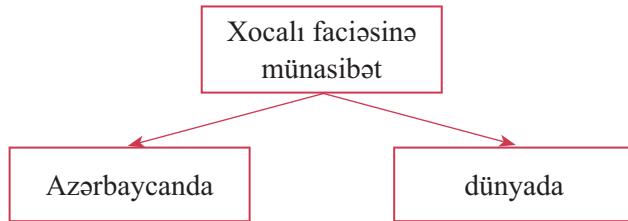
Budaq cümləni baş cümləyə bağlayan bu vasitələrdən sonra vergül işarəsi qoyulur. Məsələn:

Od olmasa, tüstü çıxmaz. (*Atalar sözü*)

Dəqiqlir sürünsə də, zaman ox kimi uçur. (*M.Mendelson*)

Belə cümlələrdə budaq cümlə baş cümlədən əvvəl gəlir.

17. Sxemdən istifadə edərək rabitəli mətn qurun.

✓ Mətni qurarkən tabeli mürəkkəb cümlələrdən istifadə edin.

Aşağıdakı vasitələr də tabeli mürəkkəb cümlənin tərkib hissələrini əlaqələndirə bilir:

- 1) -sa² belə (sərt şəkilçisi + ədat)
- 2) -mi⁴ sual ədatı

Bu zaman vergül işarəsi **belə** və -mi⁴ ədatlarından sonra qoyulur.
Məsələn:

İsteyə gənclikdə mümkünür çatmaq,

Qocalıq gəldimi, axtar bir bucaq. (N.Gəncəvi)

Valideynlərini görməsə **belə**, hər an onları yanında hiss edirdi.
(H.Ibrahimov)

Bu cümlələrdə budaq cümlə baş cümlədən əvvəl gəlir.

18. Sxemlərə uyğun cümlələr qurun.

1. + sa da, + 4. + sa belə, +
2. + mi, + 5. , +
3. + ki, +

✓ İkinci sxemdə budaq cümlənin mübtədasını söz birləşməsi ilə ifadə edin.

✓ Son sxemdə baş cümlədə xəbərin ismi xəbər olmasına çalışın.

✓ Qurdugunuz cümlələrdə cümlə üzvlərinin ifadə vasitələrini müəyyənləşdirin.

19. Verilənlərin tabeli mürəkkəb cümlə olduğunu əsaslandırın, cümlələrin tərkib hissələrinin hansı vasitələrlə bağlılığını müəyyənləşdirin.

- Bu məsələni həll etmək onun üçün çox çətin idi, odur ki bu barədə düşünməyi sonraya saxladım. (*Ə.Nicat*)
  - Haram çörək axtarma ki, bu, baha başa gələr. (*X.Şirvani*)
  - Xudpəsənd olmasan, xalq səni sevər,
Təvazökar olan daim yüksələr. (*X.Şirvani*)
- ✓ *Xudpəsənd və təvazökar sözlərinin leksik mənalarını müəyyənləşdirin. Həmin sözlər antonim hesab edilə bilərmi?*

20. Uyğun bağlayıcı vasitələrdən istifadə etməklə sadə cümlələri tabeli mürəkkəb cümləyə çevirin.

Nümunə:

Həyatdan baş aça bilməyəndə də yenə sonsuz bir həyat istəyirik. (*A.Frans*)

- Hərçənd ki həyatdan baş aça bilmirik, amma yenə sonsuz bir həyat istəyirik.
- Həyatdan baş aça bilməsək də, amma yenə sonsuz bir həyat istəyirik.

1. Olduğunuz kimi idarə olunursunuz (*Həzrəti Məhəmməd*). 2. Köləlikdən azad olmaq üçün həqiqəti həmişə yanınızda gəzdirin (*B.Paskal*). 3. İnsan çox şeydən həya etdikcə şərəf və qürur sahibi olar (*B.Şou*). 4. Sizlərdən hansınızın yaxşı əməl sahibi olduğunu sinamaq üçün Allah ölüm və həyatı yaratdı (*Quranı-Kərim*). 5. Hər şeyi canlandırma bildiyi üçün xəyal gerçəklilikdən qüdrətlidir (*A.Frans*). 6. Öz səhvlərindən nəticə çıxarmağı bacaran şəxs xoşbəxtliyə çata bilər (*Sokrat*). 7. Bəşəriyyəti dəyişdirmək istəyən hər kəs özünü dəyişdirmək istəmir (*L.N.Tolstoy*).

21. Hesab edin ki, jurnalistiniz. Sizə aşağıdakı faktlardan istifadə etməklə kiçik məlumat yazmaq həvalə olunub. Məlumatı necə yazardınız?

1. Fransız bəstəkarı Pyer Tiloy “L' Amoureux” orkestrinin bədii rəhbəridir.
2. “Xocalı – 613” əsərinin müəllifidir.
3. 2015-ci il iyunun 5-də M.Maqomayev adına Dövlət Filarmoniyasında həmin əsərin təqdimatı keçirilib.
4. Əsər Ü.Hacıbəyli adına Dövlət Simfonik Orkestrinin ifasında səsləndirilib.

- ✓ Nədən və necə başlamalı olduğunuz haqqında düşünün.
- ✓ Həmin məlumatın oxucu üçün maraqlı və cəlbedici olmasına çalışın.

22. Mətni oxuyun, tapşırıqları yerinə yetirin.

C

Qarabağda gedən müharibənin ən dəhşətli günləri idi. Elə gün olurdu ki, beş-altı əməliyyata gedirdik. Bir tikə çörək kəsməyə belə vaxt qalmırıldı. Ayaq üstə dura bilmək üçün qatı şərbət içərdik. Cavan idim: həm cəsarətli, həm də enerjili. Biz, tibb işçiləri ağır yaralılara qan verərdik. Dörd-beş dəfə qan versəm də, ayaq üstə dayanmaq üçün özümdə güc tapırdım. Rəis bundan xəbər tutmuş və mənə qan verməyi qadağan etmişdi. Gedib gizlin qan verirdim. 7-ci dəfə qan verəndə halım pisləşdi. Amma bir azdan özümə gəldim. Orqanizm qan verməyə öyrəşmişdi. Ən çətin anlarda yaralı əsgərlərə anadan-bacıdan yaxın olurduq. Bunu tek mən etmirdim, tibb işçilərinin hamısı əlindən gələni edirdi. Uzun illər keçsə də, bir əsgərin ölümə pəncələşdiyini heç vaxt unuda bilmirəm.

...Əfqan adlı əsgər başından ağır yaralanmışdı. Yaşayacağına ümid yox idi. Həkimlər Allahdan imdad diləyib dua edirdilər. Bir gün Əfqanın valideyni gəlmışdı. Atası çıxılmaz vəziyyətdə qalmışdı. Əsgərin anası da ölüm ayağındaydı. Kimin yanında olacağını bilmirdi. Valideyni qızzlara qoşub evə göndərdik. Səyimiz nəticəsini verdi, o əsgəri həyata qaytara bildik. Uzun müddət görmə qabiliyyətini itirən əsgərə xüsusi qulluq edirdik. Gözləri görməyən döyüşçü tez-tez “sizin bu qədər əziyyətiniz qarşısında inanıram ki, gözlərim açılacaq” söyləyirdi. Nəhayət, Əfqanın gözləri açıldı. O gün hospitalda əsl bayram idi. Həkimlər hamiya şirniyyat paylayırdılar.

Müharibə bizə çox şeyi öyrətmışdı: birliyi, iradəni, başqası üçün yaşamağı, mənəviyyatca yüksəlməyi.

Mərziyyə Səlahəddin

- ✓ Mətnin məzmununa münasibət bildirin.
- ✓ Son cümlə haqqında fikir mübadiləsi aparın. Sizcə, bu belə ola bilərmi?

- ✓ Mətnin 1-ci və 2-ci abzasları arasında yerləşdirmək üçün kiçik mətn həzırlayın.
- ✓ Mətndən (səh. 126) mürəkkəb cümlələri seçib növünü müəyyənləşdirin.
- ✓ Fərqləndirilmiş cümlələri tabeli mürəkkəb cümləyə çevirin.
- ✓ Necə düşünürsünüz, qan vermək ancaq müharibə zamanı lazımdır mı?
- ✓ Tez-tez televiziya kanallarında və sosial şəbəkələrdə talassemiyali və ağır əməliyyat keçirən xəstələrə təcili qan lazım olması barəsində məlumat verilir. Belə halda siz necə hərəkət edirsiniz?
- ✓ Nöqtələrin yerinə hansı söz yazılmalıdır?
Qan verən şəxs ... adlanır.

3 may 2005-ci il tarixdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev “Qanın, qan komponentlərinin donorluğu və qan xidməti haqqında” AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNUNU imzalamışdır.

Bu Qanun qanın, qan komponentlərinin donorluğunun inkişafı ilə əlaqədar münasibətləri tənzimləyir, qan xidmətinin təşkilinin əsaslarını müəyyən edir.

Qanunun müddəaları ilə tanış olun.

Oxuduğunuz təhsil ocağında məktəb rəhbərliyi ilə birlikdə “**Şəfqət insanlığın məhək daşıdır**” devizi altında aksiya keçirin.

məhək – nəyinsə keyfiyyətini, dəyərini göstərən bir şey

1. Aksiyanın məqsədini müəyyənləşdirin.
2. Aksiyanı hansı formada keçirəcəyinizi planlaşdırın.
3. Yardım edəcəyiniz məkan və ya şəxsi seçin.
4. Daha çox şəxsin iştirakını təmin edin.
5. Vəzifə bölgüsü aparın.
6. Keçirilmiş aksiya ilə bağlı yazılı təqdimat hazırlayın və nümayiş etdirin. Təqdimatınızı sosial şəbəkələrdə yerləşdirib başqalarını da xeyirxah addımınıza cəlb edin.

Təqdimatınızda öyrəndiyiniz cümlə tiplərindən məqsədyönlü şəkildə istifadə edin və sözlərin orfoqrafik cəhətdən düzgünlüğünə əmin olduğdan sonra sosial şəbəkələrdə yerləşdirin.

SƏYAHƏT MƏNƏ YAŞAMAQ STİMULU VERİR

Mingəçevir sakini Abid İsmayılov maraqlı şəxslərdən biridir. Artıq neçə vaxtdır ki, o dayanmadan, özünün də dediyi kimi, “dəmir at”ı ilə yol gedir.

Hərçənd ki, Abid İsmayılovun 65 yaşı vardır, amma bu səfərə cəsarətlə başlayan həmyerlimiz yorulmaq bilmir. Bu, Abid İsmayılovun ilk səyahətidir. O, ilk səyahətini qardaş Türkiyəyə edib: “Qarşımı məqsəd qoydum ki, mən bu “dəmir at”la Türkiyəyə kimi gedəcəyəm və öz niyyətimə çatdim. Məqsədim odur ki, **veloidmanı təbliğ edim**”.

Abid İsmayılov uzun müddət Mingəçevir məktəblərinin birində riyaziyyat müəllimi işləyib. Hazırda təqaüddə olan Abid müəllim deyir ki, bu səyahətə düz bir il hazırlaşıb.

Səyahət etdiyi müddətdə o, Gürcüstanın bir neçə şəhərini də gəzib. Olduğu yerlərdə çox isti münasibət gördüğünü deyir. Abid İsmayılov onu da qeyd edir ki, velosəyahət onun sağlamlığına və səhhətinin möhkəmlənməsinə müsbət təsir edib. O, gələcəkdə də bu cür səyahətlər edəcəyini bildirib.

“Səyahət mənə yaşamaq **stimulu verir**” deyən Mingəçevir sakini Abid İsmayılov səyahət zamanı qarşıya çıxan çətinliklərdən qorxmamış, velosipedlə 2700 kilometr məsafəni 52 günə qət edib. O, Azərbaycan–Türkiyə–İran marşrutu üzrə velosipedlə dünya turuna çıxbı. Artıq dalbadal ikinci ildir ki, təqaüdçü, keçmiş pedaqq Abid İsmayılov öz velosipedi ilə səyahətə çıxır. Bu dəfə də xüsusi çadır və zəruri vasitələri velosipedinə yükleyən həvəskar velosipedçi iyun ayının 20-də Mingəçevirdən səyahətə başlayıb. Gürcüstanın Batumi şəhərinə, oradan Türkiyənin Qars, İğdir vilayətlərindən keçərək Cənubi Azərbaycana, Təbriz şəhərinə üz tutub və bununla da Təbrizdə olmaq arzusunu reallaşdırıb. Uşaqlıqda tay-tuşlarının velosipedi olduqda Abid müəllimin velosipedi olmayıb, ona görə də, heç sürməyə həvəsi də olmayıb. O, cəmi bir neçə ildir ki, velosiped sürməyi öyrənib. Onun **əzmkarlığı** və inanılmaz istəyi bu nailiyyətlərinin səbəbidir. Abid İsmayılov sağlam həyat tərzini və idmanın insan həyatı üçün vacibliyini əsas tutur. O, gələcək illərdə səyahətlərinin məsafəsini artırmağı düşünür. Ahil yaşında olsa da, özünü gənclərdən seçməyən bu gülərüz insan gələcək səyahətlərində hətta Çin səddinə qədər getməyi düşünür. Abid müəllim səyahəti barədə qəzetə verdiyi müsahibəsində çox maraqlı anları xatırlatdı. Bildirdi ki, belə səyahətlər ona yaşamaq stimulu verir: “Ötənilki turda 2000 kilometr yol qət etmişdim. Onda özümə söz

vermişdim ki, bu il mütləq Təbrizə də gedəcəyəm. 40 ildən çox müəllimlik fəaliyyəti ilə məşgül olmuşam, indi isə təqaüddəyəm. *Gərək sağlamlığıma diqqət yetirəm. Evdə boş-bikar oturmaqdan bir şey çıxmaz.* Sağ olsun dostlarım, məni bu gün də qarşılıamağa gəldilər. Buradan yola düşəndə 5 gün Naxçıvanda da qonaq oldum. Şəhər İcra Hakimiyyəti başçısının müavini məni çox mehribanlıqla qarşıladı. Daha sonra İrana yollandım. Beləliklə, səyahətim çox maraqlı keçdi. *Nəvələrimin hamisinin velosipedi var. Onlar da idmanla məşgul olurlar. Hələ ki bu qədər yolu qət etməyi düşünmürlər.* Dostlarımdan ikisi növbəti dəfə mənimlə bu tura qatılmağı planlaşdırır”, – deyə həmsöhbətimiz bildirdi. A.İsmayılov onu da bildirdi ki, yolda yağışa da düşüb, velosipedinin təkəri də xarab olub, amma bu onu heç də ruhdan salmayıb: “Yenə yoluma davam etdim. *Belə səyahətlər çox maraqlıdır, başqalarına da tövsiyə edərdim*”.

Esmira Hidayətova

1. N.Gəncəvinin “Bir insan əliboş gəzməsin gərək” kəlamı A.İsmayılovun həyat yolu üçün epiqraf ola bilərmi? Siz hansı aforizmi epiqraf seçərdiniz?
2. N.Gəncəvinin “Kərpickəsən kişi ilə cavanın hekayəti” mənzum hekayəsini oxuyun. Kərpickəsən obrazı ilə Abid İsmayılovu müqayisə edin. Sizcə, onları hansı baxımdan müqayisə etmək olar?
3. Sizcə, səyahət insana nə verir?
4. Mətnəki hansı cümlə digər ölkələrdə Azərbaycan xalqına olan xoş münasibəti təsdiqləyir?
5. Səyahət etmək istəsə idiniz, bunu hansı vasitə ilə həyata keçirərdiniz? Səyahətinizə haradan başlayardınız?
6. Aşağıdakı xüsusiyyətlərdən hansılar mətn üçün xarakterikdir?
  - ✓ aydınlılıq – dolaşıqlıq ✓ aydınlıq – şifrəlilik ✓ qısa – ətraflı
  - ✓ bilavasitə – dolayı ✓ sadəlik – mürəkkəblik ✓ faktikilik – emosionallıq
  - ✓ konkretlik – mücərrədlik ✓ dəqiqlik – qeyri-dəqiqlik
7. Mətnin adına münasibət bildirin. Ad mətnin məzmunu ilə səsləşirmi?
8. Mətnə hansı fikirlər təkrardır? Mətnəki faktlardan istifadə edib yiğcam və düzgün mətn tərtib edin.
9. Hansı səyyahları tanıyırsınız? Onlarla Abid İsmayılov arasında hansı fərq var? Nümunələr göturməklə fikrinizi əsaslandırın. Bəyəndiyiniz hər hansı bir səyyah haqqında məlumat toplayın və təqdimat hazırlayın.

10. Düşünün və cavab verin.

- 2015-ci il Bakı Avropa oyunları zamanı Mingəçevir şəhərində hansı idman növü üzrə yarışlar keçirilmişdir? Həmin idman növü haqqında bildiklərinizi danışın.
- 2015-ci ildə Bakı şəhərindəki Avropa oyunları zamanı keçirilmiş velosiped yarışlarını yadınıza salın. Bununla bağlı videosüjetə də baxa bilərsiniz. Velosiped yarışlarının keçirildiyi marşrutun xəritəsənə baxın, müəkkəb adların düzgün yazılıb-yazılmadığını müəyyənləşdirin.
- Xəritədə sual işarələrinin yerinə *küçə* və *prospekt* sözlərindən hansının yazılacağını özünüz müəyyənləşdirin.

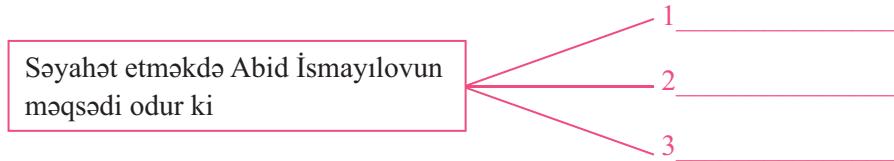

- Sizcə, tədbirin təşkilatçıları niyə velosiped yarışlarını məhz bu marşrut üzrə təyin etmişdilər?

Tutaq ki, sizə həmin yarışın iştirakçılarının birindən müsahibə götürmək tapşırılıb. Siz ona vermək üçün hansı suallardan istifadə edərdiniz?

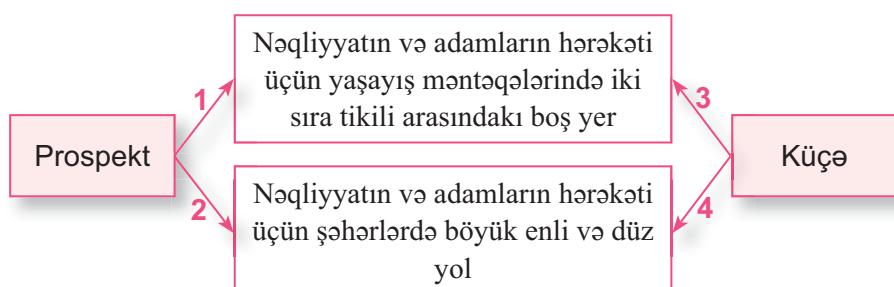
Həmin suallardan istifadə etməklə dialoq tərtib edin. Durğu işarələrinin işlənməsinə, sözlərin böyük və kiçik hərflərlə yazılmamasına diqqət yetirin.

11. Mətndən istifadə etməklə cümləni müxtəlif hökmlərlə tamamlayın.

✓ *Sizcə, bu cümlədə **odur ki** sözündən sonra vergül qoyulmalıdır? Niya?*

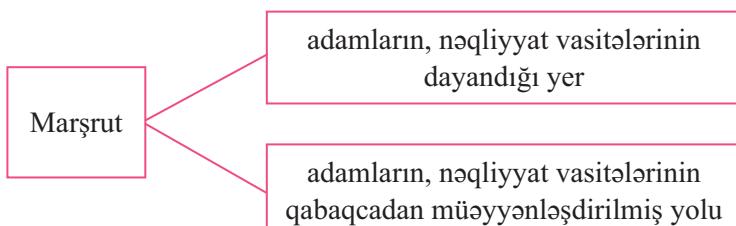
12. Nömrələnmiş oxlardan hansının istiqaməti düzgün göstərilmişdir?

✓ *Prospekt* sözünün daha hansı mənası vardır? İzahlı lügətin köməyi ilə
həmin mənəni tapın.

13. Mətn üçün açar sözlər seçin və fikrinizi əsaslandırın.

14. Bunlardan hansı *marşrut* sözünün izahıdır?

15. Mətndə tünd şriftlə verilmiş sözlərin leksik mənasını izah edin.

16. *Müsahib* və *mühəsib* sözlərinin məna fərqini izah edin.

17. *Şəhər*, *ölkə*, *respublika* və *vilayət* sözləri arasındaki məna fərqini tapın.

18. Nöqtələrin yerinə hansı söz yazılmalıdır?

Velosiped yarışlarının keçirildiyi yer ..... adlanır.

19. Sözləri leksik mənaları ilə düzgün uzlaşdırın.

məsləhət

hər hansı bir işi görmək üçün verilən təklif, tapşırıq

nəsihət

öyündən vermə, yol göstərmə

təvsiyə

necə hərəkət etmək və bir işi necə yerinə yetirmək haqqında göstəriş

✓ *Sözlərin sinonim olub-olmadığını əsaslandırın.*

20. Aşağıdakı sözlərin 1, yoxsa 2 “y” hərfi ilə yazılıdığını müəyyənləşdirin.

təvsi-ə, hədi-ə, qafi-ə, tərbi-ə, ehti-at, fəxri-ə, vəsi-ət, cərrahi-ə, cəfəngi-at, səvi-ə, səhi-ə, təxli-ə, xəfi-ə, müşə-iət, cəmi-ət, ria-ət, ədvi-at.

21. Mətnində altından xətt çəkilmiş hansı cümlədə

- a) güzəşt bağlayıcısından,
- b) səbəb bağlayıcısından istifadə edilmişdir?

✓ *Baş və budaq cümlələrin yerini müəyyənləşdirməyə çalışın.*

Tabeli mürəkkəb cümlədə baş və budaq cümlələri əlaqələndirən qarşılıq-güzəşt bağlayıcılarından əvvəl və sonra vergül işarəsi qoyulmur. Məsələn:

Əjdər hərçənd qorxaq deyildi, amma hər zaman ehtiyatlı olmayı və özünü boş yerə təhlükəyə salmamağı həyat ona yaxşı öyrətmişdi. (S.Rəhman)

Tabeli mürəkkəb cümlədə baş və budaq cümlələri əlaqələndirən səbəb bağlayıcılarından əvvəl vergül işarəsi qoyulur.

Başqa yol yoxdur, çünki keçmiş həmişə pusqudadır, fürsət düşən kimi tətiyi çəkir. (Y.Səmədoğlu)

Hər gecənin bir sabahı var, ona görə də ümidi itirmək yox, onunla yاشamaq lazımdır. (Y.Səmədoğlu)

22. Mətndə altından xətt çəkilmiş cümlələrdə vergül ilə bağlı səhvləri düzəldin.
23. Hansında çərçivəyə alınmış sözdən sonra vergül işarəsi qoyulmalıdır? Niyə?

Məqsədim **odur ki** yaxşı mütəxəssis olum.

Yaxşı mütəxəssis olmaq istəyirəm, **odur ki** çox çalışmalıyam.

24. Sxemlərə uyğun cümlələr düzəldin.

[ ] + ona görə ki + **( )**

hərçənd **? + amma ?**

? + çünkü ?

✓ *Sual işarələrinin yerində baş və ya budaq cümlənin şərti işarəsini qeyd edin.*

25. Mətndə fərqləndirilmiş cümlələrə hansı bağlayıcıları artırısanız, daha düzgün olar?

26. Aşağıdakı cümlələrə *bunun üçün, ona görə, ona görə də, onun üçün, hərçənd, çünkü* bağlayıcılarından daha uyğun olanını artırın.

- Sağlamlığın əsasını hərəkət təşkil edir, (...) hərəkət bütün dərmanları əvəz edə bilir. (*Ç.Pirs*)
- (...) öyrətdim əlimi bu sənətə
Bir gün sənə əl açıb düşməyim xəcalətə. (*N.Gəncəvi*)
- Ey iman gətirənlər! Səbir və dua ilə kömək diləyin, (...) Allah səbir edənlərin dostudur. (*Qurani-Kərim*)
- Kədərin ən yaxşı dərmani səbirdir, (...) mən həmişə səbir köynəyini geyinirəm. (*L.V.Bethoven*)
- (...) səbir insana əvvəl zəhər kimi görünür, ancaq buna öyrəşəndən sonra bal olur. (*V.Şekspir*)
- Dilini saxla. (...) dilini saxlamaq özün üçün verdiyin sədəqədir.
(Həzrət Məhəmməd)
- Biliyin ağası ol, (...) zəhmətin köləsi olmaq gərəkdir. (*O.Balzak*)

27. Mətni əvvəlcə diqqətlə oxuyun. Qüsurlu cümlələri düzgün yazın. Cümlələr və abzaslar arasında əlaqənin düzgün qurulmasına nail olun. Mətni yenidən işləyərkən sadə, tabesiz və tabeli mürəkkəb cümlə tiplərindən istifadə edin.

Gilbert Kaplanın cəmi 25 yaşı olanda o, birinci jurnalını açmışdı. O arıq dərəcədə inadlı və məqsədyönlü bir adam idi, işə bütün qüvvələrini həsr

edirdi. Bunun üçün təəccüblü deyildi ki, 15 ildən sonra onun jurnalı aparıcı nəşrlərdən birinə çevrilərək böyük tirajla buraxılırdı. *Belə müvəffəqiyətə nail olmaq üçün Kaplan gecə-gündüz işləməli olurdu.* Birdən 40 yaşında Kaplan öz uğurlu biznesini satdı.

Bunun səbəbi nə idi?

İş onda idi ki, o, bir dəfə Malerin 2-ci simfoniyasını dinlədi. Simfoniyanın musiqisi onu heyran etdi. Melodiya ürəyini aldı. Elə bil, çoxdan yatmış hislər ürəyində oyandı.

Kaplan qənayətə gəldi ki, Malerin 2-ci simfoniyası bir az başqa cür ifa olunmalıdır. O fikirləşirdi ki, bu əsər səsləndiyindən daha gözəl səslənə bilər. Eşitdiyi ifa isə, onun fikrincə, böyük Malerin adına layiq deyildi.

Buna görə də Gilbert Kaplan öz müəsisəni sataraq dirijor olmağa qərara gəldi. Bütün ekspertlər hesab edirdilər ki, bu boş fikirdir. Belə yaşda heç bir bilik və bacarıq olmadan dirijor olmaq mümkün deyil. Axı bu günə qədər Kaplan heç vaxt nə dirijorluq edirdi, nə heç bir musiqi alətində ifa edirdi, hətta notları da bilmirdi!

Bunlara hamsina baxmayaraq, Kaplan öz arzusundan imtina etmədi. Əksinə, o öz məqsədinə çatmaq üçün daha böyük səylər göstərməyə başladı. O istəyirdi, hamiya sübüti etsin ki, o dirijor ola bilər. Üstəlik o belə qərara gəldi ki, Malerin simfoniyasını ondan qabaq heç kəs ifadə edə bilmədiyi tərzdə ifadə edəcək. *O çox çalışdı, dünyanın ən məhşur dirijorlarından dərs aldı, öz üzərində işlədi.* İki ildən sonra onun arzusu həyata keçdi.

1996-cı ildə Gilbert Kaplan ABŞ tarixində olan ən uğurlu klassik musiqi albomunu ifa etdi. *Həmin ildə o, məşhur dirijor gismində Avstriyanın Zalsburq şəhərindəki festivalı açdı.*

İnsanın arzusunun olması işin yarısını, demək olar ki, təmin edir. Çünkü arzu böyük maqnitdir ki, onun həyata keçməsi üçün lazım olan şərtləri özünə cəlb edir.

- ✓ *Gilbert Kaplanın müvəffəqiyyətinin səbəbi nədə idi? Onu Nik Vuyçiç və Abid İsmayılovla müqayisə edin. Fikirlərinizi ümumiləşdirin.*
- ✓ *3-cü abzasın hansı cümləsində vergül işarəsi səhv qoyulmuşdur?*
- ✓ *Fərqləndirilmiş cümlələrdə hansı sözlər səhv yazılmışdır?*
- ✓ *Birinci abzasda hansı cümlələri tabeli mürəkkəb cümləyə çevirmək olar?*
Çevirdikdən sonra baş və budaq cümlələri müəyyənləşdirib sxemini qurun.

28. “Azərbaycan uzunömürlülər diyarıdır” mövzusunda təsviri xarakterli esse yazın.

Şah Abbas dərvış paltarında şəhəri gəzərkən bir evdən çalıb-oynamaq səsi eşidir və maraqlanıb qapını döyür.

Şah Abbasın paltarını dəyişib şəhəri gəzməyinin səbəbini necə izah edərsiniz?

Ev yiyesi qapını açır, “dərvış”i qəbul edir, ona yemək-içmək verir, söhbətə başlayırlar. **1** Şah Abbas kişinin şadlığının səbəbini soruşur. Ev yiyesi cavabında deyir:

— Mənim evimdə həmişə şadlıqdır. Özüm çəkməciyəm, gündə iki qran¹ pul qazanı-

ram, düyü, ət, yağı alıb gətirirəm, arvad plov bişirir, axşam onu yeyirik və şadlanmağa, çalıb-oynamaga başlayırıq. Sabahın fikrini çəkmirik, çünkü o iki

qranı nə cür olsa, qazanıb gətirəcəyəm.

Kişinin sözləri Şah Abbas'a xoş gəlir, lakin o, çəkməcini yoxlamaq üçün soruşur:

— Yaxşı, bəs ... (*bir halda ki, əgər*) sabah Şah Abbas əmr edib çəkməciliyi ləğv edərsə, onda necə dolanacaqsan?

Çəkməçi cavabında deyir:

— A kişi, kefini heç pozma! **Çəkməciliyi ləğv edər, gedib başqa işlə məşğul olaram.** Mən iki qranımı harada olsa, qazanacağam.

¹ *iki qran* – 2000 dinar

Şah Abbas səhər sübhədən xudahafızlaşış sarayına gedir və car çəkdirir: “Mənim ölkəmdə çəkməçilik edən ağır cəzalanacaq”.

Dərhal çəkməçi dükanları bağlanır.

[2] Axşam qaranlıq düşəndə Şah Abbas yenə də paltarını dəyişib çəkməçi yaşıyan evə gedir. Yaxınlaşdırıqda yenə də Ələb-oynamaq səsi eşidir. İçəri girir, çəkməcidən bu gün hansı yolla pul qazandığını soruşur. Kişi cavab verir:

– Allah vurub Şah Abbası ki, mənə mane olsun. O, çəkməçiliyi ləğv etdi, mən isə su paylayıb iki qranımı qazandım.

Sabahı gün Şah Abbas su paylamağı da qadağan edir, lakin yenə də axşam kişinin öz vaxtını kef və şadlıqla keçirdiyini görür.

Şah kişini pul qazanmaq imkanlarından məhrum etmək üçün sabahı gün əmr edir ki, onu götürüb saray qapısı ağızında bütün günü keşikçi qoysunlar. Əmr dərhal yerinə yetirilir. Həmin günün axşamı Şah Abbas yenə dərviş paltarı geyib çəkməçinin evinə gedir və eyni şadyanalığın şahidi olur.

[3] “Dərviş” bugünkü kef məclisini hansı pulla təşkil etdiyini kişidən soruşur. O, cavab verərək deyir ki, gözətçi olduğu zaman belinə bağladığı xəncəri qızından çıxarıb girov qoymuş, onu taxta xəncərlə əvəzləmişdir. Padşahdan maaşını alanda xəncəri geri götürəcəkdir.

Sizcə, “gözətçi” düz-günmü hərəkət edir?

[4] Sabahı gün Şah Abbas çəkməçini pərt etmək məqsədilə məclis qurur, dustaqxanadan öldürülməli olan bir adamı gətirtdirir. Gözətçi paltarı geymiş çəkməçinin məhbusun boynunu vurması şərtlə onu edam etməyi əmr edir. Kişi vəziyyətin ağır olduğunu başa düşür, lakin özünü itirməyərək əllərini göyə qaldıraraq deyir:

– Ulu Tanım ... (əgər; o şərtlə, madam ki) bu məhbus günahkardırsa, mənim xəncərim onu tən yarı bölsün, əgər onun günahı yoxdursa, xəncərim qızından çıxarkən dönüb taxta olsun!

O bu sözləri deyib xəncərini çıxarıv və hamı onun taxtadan olduğunu görüb təəccüb edir.

Təkcə Şah Abbas kişinin hiyləsini başa düşüb gülür, ... şahın xoşuna gəlir, çəkməciyə çoxlu var-dövlət bağışlayıb deyir:

– Mən sənin kefini pozmaqdən ötrü nə qədər tədbir gördümsə də, bir nəticə vermədi. Həqiqətən, *kefcil olan adam üçün kef, dərd çəkən üçün isə dərd əskik olmaz.* Get, şadlıqla yaşa!

“Rəvayətli ifadələr” kitabından

1. Hansı aforizm mətnin ideyasına daha çox uyğundur?

- Üzünü günəşə çevirən insan kölgə görməz. (*H.Keller*)
- Çalışmaq insanı üç bələdan: can sixıntısı, pis vərdiş və yoxsulluqdan xilas edər. (*M.Volter*)

2. Mətndə nöqtələrin yerinə hansı söz və söz birləşmələri yazılsısa, daha düzgün və dəqiq olar?
- A) onun zirəkliyi, hazırlıcağınızı;
  - B) onun hazırlıcağınızı, başını saxlamaq və kefindən qalmamaq qabiliyyəti;
  - C) cəldliyi, başını saxlamaq qabiliyyəti;
  - D) onun zirəkliyi, yalanı doğru kimi təqdim etmək qabiliyyəti.

3. Mətni adlandırin.

4. Sizcə, bu mətn M.Tvenin xoşbəxt olmaq üçün tövsiyə etdiyi hansı hökmətə səsləşir? Fikirlərinizi əsaslandırın.

5. Şah Abbas çəkməçinin kefini pozmaqdan ötrü hansı tədbirləri görür?

6. Sizcə, kişi, əslində, hansı sənətin sahibidir?

7. Nə üçün şadlıq səsi Şah Abbasın diqqətini cəlb edir? Tarixdə yaşamış Şah Abbas haqqında məlumat toplayıb suala cavab verməyə çalışın.

8. Gözətçi
məsuliyyətsizdir,
məsuliyyətlidir, çünkü .....

9. Əsəri oxuyub hansı nəticəni çıxardınız?

10. Mətndəki son abzasdakı fikirdən hansı nəticəyə gəlmək olar?

11. Mətndə fərqləndirilmiş cümlə nə məqsədlə işlədilə bilər?

- İnsanı optimist olmağa çağırır.
- İnsanı həmişə keflə yaşamağa sövq edir.
- İnsanı həyatdan zövq almağa çağırır.
- İnsanı dərddən uzaq olmağa çağırır.

12. Sxemi tamamlayın.

Kefcılə kef, dərd çəkənə
isə dərd əskik olmaz

məsəldir, çünkü .....

atalar sözüdür, çünkü .....

13. Hər hansı bir şəxs:

- a) əsgərdirsə, dayandığı postu
- b) mühafizəcidirsə, cavabdeh olduğu məkanı tərk edərsə, nə baş verər?

14. Aşağıdakı fikirləri oxuyub münasibət bildirin.

Adətən, həmişə yeniyetmələrə nəsihət edərkən deyirlər:
– Yaxşı oxu, gələcəyini düşün. Təkcə bu günlə yaşama.

Gənclərin yetişməsinə diqqət yetirin, çünkü ən kiçik etinənəsizlik belə ölkənin gələcəyini məhv edər.

Aristotel

Əgər gələcək haqqında düşünməsəniz, əsla bir gələcəyiiniz olmaz.

Henri Ford

Kişi Şah Abbasla söhbətində belə bir cümlə işlədir:

– Sabahın fikrini çəkmirik, çünkü o iki qranı nə cür olsa, qazanıb gətirəcəyəm.

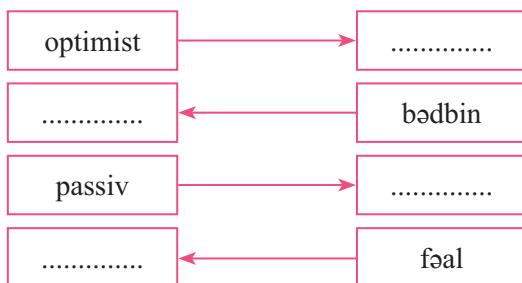
Sizcə, hansı düzgün?

bu günlə yaşamaq

sabahı düşünmək

- ✓ Fikirlərinizi nümunələrlə əsaslandırın.
- ✓ Aristotel və H.Fordun sözləri:
  - mürəkkəb cümlənin hansı növüdür?
  - cümlələr hansı vasitələrlə bağlanmışdır?
  - Baş və budaq cümlələrin yerini müəyyənləşdirin.
- ✓ Sizcə, çərçivələrdəki yazılıarda tire işarəsindən sonraki sözlər niyə böyük hərflə yazılmışdır?

15. Sözlərin qarşılığını tapıb sxemi tamamlayın.

16. Mətndə çərçivəyə alınmış cümlədən hansı sözü çıxarsaq, düzgün olar? Fikrinizi əsaslandırın.

17. *Əmr*, *fərman*, *sərəncam*, *qanun* sözlərinin leksik mənalarını müəyyənləşdirib onları bir-birindən fərqləndirir.

18. Cümlələri tamamlayın. Baş və budaq cümlələri, onların bağlanma vasitələrini göstərin.

1. İşlerin belə qurtarmasında o özünü daha çox günahkar hesab edirdi, cünki...
2. Hərçənd o, çox yorğun idi, ...
3. Hərçənd ki mənim dediklərimlə razı deyilsən, ...
4. Səninlə görüşməyə ondan ötrü razılıq verdim ki, ...
5. Uğur qazanmağımıza ona görə sevinirəm ki, ...

✓ *Nümunələrin sayını artırın.*

19. Uygunluğu müəyyənləşdirin.

- a. Kərim müəllimlə danışa bilmədim, cünki o, şəhərdə deyildi.
- b. Şayiələrə inanmasam da, ancaq ürəyimə xal düşmüşdü.
- c. Hərçənd ki məni sayıb evimə gəlmədiiniz, amma mən sizi naümid geri qaytar-maram.
- d. Ana ona görə üzülürdü ki, böyütdüyü övladlarından heç biri ona arxa olmadı.

	☐ ←	<input type="circle"/> → ☐
a.		
b.		
c.		
d.		

- ✓ *Baş və budaq cümlələri bağlayan vasitələri müəyyənləşdirin.*
  - ✓ *Vergül işarələrinin düzgün qoyulduğunu əsaslandırın.*
20. Mətndə nöqtələrin yerinə mötərizədə verilmiş bağlayıcılardan hansı yazılsa, daha düzgün olar? Həmin cümlələri dəftərinizdə yazın.
21. Tünd şriftlə verilmiş cümləni elə dəyişin ki, şərt məzmunu ifadə etsin. Mətn-dən bir-iki cümlə seçib onları elə dəyişin ki, şərt çaları yaransın.
22. Altından xətt çəkilmiş cümləni tabeli mürəkkəb cümləyə çevirin.
- ✓ *Özünüz də belə nümunələr yazın.*

Şərt bağlayıcıları da tabeli mürəkkəb cümlənin tərkib hissələrini əlaqələndirən vasitələrdən biridir. Şərt bağlayıcıları budaq cümlənin tərkibində iştirak edir və onlardan əvvəl və sonra vergül işarəsi qoyulmur. Məsələn:

Bu gün olanlardan əgər düzgün nəticə çıxarmasan, daha ağır olacaq.
(M.Ibrahimov)

Bir halda ki mən öz sırrimi saxlaya bilmirəm, başqası bu sırrı necə saxlaya bilər? (F.Laraşfuko)

Hərgah səhv etməsəydim, çox az iş görə bilərdim. (Q.Marsel)

23. Sxemlərə uyğun cümlələr qurun.

Əgər _____ -sa, _____ .

Hərgah _____ -sən, _____ .

Bir halda ki _____ , _____ .

Madam ki _____ -san, _____ .

24. Mətndə qarşısında rəqəm yazılmış cümlələri tabeli mürəkkəb cümlələrə çevirin, baş və budaq cümlələri müəyyənləşdirin. Bağlayıcı vasitələri göstərin.

25. *Əgər, madam, hərgah, indi ki, bir halda ki* bağlayıcılarını cümlələrə düzgün yerləşdirin.

- (...) hər bir ailə bir tarixdir, onu nə üçün diqqətlə öyrənməyək. (*A.Lamartin*)
- (...) Allah olmasaydı, insan bu qədər dəyərli ola bilərdimi? (*A.Kamyu*)
- (...) danışmağı bacarmırsan, heç olmazsa, susmağı öyrən. (*R.Pomponi*)
- (...) sülh ilə göyərər dilək,

Döyüşdət at çapmaq daha nə demək? (*N.Gəncəvi*)

26. Verilmiş sadə cümlələri tabeli mürəkkəb cümlələrə çevirin. Durğu işarələrindən düzgün istifadə edin.

- Başqalarının təcrübəsindən faydalananlığı bacaran xoşbəxt adamdır. (*O.Kant*)
  - Lovğalıq insanların qəlbindəki bütün yaxşılıqları yox edən güclü zəhərdir. (*Qurani-Kərim*)
  - İnsanancaq öz təkəbbüründən əl çəkdikdən sonra cəmiyyətlə ayaqlaşa bilər. (*Konfutsi*)
  - Düşünəndə yaşayıram. (*R.Dekart*)
  - Eyiblərin ən böyük öz eybini görməməkdir. (*K.Immerman*)
- ✓ *İlk 2 cümləni sintaktik təhlil edin.*
✓ *Tabeli mürəkkəb cümlələrin sxemini qurun.*
✓ *Baş və budaq cümlənin hansı vasitələrlə bağlılığını deyin.*

27. Cümlələrdən hansına *əgər* bağlayıcısını artırmaq olar?

- Ağıl kordursa, gözlərdən nə fayda! (*Ərəb atalar sözü*)
- Bir söz ki qaşlara düyün vuracaq,
Gözəl söz olsa da, söyləmə, burax. (*N.Gəncəvi*)
- İnsanları sevsən, sevilərsən. (*D.Karnegi*)
- Sevdiyini əldə edə bilməsən də, əldə etdiyini sevməyə çalış. (*T.Korneli*)
- Könlü və sözü bir olmayan insanın yüz dili olsa belə, o yenə dilsiz sayılır.
(*C.Rumi*)
- Vicdanınız sizə nə yolla əmr edirsə, elə də hərəkət edin. (*S.Hüseyn*)
- Kimin nəyi vardısa, süfrəyə qoymuşdu. (*Ə.Babayeva*)
- Adam var, başına səpəsən güllər,
Adam var, gözünə çəkəsən millər. (*Aşıq Ələsgər*)

YARADICILIĞI GÜLÜŞ VƏ MUSİQİ İLƏ YOĞRULMUŞ XANIM

(ixtisarla)

Bizə gülüş lazımdır. Lakin mənənlı gülüş, tamşaçını riqqətə gətirən, düşündürən gülüş! İnsanları cəmiyyətimizin qarşısında duran şərəfli vəzifələrin yerinə yetirilməsinə ruhlandıran, səfərbərliyə alan gülüş. İnkışafimizə mane olan çatışmazlıqları qamçılayan gülüş...

Nəsibə Zeynalova

Nəsibə Zeynalova. Kim ki bu adı eşidir, o dəqiqə hər kəsin çöhrəsinə sevinc qarşıq bir təbəssüm qonur. Yaratdığı yüzlərlə bir-birindən maraqlı, fərqli rolları ilə “səhnəmizin Nəsibəsi” adını qazanmış bu müdrik, böyük sənətkar haqqında yazmaq, söz demək həm çox asandır, həm də olduqca çətin. Ona görə asandır ki, Nəsibə xanımın rollarının tamashaçısı olan hər kəs elə fikirləşir ki, bu qadın onun tanıdığı, gündəlik rastlaşdığı kimlərdən-sə biridir. Ona görə çətindir ki, Nəsibə xanım kimi bir zirvədən danışmaq, yazmaq insan-dan böyük cəsarət, hünər tələb edir [1].

Harada Nəsibə xanım varsa, orada düşündürücü gülüş

var. Müxtəlif tamaşalarda Nəsibə xanımı izlədikcə fikirləşirdim ki, görəsən, bu aktrisanın bir dərdi, qəmi varmı? Qəm-kədərin nə olduğunu bilir-

mi?.. Çünkü Nəsibə xanım lap körpə ikən – iki yaş yarımında atasını itirib, atasız böyüyüb. Anası Hüsniyə xanım ona həm ata olub, həm də ana. Yeganə övladını əziyyətlə boy-a-başa çatdırıb...

Nəsibə xanım 1916-cı il aprel ayının 20-də Azərbaycanda teatr sənətinin inkişafında özünəməxsus yeri və dəstxəti olan, dövrünün tanınmış taciri və aktyoru Kərbəlayı Cahangirin ailəsində doğulub. Cahangir bəy evinin yuxarı hissəsində aktyorların teatr tamaşaları hazırlaması üçün yer ayırmışdı. Məşqlərdən sonra aktyorları evində yedirib-içirər, dəyərli məsləhətləri ilə onlara istiqamət verər, aktyorluq sənətinin sırlarını öyrədərdi.

Cahangir bəy həm də bir xeyriyyəçi kimi yaddaşlarda qalmışdır. *Çox vaxt bayramlarda, xiisusilə də Novruz bayramında nökəri Zalı yanına çağırar, heç kəsin bilməməsi şərtilə kasib və imkansız ailələrə pay göndərdirərdi.* Bu müqəddəs bayramda hər kəsin ocağında qazanın qaynamasına, uşaqlarının sevinməsinə çalışardı. Nökəri gedib həmin qapını döyər, sovgatı qapıya qoyub “Sizə göndərdilər”, – deyib uzaqlaşar, “kim göndərib?” sualına isə cavab verməzdi.

Körpə Nəsibəni gələcəkdə aktrisa görmək istəyi Cahangir bəyi çox düşündürdü. Lakin arzusunu reallaşdırıbilmir... 1917-ci ilin sonu 1918-ci ilin əvvəllərində Bakıda hakimiyyət bolşevik və daşnakların əlinə keçir. Azərbaycanlılara qarşı soyqırım hadisəsi törədilir. Bir çox ailələr kimi Cahangir bəyin də ailəsi faciə ilə üzləşir, varyoxu əlindən alınır. Cahangir bəy qəflətən vəfat edir. Hüsniyə xanım çətin vəziyyətdə ailəni saxlamaq məcburiyyətində qalır.

Sizcə, Cahangir bəy qızını nə üçün aktrisa görmək istəyirdi?

* * *

Nəsibə xanım aktrisa oldu, elə bir aktrisa ki, istər müasirlərinin, istərsə də sonrakı nəsillərin qəlbini fəth etdi – özü də ömürlük! **[2]**

Yaradıcılığının əsası gülüş və musiqi ilə yoğrulmuş Nəsibə xanım 4 aprel 1938-ci ildə yenicə yaranan Azərbaycan Dövlət Musiqili Komediya Teatrinin truppasına birinci dərəcəli aktrisa kimi qəbul edilir.

Yaratdığı obrazlar həyatiliyi, real bədii təsvirləri ilə həmişə orijinal görünüb. **[3]** Rəqs, mahnı və hərəkətlərdən eyni epizodda, hətta eyni məqamda çox böyük ustalıqla, peşəkarlıqla istifadə edib. Nəsibə xanım klassik operetlarda obrazın sözlərinə qarşı çox həssas idi və təhrifə, əlavəyə qətiyyən yol verməzdi. Süni gülüşdən uzaq idi.

Cənnət xala rolu aktrisanın ifasında tamaşaçıların yaddaşına əbədi həkk oldu. Bu obraz aktrisanın böyükliyü, əvəzedilməzliyinin ən bariz nümunəsidir. Qayınana deyiləndə, “zabitəli qayınana” sözü işlədiləndə Nəsibə xanım gəlir ilk dəfə göz öünü - öz təbii oyunu, hərəkətləri ilə. **[4]**

Vaxtilə Gürcüstan Bəstəkarlar İttifaqı İdarə Heyətinin sədri olmuş, keçmiş SSRİ-nin Xalq artisti Andrey Balançivadzenin Nəsibə xanım haqqında dediyi sözləri xatırlatmaq kifayətdir ki, bu sənət fədaisinin Azərbaycan səhnəsi üçün nələr etdiyini xatırlayasan. “Belə duzlu, humorlu, real sənətkarlıq dühəsi ilə cilalanmış tükənməz istedadlı səhnə ustasına malik olduğu üçün yaxşı mənada Azərbaycan teatrına qibə edirəm”.

Müəllimi A.Tuqanov deyərdi: “Qızım, tamaşaçını inandırma bilmək aktyorun xoşbəxtliyidir”. İnandırmaq üçün aktyor tipin paltarını da, yerişini də, özünəməxsus danışq tərzini də tapmalı, geniş və ciddi müşahidəçilik qabiliyyətinə yiyələnməlidir.

Nəsibə xanım həmişə düşmənə barışmaz münasibət bəsləmiş, qələbəmizin yaxınlığına olan inamını itirməmişdir.

Mətndən hansı cümləni çıxarsanız, məzmuna xələl gəlməz?

Elmira Musaqlı

1.

*Bu cümlə mətndə
hansi rəqəmin
yerinə yazılısa,
məzmuna xələl
gəlməz?*

Aktrisa gözlənilməz, amma duzlu, mənalı və ifadəli improviselər edərək yaddaşlarda özünə əbədilik qazanmışdır.

*Bu parçaları mət-
nin hansı hissə-
sinə yerləşdirsiniz,
məntiqi ardi-
cilliq pozulmaz?*

1. Vaxtilə Cahangir Zeynalov Xalq artisti Mirzağa Əliyevə deyibmiş: “Heç vaxt tamaşaçını güldürməyə çalışma. Surəti düz oyna. Əgər surəti düz oynasan, bütün dolğunluğu, dərinliyi ilə tamaşaçıya çatdırı bilsən, gülüş öz-özünə yaranacaq...”
2. Nəsibə xanımın ən çox nifrət etdiyi sual “haralısan?” suali idi. O deyirdi ki, bu müharibədə biz ancaq o zaman qələbə çala bilərik ki, bu suala cavab axtarmayaq. Birlik dirilikdir. “El bir olsa, dağ oynadar yerindən” atalar sözünü ulularımız əbəs yerə deməyiblər.

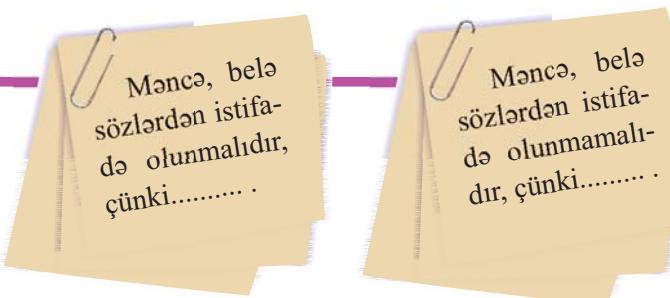
2.

Nəsibə Zeynalovanın baş rolda iştirak etdiyi "Qayınana" filmindən bir parçaya (*onun iştiraki ilə çəkilmiş başqa tamaşa, film və ya qısametrajlı süjetə də baxa bilərsiniz*) baxın. Daha sonra müasir tamaşalardan birini izləyin. Müqayisələr aparın.

Sizcə, tamaşalarda tənqid, yoxsa təhqir vardır? Fikirlərinizi əsaslandırın.

Bəzən tamaşalarda loru, kobud söz və ifadələrə rast gəlinir. Belə sözlərin işlənməsinə münasibət bildirin. Sizcə, belə sözlər nə məqsədlə işlənir? Ümumiyyətlə, belə sözlərin işlənməsinə ehtiyac varmı? Belə sözlərdən hansı hallarda istifadə etmək olar?

Böyük türk alimi və mütəfəkkiri Əbdülfəttah Şahin yazır:

Dil Allahan insanlara lütf etdiyi ən böyük hədiyyələrdən biridir. İnsan onunla insanlığım bəyan edir. Onunla elmlərə doğru yönəlir və onunla gələcək nəsillər arasında yaşayır. Bilmirəm, onu korlayıb quş dilinə çevirənlər etdikləri xəyanətin böyüklüyüňün fərqindədirlərmi?

✓ *Sizcə, sonuncu cümlə bədii sualdır, yoxsa adı sual cümləsi?*

✓ *C. Məmmədquluzadənin "Üçüncü il" mətnini yadınıza salın. Onun fikirləri ilə Ə.Şahinin fikirlərini müqayisə edin. Fikirlərinizi təmamiləşdirin.*

✓ *Əgər siz böyük mütəfəkkirin bu sualına cavab vermək istəsə idiniz, nə deyərdiniz?*

Debat

Xoşbəxtliyin bir yolu da müstəqil dövlət dilinin olmasıdır.

3. Mətndə bunlardan yalnız biri haqqında danışılır:

- Cahangir Zeynalovun teatr trupası yaratmasından.
- A.Balançivadzenin Zeynalovlar ailəsinə verdiyi qiymətdən.
- A.Tuqanovun N.Zeynalovanın müəllimi olmasından, ona aktyorluq sənətindən dərs keçməsindən.
- Hüsniyə xanımın çətinliklə övlad böyütməsindən.

4. Sizcə, insan nə zaman ürəkdən gülə bilər?

5. Hansı abzaslar arasında əlaqə zəifdir? Abzaslar arasında əlaqə yaratmaq üçün hansı cümlələrdən istifadə edərdiniz? N.Zeynalova haqqında məlumat toplayıb həmin abzaslar arasında əlaqə yaratmağa çalışın.

6. Müasir Azərbaycan teatrında gülüş yaranan hansı aktyor və aktrisaları tanıyırsınız? Onların yaratdığı gülüş sizi qane edirmi? Fikirlərinizi nümunələr götirməklə şərh edin. Nitqinizdə müxtəlif cümlə tiplərindən istifadə etməyə çalışın.

7. Mark Tven insanlara qəzəb hissindən uzaq olmayı, gülümseməyi tövsiyə edir. Onun tövsiyə etdiyi gülüşlə Nəsibə xanımın yaratdığı gülüş arasında eynilik görürsünüz mü? Niyə?

8. Təsəvvür edin ki, Nəsibə xanım Zeynalova yaşayır. Siz onun haqqında reportaj hazırlamalısınız. Ona hansı suallarla müraciət edərdiniz?

9. Nəsibə xanım Zeynalova haqqında “Düşünən və düşündürən aktrisa” adlı təqdimat hazırlayın.

10. Mətn üçün açar sözlər seçin.

11. İlk abzasda hansı cümlədə antonim sözlər işlənmişdir?

12. Sinonimlər cərgəsində hansı söz artıqdır? Niyə?

13. *İmprovizə, epizod, truppa, operetta* sözlərinin leksik mənasını aydınlaşdırın.

14. Cümlədə hansı sözlərin yerini dəyişsəniz, düzgünlük yaranar?

- ✓ *Yoxlama zamanı bir çox saxta dərman preparatları, üç min etiketsiz amplua aşkarlanmışdır.*
- ✓ *Deyirdilər ki, kinoya yeni nəfəs, yeni ampulda aktyor gəlib.*

- 15. Mətndəki mürəkkəb adların yazılışının düzgün olduğunu əsaslandırın.
- 16. Mətnin birinci hissəsinin hansı cümləsində söz sırasının pozulması faktı var?
- 17. Əvəzlik və onun mənə növləri haqqında bildiklərinizi xatırlayın. Əvəzliklə bağlı dialoq qurun. Nümunə kimi 1-2 sual təqdim olunur:
  - Əvəzlik nəyə deyilir?
  - Mətndə əvəzliyin hansı növləri işlənmişdir?
  - Onlar hansı nitq hissələrini əvəz etmişdir?
  - Əvəzliyi əvəz edən sözlər hansılardır? və s.

✓ *Fikirlərinizi nümunələrlə əsaslandırın.*
- 18. Mətndə (səh. 143) fərqləndirilmiş cümləni tabeli mürəkkəb cümləyə çevirin.
- 19. Mətndə altından xətt çəkilmiş cümlələrin tabeli və tabesiz mürəkkəb cümlə olduğunu əsaslandırın. Həmin cümlələrdə sual əvəzliklərini tapın və onları funksiyasını müəyyənləşdirin.

Tabeli mürəkkəb cümlənin tərkib hissələri bağlayıcı sözlər vasitəsilə də əlaqələnir. Bağlayıcı sözlər, əsasən, sual əvəzlikləri ilə ifadə olunur. Məsələn:

Ana öz uşağının üstündə *necə* əsirsə, biz də öz dostlarımız üçün o cür əsməliyik. (*S.Budda*)

Ki ədatı ilə işlənən sual əvəzlikləri də bağlayıcı söz hesab edilir.

Kimin ki ixtiyarı sədaqətə bağlıdır,
Taleyinin axırı səadətə bağlıdır. (*N.Gəncəvi*)

Cümlələrdə fərqləndirilmiş sözlər bağlayıcı sözlərdir. Bağlayıcı sözlərdən əvvəl və sonra vergül işarəsi qoyulmur.

Bağlayıcı sözlərlə əlaqələnən cümlələrdə budaq cümlə baş cümlədən əvvəl gəlir. Məsələn:

İnsan nə qədər az düşünürsə, o qədər çox danışır. (*S.Monteskyii*)

20. Aşağıdakı cümlələrdə bağlayıcı sözləri seçin. Cümlələrin sxemini qurun.
- Hər kəs ki lovğadır, onda olmaz hünərdən əsər.
  - Ədalət mülkündən kim üz çevirsə,
Ona aqıl deməz ağıllı kimsə. (*N.Gəncəvi*)

- Kim ki xalqı bir gecə əqlı ilə şad etdi,
O, demək, öz sabahkı evini abad etdi. (*N.Gəncəvi*)
- Kim özünü xalqın maariflənməsinə həsr edirsə, mükafatı özündə tapır, öz vicdanını təmizləyir. (*H.Zərdabi*)
- Nə qədər yaşayırsan, öyrən, qocalığın sənə kamal gətirəcəyini gözləmə.
(*Solon*)

21. Aşağıdakı kriptoqramı həll edin və alınan cavabı oxuyub müzakirə edin. Kriptoqramı həll etmək üçün çərçivələrin yerinə uyğun gələn sözləri yazın.

3 9 12 5 1 bilik mənbəyidir.

2 11 6 11 15 atalar sözü kimi hikmətli məzmuna məlik olsa da, natamam fikir ifadə edir.

4 10 13 11 17 *cürət, cəsarət* sözlərinin sinonimidir.

14 7 8 *gəlmışsiniz* görüşmə etiketidir.

18 16 17 *al* sözünün antonimidir.

		3	9	2			9	13	6	5	13	15	5	17	5		
12	11	1	11	6	6	10	2		1	11	14	8		16	12	6	11
4	11	2	9	13		12	11	1	11	6	6	10	2		7	13	5
1	9	17			6	5	18	5	1			7	15	5	17	.	

Həzrəti Cəfər Sadiq

- Kriptoqramda oxuduğunuz cümlədə durğu işarəsinə ehtiyac varmı? Əgər varsa, durğu işarəsi harada qoyulmalıdır? Fikirlərinizi sübut edin.
- Doğru olanı seçərək sualları cavablandırın:
  - ✓ Cümlə tabesiz / tabeli mürəkkəb cümlədir.
  - ✓ Cümlənin tərkib hissələri intonasiya / bağlayıcı / bağlayıcı söz vasitəsilə bağlanmışdır.

22. Altından xətt çəkilmiş sözləri müqayisə edib cədvəli doldurun. Tünd şriftlə verilmiş cümlələri sintaktik cəhətdən təhlil etmək də sizə kömək edə bilər.

• **Nə qədər bu torpaq, hava, od, su var**

Ol qəm aləmindən hər zaman kənar. (*N.Gəncəvi*)

• **Kim ki xalqı bir gecə əqlil ilə şad etdi,**

O demək öz sabahkı evini abad etdi. (*N.Gəncəvi*)

• Bilməməkdən qorxma, səhv bilməkdən qorx, çünki bütün fəlakətlər ona görə baş verir. (*L.N.Tolstoy*)

• **Cəmiyyətin xoşbəxtliyi üçün çalış ki, özün də xoşbəxt olasan.** (*S.Smayls*)

✓ *Fərqləndirilmiş cümlədə vergül işarəsi harada qoyulmalıdır? Niyə?*

Bağlayıcılar	Bağlayıcı sözlər
1. .... nitq hissəsidir.	1. ....
2.	2. Əvəz etdiyi .....
3.	3. Sintaktik vəzifə .....
4. Sözlər və cümlələri	4. ....

23. Nəsibə xanım haqqında kiçik hekayə yazın. Həmin hekayədə onu nənə kimi təsvir edin.

Verilmiş plandan istifadə edə bilərsiniz.

1. N.Zeynalova mehriban, eyni zamanda qayğıkeş, tələbkar nənə kimi.
2. Nənənin nəvələri ilə bağlı arzuları.
3. İlk nəvəsi onun adını daşıyır, Azərbaycan Respublikasının Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsində aparıcı məsləhətçi işləyir.
4. İkinci nəvəsi Nəzrin Moskva şəhərində yaşayır.
5. Nəticə.

DƏRMAN

(“Ağlar güləyən” poemasından parçalar, ixtisarla)

1. Mətndən götürülmüş və tələffüzü verilmiş sözlərə və söz birləşməsinə diqqət yetirib cədvəldəki nöqtələrin yerinə “düzdür” və “səhvdir” sözlərindən uyğun gələnini yazın.

.....	.....
[dərddərə]	[dərtdərə]
[azaddıx]	[azatdıx]
[əlac]	[əlaç]
[qanmax öyrətdi]	[qammağ öyrətdi]

“Arizi-qəmlər əlindən ürəyim şışmış idi... ”

Sabir

Sabirin “arizi-qəmlər əlindən”
Ciyəri dağlandı, ürəyi şışdı.
O ürək dünyəni dərk edən gündən
Nə qədər cəfaya tab eyləmişdi.

Ən kiçik dərdi də azı min kərə,
Saldı ürəyinə hər saat, hər gün.
Qəlbinə saldığı sonsuz dərdlərə
Daş dözə bilməzdi, ət necə dözsün?..

Tiflisi dolandı, Bakıya gəldi,
Özünü göstərdi çox həkimlərə.
Həkimlər bilmədi, bu xəstəliyin
Səbəbi həmişə eyni deyildir.
Həkimlər bilmədi, dərdli şairin
Dərmanı – azadlıq, logmani – eldir.

Neçəniz bir yerə hey toplaşınız,
Əlac tapmadınız bir dərdə yalnız.
Sabir təkbaşına arzularından
Yazdı milyonların dərdinə dərman!

Misralarda ifadə
olunan fikrə mü-
nasibət bildirin.

- ✓ “Arizi-qəmlər” dedikdə M.Ə.Sabir nəyi nəzərdə tuturdu?
- ✓ Sabirin “milyonların dərdinə dərman yazmaqda” məqsədi nə idi? Bu, şairin hansı keyfiyyətinin bariz göstəricisidir?

ÜMİD MƏKTƏBİ

(ixtisarla)

Onunçun həyat – ümid.
Onunçun zaman – ümid,
Onu ucaldan – amal,
Onun ümid günəşini
Aləmə şölə saçdı.
Dükənini bağlayıb
“Ümid” məktəbi açdı.
Elə bil ki bununla
O çatdı bəslədiyi
Hər arzuya, mətləbə.
Ümidini bağladı
Bu ikicə sinifli
Balaca bir məktəbə.
O unutdu elə bil
Dərdini də büsbütün.

Dərs verdiyi hər uşaq
Bir ümid çırayıdı,
Bu böyük şair üçün...
Tanıtdı körpələrə –
Şanlı sabaha gedən
Cığırları, izləri...
Körpələrin gözündə
Nuh əyyamından qalan
Vərdişləri qırdı o.
Onların ürəyində
Min çaraq yandırdı o.
Qanmaq öyrətdi Sabir.
Qandırıldıqca onlara
Yanmaq öyrətdi Sabir.

“Dərs verdiyi hər uşaq bir ümid çırayıdı” dedikdə şair nəyi nəzərdə tutur?

Sizcə, “Molla Nəsrəddin” jurnalından götürülmüş bu karikatura ilə şeirin məzmunu arasında hansı əkslik vardır?

Hər şeyin öz adını
Başa saldı o bir-bir.
Kor, donuq baxışlara
Görmək öyrətdi Sabir...

**Bu misraları necə başa
düşürsünüz?**

Bir istiyə bərabər
Qızınmaq öyrətdi o.
Bir soyuğa bərabər
Üşümək öyrətdi o.

Hamiya bir mətləbi
Düşünmək öyrətdi o...
O öyrətdi, niyə biz
Yadlar üçün bu qədər
Cazibədar olmuşuq.

**Sizcə, tünd şriftle
verilmiş misralarda
şair nəyə işarə edir?**

Mollaxanaların yerində sürətlə
sayı artan məktəblərin açılmasına

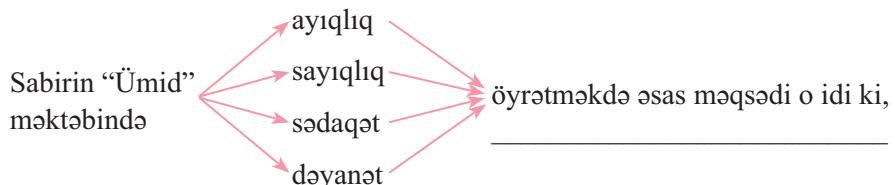
Torpaqlarımızın daim yadlar
tərəfindən işgal edilməsinə

Ölkəmizin öz mədəniyyəti,
ədəbiyyatı, zəngin sərvəti ilə daim
yadların diqqətini cəlb etməsinə

Balaca körpələrə
O öyrətdi ayıqlıq,
O öyrətdi sayıqlıq.
O öyrətdi, vətənə,

Doğma elə sədaqət.
O öyrətdi dəyanət!
O söylədi: "Yaşasın
Şəhriyari-hüriyyət!"

- Cümləni tamamlayın.

“Özgə məktəb yaratdı” ifadəsini necə başa düşürsünüz?

O, bircə il dərs dedi
Bu “Ümid” məktəbində.
O, şeirlə beşcə il
Bütün Şərqə dərs deyib
Özgə məktəb yaratdı.
İlhamından, təbindən.
O, gülüş arxasından
Damclayan göz yaşı! –
O – bizim şeirimizin
Ən böyük vətəndaşı!..

Nə üçün Sabir açıq məktəbi “Ümid” adlandırır?

M.Ə.Sabir niyə cəmi beş il şeirlə bütünləşdir? Səbəbini tapmağa çalışın.

Bəxtiyar Vahabzadə

1. “Ümid” məktəbi açmaqdə Sabirin məqsədi nə idi? Necə düşünürsünüz, Sabirin arzuları reallaşıbmı?
2. “Hər bir məktəb bir ümid çırığıdır” fikrini müzakirə edin.
3. Sizcə, “Ümid” məktəbindəki təhsillə mollaxanadakı təhsilin hansı fərqi vardır? “Nuh əyyamından qalan vərdişlər” dedikdə nəyə işarə edilir?
4. Təxəyyülünüzə əsaslanıb Sabirin yaratdığı “Ümid” məktəbinin şəklini çəkin. Onu öz məktəbinizlə müqayisə edin.
5. “Ümid” məktəbində Sabir nə üçün bir il dərs dedi? Səbəbini araşdırın.
6. Sabirin yaradıcılığında əsas yer tutan məsələlərdən biri məktəb, maarif, uşaqların tərbiyəsi kimi məsələlər idi. O deyirdi: “Tərbiyət elmsiz deyil məqbul”. Bəs, sizcə, nə üçün Sabir yaşadığı dövrün “qorxulu” şairlərdən hesab edilirdi?
7. Sabirin yaratdığı gülüslə Nəsibə Zeynalovanın tamaşaçıda yaratdığı gülüşün oxşarlığı varmı? Sizcə, Sabirlərin və Nəsibə xanımların gülüşü Mark Tvenin xoşbəxt olmaq üçün “gülümşəyin” deməsi ilə üst-üstə düşürmü? Fikirlərinizi əsaslandırmaga çalışın.
8. M.Tven deyir ki, xoşbəxt olmanın ən yaxşı yolu yeni ideyalara malik insanların xalqa xidmət etməsidir. Sizcə, Sabiri xoşbəxt insan hesab etmək olarmı?
9. Bu aforizmlərdən biri mətnin məzmunu ilə səsləşir:
  - Xalq görməyə bilər, baxın o, həmişə hiss edir, özü də düzgün hiss edir.
(C.Harrington)
  - Həyatın gözəllik və xoşbəxtliyini xalqa sevgi və xidmətdə axtarın.
(O.Mirabo)
  - Hər bir xalq haqqında onun tənəzzül dövrləri əsasında deyil, yüksəlik çağları əsasında fikir yürütmək lazımdır. *(N.A.Berdyyayev)*

1911-ci ilin baharı idi. Eşitdim ki, istedadlı şairimiz Sabir bərk xəstələnmişdir. Mirzə Cəlil ona məktub yazıb müalicə üçün Tiflisə dəvət edir. Sabir dəvəti qəbul edib təşrif buyurdu. Biz onun müalicəsi üçün əlimizdən gələni əsirgəmirdik.

Sabir nurani, mehriban bir şəxs olmaqla yanaşı, baməzə söhbətlər edən biri idi.

Mirzə Cəlil həkimləri çağırıb konsilium təşkil etdi. Məlum oldu ki, Sabirin böyrəyində daş vardır. Daşı çıxarmaq üçün təşrih etmək məsləhət görüldü.

Nə qədər dilə tutduqsa, Sabir buna razılıq vermedi. Həkimlər: "Mən portmanat deyiləm ki, məni açasınız, baxasınız, yenidən bağlayasınız", – cavabıni verdi.

2 ay bizdə yaşadıqdan sonra onu böyük təəssüflə yola saldıq.

Həmidə Məmmədquluzadə, "Mirzə Cəlil haqqında xatirələrim"

Bu parça şeirin
hansi hissəsinə
aydınlıq gətirə
bilər?

M.Ə.Sabirin mü-
qayisəsinə müna-
sibət bildirin.

- ✓ Izahlı lügətin köməyi ilə aşağıdakı sözlərin göstərilmiş leksik mənalalarının düzgün olub-olmadığını müəyyənləşdirin.

təşrif

gəlişi ilə bir yeri və ya şəxsi
şərəfləndirmə

təşviq

bir işi görmək üçün həvəsləndirmə

təşrih

bədəni müəyyən üsulla kəsib
əməliyyat aparma

*Bu sözü daha hansı
sözlərlə əvəz etmək
olar?*

Şairəm, əsrimin ayinəsiyəm,
Məndə hər kəs görür öz qas-gözünü.
Necə ki dün birisi baxdı mənə –
Gördü ayinədə ancaq özünü.

Mirzə Ələkbər Sabir

*Mən vücudumda olan ətimi
xalqın yolunda çürütdüm.
Əgər ömür vəfa etsəydi, sü-
müklərimi də xalqın yolunda
qoyardım.*

Şair fikirlərin çırpınan seli,
Şair həqiqətin müğənnisidir.
Şair təbiətin danışan dili,
Şair cəmiyyətin üsyən səsidi.

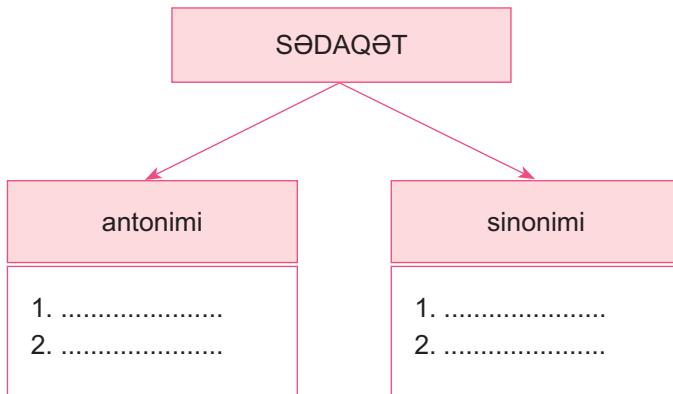
Bəxtiyar Vahabzadə

*Kim ki xalqı, milləti və vətəni
üçün içim-içim göynəm çəkir,
zaman-zaman odsuz-əlovşuz
yanırsa, qarşısında əyilməyə
hazırıam.*

- ✓ Hər iki şeiri və aforizmləri diqqətlə oxuyun, onların məzmununa münsi-
bət bildirin. M.Ə.Sabir və B.Vahabzadənin vətəndaşlıq mövqeyi onların
xoşbəxtliyi hesab edilə bilərmi?
- ✓ Siz necə özünüyü xoşbəxt hesab edirsinizmi? Niyə?

- 10. Şeirdə işlənmiş çoxmənalı sözləri müəyyənləşdirin. Onları həm həqiqi, həm
də məcazi mənada cümlədə işlədin.
- 11. Aşağıdakılardan hansı şeir üçün açar sözlər ola bilər:
vətəndaşlıq, qeyrət, məktəb, təhsil, elm, dərman, həkim, fayda, şair.
✓ Seçiminizi əsaslandırın.
✓ Verilmiş sözləri düzgün hesab etmirsinizsə, özünüz açar sözlər təklif edin.
- 12. Şeirdə çərçivəyə alınmış bənddə hansı sözlər antonimdir? Sizcə, şair nə
üçün antonim sözləri bir bəndin içində işlətmüşdür? Həmin sözləri məcazi
mənada cümlədə işlədin.

13. Aşağıdakı sxemi tamamlayın.

✓ Mətnindəki daha hansı sözləri bu sxem üzrə şərh edə bilərsiniz?

14. Nöqtələrin yerinə sağ sütundakı sözlərdən hansını yazmaq olar?

..... yarasaya bənzəyir: ancaq günəş
batandan sonra ortaya çıxar. (F.Bekon)

bədbin

..... olmayan şəxs hamidan qaçar
və o, tənha qalar. (Həzrət Əli)

nikbin

Dünya ..... məxsusdur, çünkü .....
yalnız tamaşaçıdır. (F.Çizo)

✓ Cümələləri növünə görə fərqləndirin. Fikirlərinizi əsaslandırın.

15. Şeirdə altından xətt çəkilmiş cümlələr

a) sadə cümlədir, çünkü _____

b) mürəkkəb cümlədir, çünkü _____

16. Fərqləndirilmiş cümlələrin mürəkkəb cümlə olduğunu əsaslandırın. Baş və budaq cümlələri müəyyənləşdirin. Tərkib hissələrin bağlılığı vasitələri deyin.

17. Mətni oxuyun, altından xətt çəkilmiş cümlələri quruluşuna və növünə görə fərqləndirin.

Artıq gündəlik həyatımızın bir parçasına çevrilmiş, əksəriyyətimizin evində olan və hətta cibimizdə belə gəzdirdiyimiz telefonların maraqlı bir tarixçəsi var.

Almanıyanın Fridrixsdorf şəhərindəki karlar məktəbinin müəllimi Filip Reys qulağın eşitmə funksiyasını əks etdirən aparat düzəldir. O, “telefon” adlandırdığı bu aparatı 1861-ci il oktyabrın 26-da Frankfurt Fizika Cəmiyyətinin üzvləri qarşısında nümayiş etdirərək, bu aparat xüsusi müvəffəqiyyət qazana bilmir. Mətbuatda bu barədə bir sıra tənqidi yazılar dərc olunur və jurnallardan biri həmin aparatı “oyuncaq” adlandırır.

Lakin Filip Reys öz ixtirasının dəyərini yaxşı bilirdi, ona görə də o, 15-20 ədəd belə telefon hazırlayır və onlardan bir neçəsini satmağa nail olur. Həmin nümunələrdən birini Şotlandiyanın Edinburq universitetində oxuyan ingilis mənşəli amerikalı Aleksandr Qrahama Bell alır.

Aparatla tanış olan Bell işıq siqnallarını səslərə çevirən bir aparat hazırlanmaq qərarına gəlir. O, ümidi edirdi ki, bununla kar uşaqların danışmağı öyrənmələrinə kömək edəcək. Lakin Bell qazanc və sahibkarlıq hissinin hökm sürdüyü Boston şəhərinə qayıtdıqda dərk etdi ki, onun əlində zəngin bir xəzinə var. Bunun üçün o, sadəcə, telefonu elmi aparatdan geniş istehlakçı dairəsinin istifadə edə biləcəyi praktik aparata çevirməlidir. Beləliklə, 1876-ci il fevralın 14-də ABŞ-ın Boston Universitetinin professoru Aleksandr Qrahama Bell ilk telefon aparatını patentləşdirdi və o, 1877-ci ildə özünün “Bell Telephone Company” adlı şirkətini qurdur. Bu tarixdən etibarən telefon insanlar arasında sürətlə yayılmağa başladı. Bir il sonra – 1878-ci ildə Amerikada, 1881-ci ildə isə Almaniyada ilk telefon qovşağı quruldu. Bellin ixtira etdiyi telefonda danışmaq və qulaq asmaq üçün ayrı-ayrı dəstəklər var idi. Yalnız sonralar bu iki funksiya bir dəstəkdə birləşdirildi.

Bəs görəsən, “alo” sözü necə yaranıb? Bu söz A.Q.Bellin nişanlısı Alessandra Lolita Osvaldonun adının qısalılmış şəklidir.

(Əhəd Aslanoğlu)

- ✓ Vaxtilə böyük tənqidlərə məruz qalmış bu ixtira bu gün ən çox istifadə olunan bir əşyadır. Sizcə, onun hal-hazırda geniş istifadəsini nə təmin edir?
- ✓ Fransız yazıçısı Anri de Monterlan demişdir: “Vaxtı itirməyin ən bariz nümunəsi telefon söhbətləridir”. Siz bu fikirlə razısanızmı?
- ✓ Aşağıdakı fikirlərə münasibət bildirin:
  - telefon lazımlı ünsiyyət vasitələrindən biridir.
  - telefon sağlamlılıq və ünsiyyətə ziyan vuran vasitələrindən biridir.

18. Doğru və yanlış cavabları müəyyənləşdirin.

Tabeli mürəkkəb cümlənin tərkib hissələri ədatlar vasitəsilə də əlaqələnir.

Tabesiz mürəkkəb cümlədən fərqli olaraq tabeli mürəkkəb cümlənin bir neçə qrammatik əsası olur.

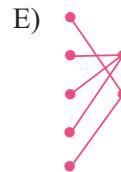
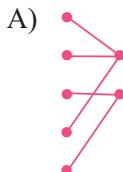
Tabeli mürəkkəb cümlənin tərəflərini əlaqələndirən *ona gör ki*, *onun üçün ki*, *o səbəbə ki* bağlayıcılarından sonra vergül işarəsi qoyulur.

Tabeli mürəkkəb cümlənin tərkibində tabesizlik bağlayıcılarından istifadə oluna bilməz.

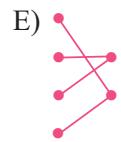
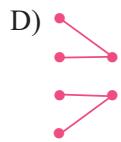
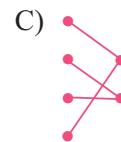
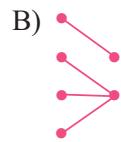
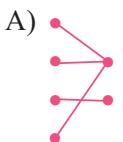
Tabesiz mürəkkəb cümlələr kimi, tabeli mürəkkəb cümlələr də intonasiya və bağlayıcılar vasitəsilə bağlanır.

doğru

yanlış

19. Tabeli mürəkkəb cümlənin tərkib hissələrini bağlayan vasitələrlə bağlı sxemə uyğun olaraq özünüz də test tərtib edin.

✓ *Doğru cavab E bəndi olsun.*

✓ *Qruplarla iş apararkən hər qrup istənilən distraktoru (cavabı) hədəf seçib test hazırlaya bilər.*

20. Sadə, tabesiz mürəkkəb cümlə və tabeli mürəkkəb cümlələri müqayisə edib bu nəticəyə gəldik ki,

<i>sadə cümlələr .....</i>
.....
<i>Belə cümlələrin .....</i>
.....
<i>Sadə cümlələrdə .....</i>
.....

<i>tabesiz mürəkkəb cümlələr sadə cümlələrdən fərqli olaraq .....</i>
.....
<i>Tərkib hissələr .....</i>
.....
<i>Tabesiz mürəkkəb cümlələrin nitqdə əhəmiyyəti budur ki, ...</i>
.....

<i>həmcins üzvlü sadə cümlələrlə tabesiz mürəkkəb cümlələr .....</i>
.....
<i>Hər iki cümlədə .....</i>
.....

<i>tabeli mürəkkəb cümlələr .....</i>
.....
<i>Tərkib hissələr .....</i>
.....
<i>Tabeli mürəkkəb cümlələrin nitqdə əhəmiyyəti budur ki, ...</i>
.....

Əziz şagirdlər! Siz bölmədə müxtəlif mətnlər, həmçinin şəxslərin həyat və fəaliyyəti ilə tanış oldunuz.

Mətnlərdən hansı sizə daha xoş gəldi və ya gəlmədi? Nə üçün? Necə düşünürsünüz, bölmədəki mətnlər səhifə 102-103-də verilən fikirlərlə səsləşirmi?

Fikirlərinizi ümmüniləşdirib qısa şərh yazın.

4-cü bölmə

MƏDƏNİ İRS VƏ CƏMİYYƏT

- “Hər kəs tarixi, mədəni və mənəvi irsə hörmətlə yanaşmalı, ona qayğı göstərməli, tarix və mədəniyyət abidələrini qorunmalıdır”.

*Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası,
Maddə 40. II bənd*

- “Tarixi yaratmaqda bütün insanlar iştirak edir. Deməli, bizim hər birimiz az da olsa, tarixin gözəlliyinə kömək etməyə çalışmalı, onun eybəcərləşdirilməsinə imkan verməməliyik”.

Jan Labrüer

- Bölmədəki materiallarla tanış olarkən “Abidələr tarixin daş yaddaşıdır” fikri ətrafında müzakirə aparın. Bu, həqiqətənmi, belədir?
- Mədəni irs nədir və gəncliyin formalaşmasında hansı rola malikdir?
- Jan Labrüber “tarixin gözəlliyi” dedikdə nəyi nəzərdə tutur?
- Bölməni yekunlaşdırarkən aşağıdakı sualları cavablandırın:
  - ✓ Bölmədən nə öyrəndiniz?
  - ✓ Dərslikdəki bölmələr və mətnlər arasında hansı əlaqə vardır?
  - ✓ Hansı bölmə daha çox xoşunuza gəldi? Səbəbini izah edin.
  - ✓ Dərsliyin ideyasını müəyyənləşdirə bildinizmi? Bu ideya sizə nə verdi?

BAKİ TARİXİNİN İLK TƏDQİQATÇISI

“Sara xanımın tarixi həqiqətlərə istinad edən fundamental elmi tədqiqatları Azərbaycan elminə sədaqətlə xidmətin parlaq nümunəsidir”.

**Heydər Əliyev,
Ümummilli lider**

1. Sara xanımı Azərbaycan tarixşünaslığında əbədi yaşıdan onun qədim Bakının (İçərişəhərin) tarixinə dair olan tədqiqatlarıdır. O, ilk və yeganə tarixçidir ki, öz həyatını Bakı (İçərişəhər) və Şirvanşahlar dövlətinin tarixinin tədqiqinə həsr etmişdir. Bu əsərlərdə qədim Bakının yaranma

*Sosial münasibətlər
dedikdə nə nəzərdə
tutulur?*

tarixi, orta əsrlər Bakısının siyasi tarixi, mədəniyyəti, sosial münasibətləri əks olunmuşdur.

2. S. Aşurbəylinin yorulmaz fəaliyyəti nəticəsində minillik tarixə malik, İçərişəhər memarlığının formalaşmasına böyük töhfələr vermiş qüdrətli Şirvanşahlar dövlətinin sosial-siyasi, iqtisadi, mədəni həyatı VI əsrden XVI əsrə kimi zəngin mənbələr əsasında araşdırılmış, Şirvanşahlar sülaləsinin tarixi, şəhərlərin iqtisadi vəziyyəti və inkişafı, əhalinin tərkibi, feodal cəmiyyətinin quruluşu kimi məsələlər geniş tədqiq olunmuşdur. Sara xanım “Bakı tarixinə dair ocerklər”, “Bakı şəhərinin tarixi: orta əsrlər dövrü”, “Şirvanşahlar dövlətinin tarixi” və digər kitabların müəllifidir. Bu tədqiqatlarına görə 1949-cu ildə Sankt-Peterburqda tarix elmləri namizədi, 1966-cı ildə Tiflisdə isə tarix elmləri doktoru alimlik dərəcələri almışdır.

3. Bakının yorulmaz tədqiqatçısı, əsl elm fədaisi, Azərbaycan tarix elminin sütunlarından biri olmaqla, Azərbaycan xalqının milli sərvətinə çevrilmiş Sara xanım Aşurbəyli bütün ömrü boyu vətənpərvər bir ziyalı həyatı yaşamışdır. O özünün yüksək intellektini Azərbaycan xalqının rifahi, onun tarixi, mədəniyyəti naminə tətbiq etmişdir. Onu yaxından tanıyan insanların yaddaşında Sara xanım nəcib, üzügülər, alicənab və əsilzadə bir xanım kimi qalmışdır.

*Nə üçün Sara xanım
Azərbaycanın milli
sərvəti hesab edilir?*

4. S. Aşurbəyli Yaxın və Orta Şərq xalqları tarixinin bilicisi olmaqla yanaşı, həm də rəssam və musiqiçi idi. O, fortepianoda həm Azərbaycan təرانələrini, muğamlarını, həm də Avropa klassik musiqisini əla ifa edirdi.

Sara xanım bir çox rəsm əsərlərinin müəllifi olmuş, 1946-ci ildə Azərbaycan Rəssamlar İttifaqının üzvü seçilmişdir. Sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru Ziyadxan Əliyevin sözlərinə görə sərgilərdən birində onun “Göygöl” adlı əsərini Meksika nümayəndələri almışdır və bu əsər indi Meksika muzeylərindən birinin eksponatıdır.

S.Aşurbəyli 1925-ci ildə İstanbulda Janna Dark adına fransız kollecini bitirmiştir. O, 7 dili: ingilis, fransız, alman, ərəb, fars, türk, rus dillərini müükəmməl bilmüşdür. Əcnəbi dilləri bilməsi hansısa məqamda Sara xanımın əlindən tutur, təqib olunduğu illərdə xarici dillərə yiyələnməsi və rəssamlıq təhsili ona ağır yaşam illərinə tab gətirməkdə böyük yardımçı olur. Belə ki Sara xanım Azərbaycan Dram Teatrında rəssam-dekorator kimi çalışır. Bundan başqa, o həm də xarici dilləri gözəl bildiyinə görə Üzeyir Hacıbəylinin dəvəti və köməyi ilə 15 il ardıcıl olaraq Dövlət Konservatoriyasında xarici dildən dərs deyir.

5. Məşhur tarixçi Sara xanım Aşurbəyli Bakı neft sənayeçisi və xeyriyyəçi Bala bəy Aşurbəylinin ailəsində dünyaya göz açıb. O bu nəslin ən görkəmli təmsilçilərindən biri olaraq Azərbaycanın və onun paytaxtı Bakı şəhərinin tarixinin tədqiqinə öz misilsiz töhfələrini verib. Faciəli tale yaşamış Sara xanım orta əsrlər Abşeronunun fundamental araşdırıcısı kimi bütün dünyada tanınır. Məhz Sara xanım Aşurbəylinin səyi nəticəsində Aşurbəylilərin geniş nəsil şəcərəsini bərpa etmək mümkün olmuşdur.

*Sara xanımın mənəvi
keyfiyyətləri nə üçün
ırsı hal hesab edilir?*

Sara xanımın mənəvi zənginliyi, alicənablılığı, elmə xidməti və ümmülikdə, Azərbaycanın tarixinə, mədəniyyətinə olan sonsuz məhəbbəti ırsı bir hal idi. Bütün bu müsbət keyfiyyətlərin təzahürü idi ki, Aşurbəylilər soyadına vurulan nahaq damğaya – “xalq düşməni” damğasına baxmayaraq, Sara xanım adına və nəslinə layiq bir tərzdə öz fəaliyyətini davam etdirmişdir.

6. 2001-ci il iyulun 17-də 96 yaşında vəfat edən Sara Aşurbəyliyə – “Sizin ömrünüz heç də sadə bir insan ömrü olmayıb, nə vaxtsa memuar yazacaqsınız mı?” sualını verəndə o belə cavab vermişdir: “*Bilirsiniz, mən, bəlkə də, heç nə yazmayacağam. Çünkü mənim ömrüm doğmalarımın itkisi, dövrün və bir qrup insanların ədalətsiz münasibətləri, xəyanətlər ilə dolu keçib. Bunları yazmaq o hadisələri yenidən yaşamaq deməkdir. Mən bunu bacarmaram...*”

Bu, taleyin ən sərt zərbələri qarşısında belə əyilməyən, bütün ömrünü Azərbaycan tarixinin tədqiqinə həsr edən Sara xanımın ilk və son etirafı idi.

<http://www.sara-ashurbeyli.info> və
Sevda Aşurbəylinin xatirələri əsasında

1. Hansı abzası mətnin əvvəlinə keçirək, daha məqsədə uyğun olar?
2. Bir çox təqiblərə məruz qalmışına baxmayaraq, bütün şüurlu həyatını mənsub olduğu xalqının tarixini öyrənməyə sərf etməsi Sara xanımın hansı cəhətlərinin göstəricisidir?
3. Mətndən çıxış edərək S.Aşurbəylinin anadanolma tarixini müəyyənləşdirin.
4. Sizcə, S.Aşurbəylini xeyriyyəçi hesab etmək olarmı? Niyə?
5. Sizcə, niyə Sara xanım məhz Bakının tarixini tədqiq etmişdir?
6. Bu suallardan birinə mətndə cavab yoxdur:
  - S.Aşurbəyli nə üçün memuar yazmaqdan imtina edir?
  - S.Aşurbəyli nə üçün tarix elmləri namizədi adını almışdır?
  - S.Aşurbəyli neçənci ildə Rəssamlar İttifaqının üzvü seçilmişdir?
  - S.Aşurbəyli nə üçün bütün ömrünü Azərbaycan tarixini öyrənməyə sərf edir?
  - Sara xanım nə üçün memuar yazmaq fikrində olmayıb?
7. Siz mətn üzərində iş aparmaq üçün hansı suallardan istifadə edərdiniz?

8. Şəkillərə baxıb “Köhnə və müasir Bakı” mövzusunda söhbət aparın.

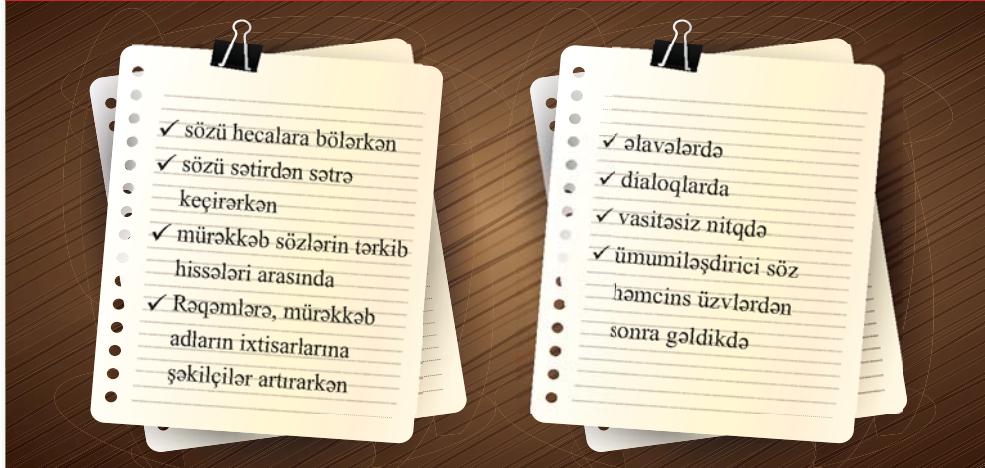

- ✓ “Müasir” sözünün milli qarşılığını tapın.
- ✓ Əgər siz memar olsa idiniz, gələcək Bakının layihəsini necə verərdiniz?
- ✓ “Daim gəncləşən Bakım” mövzusunda təsviri xarakterli təqdimat hazırlayın.
- ✓ Təqdimatınızla yoldaşlarınızın qarşısında çıxış edin. Çixışınızı elə hazırlayın ki, sizi dinləyənlər nitqinizdən razı qalsınlar.

9. Çox dil bilən şəxs.....adlanır.
10. *Mənbə* sözünün sinonimləri *başlangıç*, *mənşə*, *kök*, *əsas*, *qaynaq* sözləri hesab edilir. Sizcə, bu sözlərdən hansını mətnində fərqləndirilmiş sözün yerinə qoysaq, məna dəyişməz?
11. Aşağıdılardan hansı *intellect* sözünün izahıdır? Fikrinizi şərh edin.
- latin mənşəli sözdən götürülbən mənası *dərkətmə*, *anlama*, *dərrakə* deməkdir. .... fərdin ətraf mühitə adaptasiyası qabiliyyətidir.
  - ... latin mənşəli sözdən götürülbən mənası ziyalı təbəqəsinə mənsub şəxs deməkdir.
12. Hansı söz dilə yeni daxil olmuşdur? Sizcə, həmin sözü digərlərindən nə fərqləndirir?
- Fundamental, araşdırıcı, memuar*
13. *Sülalə*, *tayfa*, *qəbilə*, *nəsil* sözlərinin leksik mənalarını müəyyənləşdirib onları bir-birindən fərqləndirir.
14. Mətnində fərqləndirilmiş hissədə durğu işarələrinin işlənməsinə diqqət yetirin.
S.Aşurbəyliyə məxsus sözlər nə üçün dırnaq içerisinde yazılmışdır? Onun sözlərini tabeli mürəkkəb cümlə şəklində yazın. Hansı fərqi gördünüz?
15. Verilmiş nümunələrdə dairəyə alınmış işarələr necə adlanır və onlar bir-birindən nə ilə fərqlənir?
- Ta rix - ci etnoqraf
  - Tarix onun üçün yazılıb ki, bütün bu qarışqlıqlardan sonra insan, nəha yət, öyrənib bilsin ki, onun xoşbəxtliyi özbaşınalıq üzərində deyil, varlığının mayasını təşkil edən keyfiyyətlər: ağıl və ədalət üzərində qurulmuşdur. (*I.Herder*)
  - Sara Aşurbəyli bu görkəmli tarixçi Azərbaycanın tarix elminə öz məsilsiz töhfələrini vermişdir.
  - Firidun bəy Köçərli demişdir:
 Anaların ictimai həyatda fəal tərbiyəçi, mübariz olmaları üçün bəşəri təhsil, tərbiyə vacibdir. Əks halda, cəmiyyətin mənəviyyatı, tərbiyəsi pozula bilər.
16. Cədvəldə (səh. 167) nöqtələrin yerinə *defis* və *tire* sözlərindən uyğun olanını yazın.

..... istifadə olunur:

..... istifadə olunur:

17. Mətnindəki əsas faktları seçin. Həmin faktlar əsasında yiğcam dialoq tərtib edin. Dialoqda durğu işarələrinin işlənməsinə düzgün riayət edin. Dialoqlarda sözlərin böyük və ya kiçik hərflə yazılmasına diqqət edin.

Bəzən danışarkən və yazarkən başqasının nitqindən istifadə edirik.

Bu nitq iki formada verilir:

1. Başqasının nitqinin məzmunu ilə yanaşı, onun qrammatik xüsusiyyətləri, intonasiyası olduğu kimi saxlanılır. Məsələn:

- Türk ordunun komandanı Kazım Qarabəkir Paşa demişdir:
  - Tarixini bilən millət kökü sağlam çınar ağacı kimidir.
- Türk ordunun komandanı Kazım Qarabəkir Paşa demişdir: “Tarixini bilən millət kökü sağlam çınar ağacı kimidir”.

2. Başqasının nitqinin məzmunu saxlanır, lakin qrammatik cəhətdən dəyişir. Məsələn:

- Türk ordunun komandanı Kazım Qarabəkir Paşa demişdir ki, tarixini bilən millət kökü sağlam çınar ağacı kimidir.

Bu baxımdan nitq forması iki yerə bölünür:

1. Vasitəsiz nitq
2. Vasitəli nitq

18. Mətni oxuyun, tapşırıqları yerinə yetirin.

Müstəqil Zaqafqaziya Federativ Respublikası elan olunduqda – aprelin 26-da təşkil olunmuş hökumətin tərkibində F.X.Xoyski Xalq Maarif naziri vəzifəsini tutur. Fətəli xan Tiflisdə yaradılması qərarlaşdırılan Avropa tipli universitetin Bakıda açılması təklifini irəli sürür və sonralar Azərbaycan Cümhuriyyəti dövründə Bakıda universitetin açılmasında mühüm xidmətləri olur. Bakı Dövlət Universitetinin ilk rektoru olmuş professor V.İ.Razumovski həmin dövrü xatırlayarkən yazırkı ki, Zaqafqaziya Respublikası kimi, Qafqaz da Rusiyadan ayrıldı və gürcülərdən, ermənilərdən, türklərdən ibarət birgə hökumət təşkil edildi. Xalq Maarif naziri bakılı F.X.Xoyski idi. Biz Tiflisdə “rus universiteti”nin təşkili üçün apardığımız işdən istifadə etməyi həmin hökumətə təklif etdik. Nazir bizi dinlədi və Tiflisdə “rus universiteti”nin təsis edilməsinə rəğbətini bildirərək əlavə etdi: “Bəs niyə Tiflisdə? Tiflisdə Politexnikum var, indi də gürçü universiteti... Bəlkə, universiteti Bakıda açmaq daha düzgün olardı?” O bizim məlumat məktubumuzu nəzərdən keçirmək üçün götürdü və məqsədimiz barədə Nazirlər Şurasına məlumat verəcəyini vəd etdi.

- ✓ *Mətnin məzmununa münasibət bildirin.*
- ✓ *Hansi cümlədə başqasının nitqi olduğu kimi verilir? Həmin cümləni elə işlədin ki, məzmun qrammatik cəhətdən dəyişilmiş formada verilsin.*
- ✓ *Hansi cümlədə başqasının nitqinin məzmunu qrammatik cəhətdən dəyişdirilmiş şəkildə çatdırılır? Həmin cümləni elə işlədin ki, məzmun olduğu kimi verilsin.*
- ✓ *Bakı Dövlət Universitetinin açılış tarixi barədə məlumat toplayıb Fətəli xan Xoyskinin vədinə nə dərəcədə əməl etməsi barədə danışın.*

19. Hər hansı bir tarixi məkana və ya muzeyə ekskursiya təşkil edin. Ekskursiya zamanı gördükleriniz, müşahidə etdikləriniz əsasında dialoq tərtib edin. Dialoqda yeri göldikcə başqasının nitqini müxtəlif formalarda verməyə çalışın.

İÇƏRİŞƏHƏR MƏHV EDİLMƏKDƏN NECƏ XİLAS OLDU?

1 Bakının nə zaman tarix meydanına çıxmazı, eləcə də şəhərə çevrilməsi barədə dəqiq məlumat vermək çətindir. Ancaq *paleontologiya*¹, *arxeologiya*² və *nümizmatikanın*³ xeyli sayda fakt və məlumatları, rahat limanın mövcudluğu çox qədim vaxtlardan insanların burada məskunlaşdığını göstərir.

2 Sara Aşurbəyli yazır: “Şübhəsiz ki, Bakı artıq I əsrədə liman şəhəri idi və onun təşəkkülü daha erkən dövrlərə aiddir”.

3 Uzun sürən təkamül və təşəkkül yolu keçmiş Bakının bir şəhər kimi inkişafı barədə danışmağa imkan verən erkən abidələrdən biri Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində saxlanılan daş lövhədir. Lövhənin üzərində şəhər qalasını uçaltmağı əmr edən Şirvanşah III Mənuçöhrün adı yazılmış müfəssəl ərəb dilli yazı var.

4 Bakı erkən orta əsrlərdə Abşeron yarımadasının, XII-XVI əsrlərdə isə Şirvanşahlar dövlətinin mühüm mərkəzlərindən biri idi. Dəniz sahilində, həmçinin Şərqi ilə Qərbi arasındaki ticarət yolları üzərində yerləşməsi Bakını həm liman, həm də İpək yolu ticarət mərkəzlərindən birinə çevirmişdi.

*Bakı qalası dedikdə hara
nəzərdə tutulur?*

5 Bakı qalasında əsaslı arxeoloji tədqiqat işləri ilk dəfə olaraq 1920-ci ildə başlamışdır. Belə ki tədqiqatçı alımlar

E.A.Paxomov, İ.M.Cəfərzadə, F.Ə.Ibrahimov, Ö.S.İsmizadə İçərişəhərin tarixini öyrənmiş, uzun illər burada aparılan arxeoloji qazıntı işlərinə rəhbərlik etmişlər. Bu qazıntılar zamanı aşkarlanmış maddi-mədəniyyət nümunələrinin öyrənilməsi göstərir ki, orta əsrlərdə Bakı insanların səx məskunlaşlığı yaşayış yeri olmuş, burada ticarət, pul dövriyyəsi, müxtəlif sənətlər və şəhər təsərrüfatının digər sahələri dövrünə görə yüksək inkişaf dərəcəsinə çatmışdı.

6 Azərbaycan Rusiyaya birləşdirildikdən sonra, 1850-ci illərdə çar hökuməti Bakıda, İçərişəhərin ən hündür yerində Aleksandr Nevski adına kilsə ucaltmağı qərara alır. Burada yüksək *relyefdə*⁴ Şirvanşahlar sarayı yerləşdiyi üçün kilsə məhz sarayın ərazisində tikilməli idi.

7 Beləliklə, saray daxilində kilsənin inşası üçün torpaq işləri başlanıldı. Lakin qəfildən iş dayandırıldı.

**Sizcə, işin
dayandırılmasına
səbəb nə oldu?**

Rus hökumeti yerli camaatın ciddi və kəskin etirazları ilə qarşılaştığı üçün

Kilsənin tikilməsi Şirvanşahlar sarayının dağılmasına səbəb olduğu üçün

Qalanın ərazisində yaşayan rus zabitləri buradan köçmək istəmədikləri üçün

Necə düşünürsünüz, əgər saray ərazisində kilsə tikilmiş olsa idi, bu, gələcəkdə nələrə səbəb ola bilərdi?

8 1806-ci ildə rus qoşunları Bakını tutdu. 1813-cü il Gülüstan sülh müqaviləsinin şərtlərinə görə, Bakı xanlığı Rusiyaya birləşdirildi. 1859-cu ildə Bakı quberniya mərkəzinə çevrildi. Rus mühəndisləri tərəfindən İçərişəhərin genişləndirilməsi üçün layihə işləri hazırlanırdı. Hələ 1796-ci ildən etibarən rus mühəndisləri tərəfindən tərtib olunmuş baş planda Bakı qalasının cənub-qərb istiqamətində ən azı iki dəfə, təxminən indiki Bəhram Gurun heykəli (Bakı funikulyorunun qarşısı) yerləşən əraziyədək genişləndirilməsi nəzərdə tutulmuşdu.

9 1807-ci ildə mühəndis mayor X.İ.Truzson yerli planı diqqətlə öyrənir və təklif edir ki, İçərişəhərin şimal hissəsində qaladan 200 sajen məsafədə, dəniz sahilində ulduzşəkilli qala qurulsun. Lakin bu layihələrin həyata keçirilməsi baha başa gəldiyi üçün hər iki plandan imtina olundu.

10 Qalanın 1807-ci ildə tərtib edilmiş layihəsi həyata keçirilməsə də, Bakı ərazisində istehkamların⁵ yaradılması ideyası rus hərbi qüvvələrinin diqqət mərkəzində idi. 1833-cü ildə Bakının növbəti əsas planı sxematik tərzdə işlənib hazırlandı. Planda yeni küçələrin salınması və istehkamın tikilməsi üçün yerlər göstərilmişdi. 1835-ci ildə “İstehkam və qalanın qurulması nəzərdə tutulmaqla Bakı qalasının və qalanın arxasında *forstadtın*⁶ genişləndirilməsi planı” işlənib hazırlandı və Qafqaz canişinliyinin rəhbərliyinə təsdiqlənmək üçün təqdim olundu. Bu plana əsasən, yalnız Şirvanşahlar kompleksi⁷ saxlanılmaqla bütün orta əsr abidələri sökülməli, yeni küçələr sistemi salınmaqla əhali forşadta köçürülməli idi. Lakin bu köçürülmənin baha

başa gəlməsi və əhali tərəfindən pis qarşılanması nəzərə alınaraq layihədən imtina edildi. Beləliklə, İçərişəhər məhv edilməkdən xilas oldu.

[11] Xoş tale, həmçinin xalqın iradəsi və qətiyyəti İçərişəhəri düşünülməmiş qərarlardan qoruyaraq onu mühafizə edib bugünkü müstəqil Azərbaycana qovuşdurmuşdur.

“İçərişəhər Azərbaycan tarixində” kitabından

1. Şəklin altındakı ifadələrdən istifadə etməklə cümlələri tamamlayın.

- _____ Sankt-Peterburq Elmlər Akademiyasının akademiki Vasili Vladimiroviç Bartold _____ anadan olmuşdur.
- Səkkizillik gimnaziya təhsilini bitirdikdən sonra Sankt-Peterburq Universitetinin _____ daxil olmuş, _____ oranı bitirərək universitetdə müəllim kimi işləməyə başlamış, tez-tez Şərq ölkələrinə səyahət etmişdir.
- V.V.Bartold 1926-cı ildə Bakıda keçirilmiş _____ təşkilatçılarından və iştirakçılarından biri olmuşdur.
- _____ Azərbaycan Dövlət Universitetinin nəzdində _____ iştirak etmişdir.
- Bu fakültənin tələbələri üçün “Azərbaycanın tarixi”, “Müsəlman aləminində Xəzəryani vilayətlərin əhəmiyyəti” mövzusunda mühazirələr oxumuş, bu mühazirələrdə _____ qiyəmtli tarixi məlumatlar vermişdir.

✓ *S.Aşurbəyli ilə V.V.Bartoldun elmi fəaliyyətini və şəxsi keyfiyyətlərini müqayisə edin. Fikirlərinizi təmumıləşdirin.*

1. şərqsünaslıq fakültəsinə
2. 1924-1926-cı illərdə Bakıda olarkən
3. 1891-ci ildə
4. Türkoloq, şərqsünas, islamşunas, tarixçi, filoloq
5. ilk Türkoloji qurultay
6. 1869-cu il noyabr ayında Sankt-Peterburqda alman mənşəli dəllal ailəsində
7. şərqsünaslıq fakültəsinin yaranmasında
8. Azərbaycanın bir çox şəhərləri, o cümlədən Bakı haqqında

2. Şəkildə gördüklerinizi şərh edin.

✓ *Sizcə, bu gün irsimiz necə qorunur?*

3. Mətni (səh. 173) oxuyun, əsas mətnlə əlaqələndirin.

Şəhərin əsas rəmzi “Qoşa qala qapısı” adlanan şimal darvazaları üstündə yerləşir. O, mərkəzində buynuzlu öküz başı, solda və sağda simmetrik şir fiqurları və günəş diskləri təsvir olunmuş üfüqi kompozisiyadır.

Mərkəzdə təsvir olunmuş buynuzlu öküz başı bukraniidir. H.Həsənova görə, bukrani böyük skif ilahəsi Tabutinin təcəssümü olaraq, “qurban kəsilmə”nin rəmziidir və Bakının Büyük İlahənin “məbədi” kimi təsbit edir. Günəş diskləri ölən və yenidən canlanan Misir Osirisinin skif analoqu olan Qoytosın rəmziidir. Şir fiqurları mühafizə, himayə mənasındadır. Bu təhlil-lərdən H.Həsənov belə bir nəticəyə gəlmışdır ki, qədim Bakı gerbinin mənası “Bakı – Tabuti və Qoytosın himayəsində olan müqəddəs Od, Günəş və Bahar şəhəridir” deməkdir. O, kimmer-skif dövründə yaradılmış və Bakının əsas darvazası üzərində təxminən eramızdan əvvəl VIII-VII əsrlərdə quraşdırılmışdır. Sonralar qala divarları və darvazalar yenidən qurularkən gerb yenidən hazırlanmış və yenidən girişin üzərində quraşdırılmışdır.

(“İçərişəhər Azərbaycan tarixində” kitabından)

- ✓ Siz dövlət rəmzləri haqqında nə bilişiniz?
- ✓ “Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzləri” mövzusunda fikir mübədəsi aparın.

4. Rəmzlər haqqında mətni “İçərişəhər məhv edilməkdən necə xilas oldu” mətninin hansı abzasından sonra yerləşdirə bilərsiniz?

- A) 1   B) 3   C) 4   D) 7   E) 11

Seçdiyiniz abzasla bu parça arasında rəbitənin yaranması üçün müvafiq cümlələr yazın.

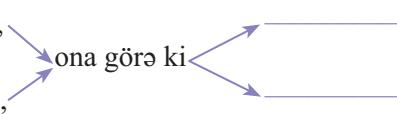
Dəfələrlə İçərişəhərin qala divarları yanından ötmüş, bəlkə də, oradakı simvolik işarələrə, binaların divarlarındakı və tavanlarındakı fiqurlara baxmamışınız. Halbuki bu rəmzlər keçmişimizin əksidir. İçərişəhərə səfər təşkil edin. Maddi-mənəvi irləsimizlə tanış olun.

Sizcə, İçərişəhərdəki abidələrin tarixi haqqında məlumatı sizə hansı peşə sahibi verə bilər?

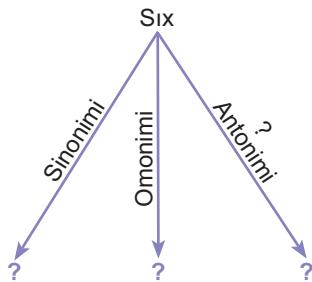
5. Mətnin abzaslara düzgün bölündüğünü əsaslandırın.
6. Rusların Bakıya olan marağının səbəbi nə idi?
7. Sizcə, İçərişəhərdə orta əsrlərə məxsus hansı abidələrin sökülməsi planlaşdırılmışdı?
8. Fərqləndirilmiş hissədə cümlələrin ardıcılığını bərpa edin. Hansı qanunauyğunluqdan istifadə edəcəyinizi müəyyənləşdirin.
9. Bu fikirlərdən biri mətndə yoxdur ?
- Bakının inkişafını göstərən Şirvanşah III Mənuçöhrün adı yazılmış müfəssəl anadilli daş lövhə Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində saxlanılır.
  - Yerli əhalinin etirazları, əsasən də, maddi cəhət rus mühəndislərini İçərişəhəri köçürmək fikrindən daşındırır.
  - Qazıntılar zamanı külli miqdarda mədəniyyət nümunələrinin tapılması İçərişəhərdə Aleksandr Nevski kilsəsinin ucaldılmasının qarşısını alır.
  - 1790-cı illərin sonlarından etibarən İçərişəhərin Bakı funikulyorunun qarşısına qədər genişləndirilməsi planı işlənib hazırlanmışdır.
10. Bunlardan biri haqqında mətndə danışılmır?
- Azərbaycan xalqının iradəsindən
  - İçərişəhərin genişləndirilməsindən
  - Aleksandr Nevski kilsəsinin ucaldılmasından
  - İçərişəhər ərazisində tədqiqatların 1920-ci ildən başlanması
11. Qız qalası abidəsi haqqında məlumat toplayıb mətnə əlavə edin. Bu zaman mətnlər arasında rəbitəninitməməsinə çalışın.
12. Aşağıdakı cümlələri tamamlayaraq fikirlərinizi əsaslandırın.

Mətn mənim üçün maraqlı idi,
Mətn mənim üçün maraqlı deyildi,

ona görə ki

13. Mətn üçün açar sözlər seçin.
14. Mətndə (səh. 169) altından xətt çəkilmiş cümlədə hansı sözlər bir-biri ilə sinonim ola bilər?
15. Sxemi tamamlayın:

Fikrinizi nümunələrlə əsaslandırın.

16. *Qala* və *inşa* sözlərini müxtəlif mənalarda cümlədə işlədin.
17. *Zaman*, *vaxt*, *çağ*, *an* sözlərini cümlədə işlətməklə onların sinonim olduğunu əsaslandırın. Lazım gəldikdə sözlər qrammatik şəkilçi artırın.

- a. .... düzgün istifadə edə bilməyən adam həmişə onun yel kimi uçmasından danışır. (*J.Labriuer*)
- b. .... biz dəyişdirmir, yalnız təkmilləşdirir. (*M.Friş*)
- c. O ..... necə də mənə haydırılar
Könlümə, gözümə şəfəq yaydılar.
Keçən günlərimi qaytarayırlar,
Ötən günlərimi qurban verərdim. (*R.Zəka*)
- d. Bəsit bir insan vaxtını necə öldürəcəyini, dəyərli bir insan isə həyatın hər ..... necə qazanacağını düşünür. (*A.Şopenhauer*)

1 ____   2 ____   3 ____   4 ____

18. Mətnində nömrələnmiş sözlərin leksik mənalarını düzgün uyğunlaşdırın.

- Qazıntı yolu ilə tapılan abidələrə əsasən qədim xalqların yaşayış və mədəniyyətini tədqiq edən elm.
- Qədim pulları öyrənən elm.
- Düşməndən qorunmaq məqsədilə düzəldilən müdafiə tikililəri.
- Qala divarlarından kənar şəhər.
- Bir vəhdət təşkil edən hadisələrin məcmusu.
- Qazıntı nəticəsində tapılan nəslə kəsilmiş heyvan və bitkilərin tədqiqi ilə məşğul olan elm.
- Yer səthində olan müxtəlif kələ-kötürlük, dağ, düzənlik və s.

19. Mətndə (səh. 169) rəngli şriftlə verilmiş cümlələr biri-birindən nə ilə fərqlənir?
20. Göy rəngdə verilmiş cümlədə (səh. 170) hansı dəyişikliyi etsəniz, məzmun olduğu kimi və qrammatik xüsusiyyətlər saxlanmaqla çatdırılar? Həmin cümləni yazın.
21. Qırmızı rəngdə verilmiş cümlədə (səh. 169)
- müəllifin sözünü
  - başqasının nitqini müəyyənləşdirin.
- ✓ Özünüz də belə nümunələr yazaraq (bədii ədəbiyyatdan da seçə bilərsiniz) müəllif sözü ilə başqasının nitqini müəyyənləşdirin.*

Başqasının nitqinin həm məzmun, həm də formaca dəyişiklik edil-mədən, olduğu kimi verilməsinə vasitəsiz nitq deyilir.

Vasitəsiz nitq iki hissədən ibarət olur:

- 1) müəllif sözündən
- 2) vasitəsiz nitqdən

Məsələn:

Avstriya psixoloqu Vilhelm Reyx demişdir: “Bu gün çıxdığınız hər pillə sabahkı həyatınızın təməlidir”.

Avstriya psixoloqu Vilhelm Reyx demişdir:

müəllif sözü

“Bu gün çıxdığınız hər pillə sabahkı həyatınızın təməlidir”.

vasitəsiz nitq

Müəllif sözü **M, m;** vasitəsiz nitq **V, v** hərfləri ilə işarə edilir. Yuxarıdakı cümlənin sxemini belə göstərmək olar:

M: “V”.

“Ağıllıancaq nail ola biləcəyi məqsədə can atan adama deyirlər”, – deyə Sokrat gənclərə müraciət edərmiş.

“V”, – m.

22. Mötərizədəki adlardan istifadə etməklə aşağıdakı cümlələri vasitəsiz nitqə çevirin. Bu cümlələri elə qurun ki, bir halda müəllif sözü əvvəldə, digər

halda isə vasıtəsiz nitqdən sonra gəlsin. Həmin cümlələrdə müəllif sözünü və vasıtəsiz nitqi göstərin. Durğu işaretlərində düzgün istifadə edin.

- İnsanın ən böyük üstünlüyü danışa bilməsidir. (*Platon*)
- İnsan başqalarından nümunə götürməsə, irəliləyə bilməz. (*A.Smit*)
- Məcüzələr çoxdur, lakin heç biri insan qədər fəvqəladə deyildir. (*Sofokl*)
✓ *Vasıtəsiz nitqli cümlələrin sxemini qurun.*

23. Durğu işaretlərini bərpa edərək aşağıdakı cümlələrin sxemini qurun.

- Danimarka yazıçısı Knut Bekker demişdir qulaq asmağı bacaran adam üçün söz xəzinə qədər qiymətlidir.
- İran şairi Fəridəddin Əttar demişdir Söyləmədiyin sözü nə vaxtsa söyləyə bilərsən. Lakin söylədiyini gizlədə bilməzsən
- Qısamüddətli müvəffəqiyyətsizlik qısamüddətli müvəffəqiyyətdən daha yaxşıdır deyə Pifaqor gənclərə nəsihət edərmiş.
✓ *Özünüüz də belə nümunələr seçib yazın və həmin cümlələrin sxemini qurun.*

Vasıtəsiz nitq müəllif təhkiyəsində və dialoqlarda özünü göstərir.

1. Müəllif təhkiyəsində.

İngilis şairi Con Milton demişdir: “Uğur qazanıb sevinmək üçün bir çox məhrumiyyətlərə dözmək lazımdır”.

M: “V”.

Belə cümlələrdə müəllifin sözündən sonra qoşa nöqtə işarəsi qoyulur. Vasıtəsiz nitq böyük hərfə və dirnaq işarəsi içərisində verilir. Nöqtə dirnaq işarəsindən sonra qoyulur.

Əgər vasıtəsiz nitqdən sonra sual, üç nöqtə, yaxud nida işarəsi olarsa, dirnaq işarəsi həmin işaretlərdən sonra qoyulur. Məsələn:

Fransız fiziki P.S.Laplas demişdir: “Bildiklərimiz bilmədiklərimizlə müqayisədə elə cüzdirdir ki!”

M: “V!”

Müəllim soruşdu: “Bir elm öyrənmək istədikdə sən, Çalış ki, hər şeyi kamil biləsən misraları kimə məxsusdur?”

M: “V?”

24. Sxemlərə uyğun cümlələr qurun.

M: "V".

M: "V!"

M: "V?"

✓ Cümlələri bədii ədəbiyyatdan da seçə bilərsiniz.

2. Dialoqlarda.

Bir nəfər Epiktetin yanına gəlib deyir:

- Hörmətli filosof, nə edim ki, hamı məni sevsin?
- Bəd əməllərdən əl çək.

Şəxs sabahdan filosofun sözlərinə əməl edəcəyinə söz verir. Filosof deyir:

- Sabah tam başqa insan olacağını deyirsən. Niyə bu gündən başlamırsan?

Dialoqlarda müəllif sözündən sonra qoşa nöqtə, yeni sətirdən yazılıan vasitəsiz nitqdən əvvəl tire işarəsi qoyulur.

25. Dialoqda müəllif sözü olan cümlələri seçin. Buraxılmış durğu işarələrini bərpa edin. Yazılışı səhv olan sözləri göstərin.

Alim gəmi ilə səyahətə çıxmışdı. O, dənizçilərin danışığını eşidib onların birindən soruşur

Sən qrammatikanı bilirsənmi

Yox, bilmirəm – deyə dənizçi cavab verir.

Alim deyir

onda ömrünün yarısını itirmisən.

Bir azdan dənizdə firtına qopur, dalğaların gücünə tab gətirməyən gəmi batmağa başlayır. Bu dəfə dənizçi alimdən soruşur

Siz üzə bilirsınızmı

yox üzə bilmirəm – deyə alim cavab verir.

Dənizçi alımə deyir

sən həyatını bütünlükə itirdin.

▪ Mətndə (səh. 178) hansı fikir ifadə olunmuşdur?

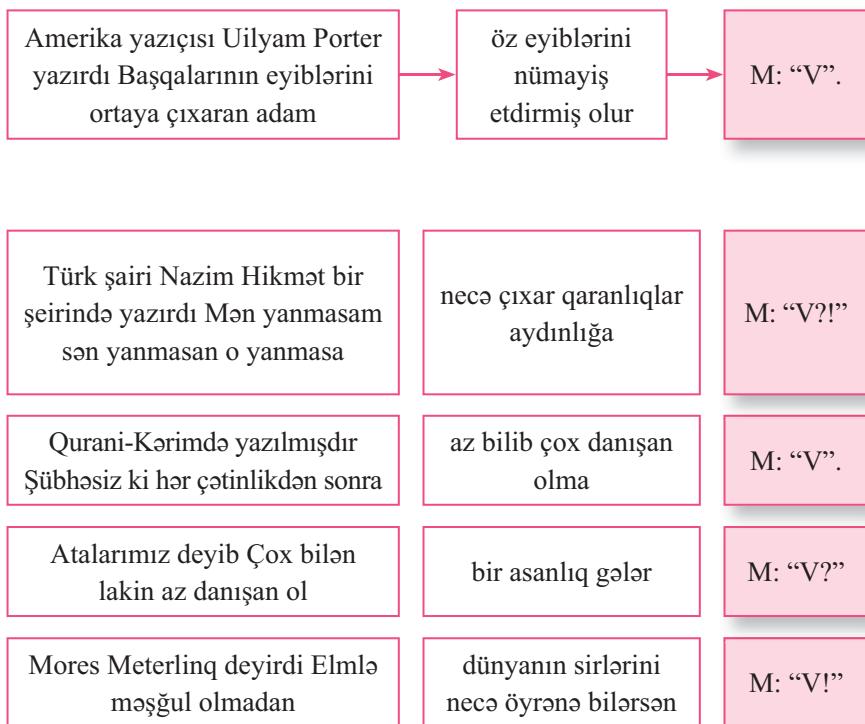
- ✓ *İnsan hayatı bacarıqlara yiyələnməlidir.*
- ✓ *İnsan ancaq biliklərə yiyələnməlidir.*
- ✓ *İnsan həm biliklərə, həm də hayatı bacarıqlara yiyələnməlidir.*

26. Ardıcıl verilmiş cümlələrdə durğu işaretlərini düzgün yerləşdirin. Vasitəsiz nitqi dialoq şəklində yazın. Mətni orfoqrafik normaya uyğunlaşdırın.

Birdən oğlan əlini mənə uzatdı və ötkəm bir tövrlə Gəl tanış olaq dedi mən də qeyri-iradi onun əlindən tutdum olaq sənin adın nədir məlik mən susdum və vərdiş etdiyim bir hərəkətlə eynəyimi düzəlddim gözaltı atama baxdım o bizi maraqla seyr edirdi bəs mənim adımı niyə soruştursan deyə oğlan birdən dilləndi mən yenə atama baxdım o gülümstündü utanma soruş mən danışmaq istəyirdim ki anam dəhlizə çıxdı və atamla gələn oğlanı görən kimi elə bil yerində donub qaldı.

27. Cümlələrin tərkib hissələrini məzmun baxımından uyğunlaşdırın. Durğu işaretlərini bərpa edib uyğun sxemlərlə birləşdirin.

Nümunə:

Susa

AZƏRBAYCANLILARIN QƏDİM YAŞAYIŞ MƏSKƏNİ (ixtisarla)

Azərbaycan ərazisində xanlıqlar yarandığı zaman yalnız Qarabağ xanlığında inzibati mərkəz kimi şəhər inşa edildi. Xanlığın təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə Cavanşirlər tayfasından olan Pənahəli xan ilk iqamətgahı kimi Bayat qalasını ərsəyə gətirdi, lakin daha bir istinadgah inşa etdirmək qərarına gəldi. Bu məqsədlə dəniz səviyyəsindən 1400 m hündürlükdə, təbii müdafiə sədlərinə malik, meşə, uçurum və qayalıqlarla əhatəli bir ərazidə qala divarları ucaldıldı.

Şuşa qədim yaşayış məskəni olsa da, bir şəhər və inzibati mərkəz kimi XVIII əsrin II yarısında salınmışdır.

*Şuşa nə üçün daha çox
Qala adı ilə tanınır?*

Xalq arasında həm də “Qala” adı ilə məşhur olan bu şəhərdə əhalinin məskunlaşdırılması da özəlliyi ilə seçilirdi.

Əvvəlcə zadəgan və sənətkarların yerləşdiyi şəhərə Azərbaycanın müxtəlif yerlərindən köçənlər məhəllə-məhəllə yerləşdirilirdilər. Şuşada spesifik bir mədəniyyət – kübar mədəniyyət formalaşırdı. Bu mədəniyyəti qəlada yaşayan zadəganlar, sənətkarlar və tacirlər birlikdə yaradırdı.

Şuşa şəhərinin müdafiə vəziyyəti də onun tərəqqəsinə imkan verən mühüm amil idi. Qalanın inşasından başlayaraq 1797-ci ilədək buraya bir dəfə də olsun, düşmən ordusu soxula bilməmişdi. Əmin-amanlıq sayəsində Şuşanın mədəni quruculuq səviyyəsi sürətlə yüksəlirdi. Xan sarayı, “Gövhər ağa” məscidi, türbələr, minarələr, karvansaralar, bulaqlar dövrün universal memarlıq nümunələridir. Bəzən “Şuşa xanlığı” kimi adlandırılan Qarabağ xanlığının ləğvindən sonra Şuşa şəhəri hələ də inzibati mərkəz idi və iqtisadi baxımdan da inkişaf edirdi. İpək parça istehsalı, toxuculuğu, xalçaçılığı ilə məşhur olan Şuşa sənaye mərkəzi kimi də tanınmışdır. Bunu bariz göstəricisi idi ki, XIX əsrin sonlarında bu şəhərdə 2 minə yaxın sənətkar yaşayırırdı.

Çərçivəyə alınmış sözə əsaslanaraq Pənahəli xanın yeni qala inşa etmək istəyinin səbəbini deyin.

- Məktəb, maarif işinin inkişafına görə də Şuşa digər şəhərlərdən öndə idi:
  - ✓ 1801-ci ildə İbrahim xan məscidi nəzdində əsası qoyulmuş məktəb əsrin ikinci yarısında da fəaliyyət göstərmişdir;
  - ✓ Azərbaycanda ilk qəza məktəbi 1830-cu ildə Şuşada açılmışdır;
  - ✓ İlk müsəlman məktəbləri Şuşada yaradılmışdı;
  - ✓ Orta məktəbi bitirənlərin əksəriyyəti təhsilini davam etdirmək istədiyi üçün Şuşada ali ibtidai məktəb açılmışdı;
  - ✓ Şuşada kiçik mətbəə fəaliyyət göstərirdi;
  - ✓ Kütləvi kitabxanaların quruculuğu işində Şuşa Şamaxı ilə bərabər ilk yeri tuturdu.
- ✓ 1848-ci ildə Şuşada ilk teatr tamaşası təşkil edilmişdi;
- ✓ 1882-ci ildən başlayaraq Şuşa teatr mərkəzinə çevrilir.

Şuşalı teatr həvəskarları sırasında “Otello”nun ilk tərcüməsi, komediyalar müəllifi Haşim bəy Vəzirov, məşhur xanəndə Cabbar Qaryagdioğlu, tanınmış ziyalılar Səfərəli bəy Vəlibəyov, Bədəlbəy Bədəlbəyov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Firudin bəy Köçərli və başqaları var idi. 1904-cü ildə Şuşa səhnəsində ilk dəfə Şekspirin “Otello” əsəri tamaşaşa qoyulmuşdu.

Musiqi mədəniyyətimizin beşiyi sayılan Şuşada xanəndə və musiqiçilərin professional məktəbi yaranmışdı. İlk musiqi məktəblərinin yaranması xalq musiqisi ənənələrinin yayılması və zənginləşməsinə təkan verdi. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev 1897-ci ildə Füzulinin “Leyli və Məcnun”, 1902-ci ildə isə Nizaminin “Xosrov və Şirin” poemasının bəzi hissələrini səhnələşdirmiş, hər iki tamaşada baş rolun ifaçısı Cabbar Qaryagdioğlu olmuşdur. “Şərq konserti” adlı yeni konsert forması da 1901-ci ildə ilk dəfə Şuşada təşkil olunmuşdu ki, bu konsertin ilk səhnələşdirilmiş musiqili tamaşa kimi milli operanın yaranmasına böyük təsiri olmuşdur.

Şuşanın sosial-iqtisadi və mədəni inkişafında 1898-ci ildə yaranmış özünnüidarənin böyük rolü olmuşdur. Görkəmlı ziyalılar Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Haşim bəy Vəzirov, Əbdülkərim bəy Mehmandarov və başqaları özünnüidarənin üzvləri idi. Cavad bəy Səfərəlibəyov 1904-1907-ci illərdə Şuşa şəhərinin başçısı olmuşdur.

Əbdülkərim bəy Mehmandarov həkim kimi də fəaliyyət göstərmişdir. O, 1877-ci ildə Peterburq Tibbi Cərrahlıq Akademiyasını bitirmiş, 1883-cü il-dən başlayaraq Qarabağda həkim kimi çalışmışdır. Qeyd edək ki, artıq XX yüzilin ilk illərində Şuşada şəhər xəstəxanası fəaliyyət göstərirdi.

XX yüzilin əvvəllərindən başlayaraq Şuşa erməni separatçılığının yönəltdiyi milli ədavət, milli qovğa meydانına çevrilir, azərbaycanlılar ermənilər tərəfindən talana, qarətə, qırğınlara məruz qalırlar. *1918-ci ildən əsl genosid siyasəti ilə üzləşən Şuşanın azərbaycanlı əhalisi yalnız Azərbaycan milli dövləti yarandıqdan sonra – Cümhuriyyət dönməndə asayışdə yaşamağa müvafiq ola bildi.* 1920-ci ilin martında erməni separatçılarının Şuşada yaratdığı gərginlik 2 ay sonra bolşevik ordu hissələrinin zorakı müdaxiləsi ilə müşayiət olundu. 1920-ci il iyunun 15-də Şuşa bolşeviklər tərəfindən zəbt edildi və *Qarabağın yuxarı hissəsinin müqəddərəti yönündə verilən qərara əsasən, şəhər Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin (DQMV) tərkibinə daxil edildi.*

1977-ci ildə Azərbaycan memarlığı tarixi qoruğu elan edilən, “Şərqi konservatoriyası”, “Qafqazın sənət məbədi” adlandırılaraq Şuşa şəhərinin ən qiymətli sərvəti, əslində, onun insanlarıdır. Hələ şəhər salınarkən, əsasən, kübar təbəqənin məskunlaşdırıldığı mühitin nəsildən-nəslə ötürülən mənəvi gücü elit mədəniyyəti formalaşdırıldı. Həmin mədəniyyətin daşıyıcıları bu gün Azərbaycan Respublikasının müxtəlif rayonlarına yerləşdirilən şusalılardır: məğrur, qürurlu “Qala” insanları.

Firdovsiyyə Əhmədova

1.

Şuşa şəhərinin XX əsrin 80-90-cı illərdəki taleyi barədə məlumat toplayıb verilmiş abzası davam etdirin.

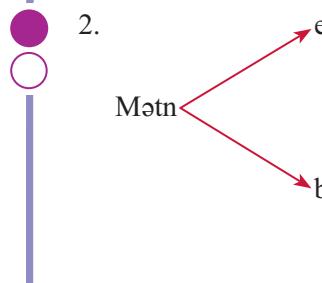
“Yaddaş” (Bakıfilm) filminə baxın. Filmdəki hadisələri toplaşığınız materiallarla əlaqələndirib rəbitlə mətn qurun. Hadisələrə öz münasibətinizi bildirin.

1988-ci ilin sentyabr ayından ermənilər Xankəndində yaşayan 15000-ə qədər azərbaycanlı şəhərdən zoraklıqla çıxararaq Şuşa və ətraf rayonlara köcməyə məcbur etdilər.

1992-ci il .....

.....

.....

2. Mətn
- elmi mətnidir, ona görə ki: 1 _____
2 _____
3 _____
- bədii mətnidir, ona görə ki: 1 _____
2 _____
3 _____

Seçiminizi əsaslandırın.

3. Mətnin məzmunu üzərində iş aparmaq üçün suallar tərtib edin. Həmin sualları yoldaşlarınızla müzakirə edin və cavablandırın.

4. Mətndə altından xətt çəkilmiş sözlərin aşağıdakı izahlarla leksik mənasını düzgün uyğunlaşdırın.
- Bir əyalətin dövlətdən ayrırlaraq öz müstəqil dövlətini qurmağa çalışması.
  - Nadir, yeganə, qeyri-adi nə isə.
  - Müəyyən bir işi özünə peşə etmiş şəxs, peşəkar.
5. Sözlərin mətnin fərqləndirilmiş hissələrində qarşılığını müəyyən edin.
- mərhələ
  - özünəməxsusluq
  - istiqamət
  - soyqırımı
6. *Kübar; əsilzadə, aristokrat, elit* sözləri haqqında deyilənlərdən hansı yanlışdır?
- A) Mənşəyinə görə alınma sözlərdir.
  - B) Sinonim kimi işlənə bilir.
  - C) *Elit* sözü məna baxımından fərqləndiyi üçün digərləri ilə sinonim ola bilməz.
  - D) *Kübar; əsilzadə, aristokrat* sözləri bir-biri ilə sinonimdir.
- ✓ *Mətndə ayrı-ayrı cümlələrdə işlənmiş sinonim cütlükleri tapın, onları müqayisə edin.*
7. “Azərbaycanlıların qədim yaşayış məskəni” mətninin müəllifi məlumdur. Bundan istifadə etməklə mətndən bəyəndiyiniz fikirləri seçin, həmin fikirləri vasitəsiz nitq şəklində yazın. Bir halda müəllif sözü əvvəldə, digər halda isə vasitəsiz nitqdən sonra işlənsin. Eyni vəziyyəti müəllif təhkiyəsində və dia-loqda yaradın.

1. Müəllif təhkiyəsində.

F.Əhmədova yazar: “Əbdülkərim Mehmandarov eyni zamanda Şuşa şəhər və qəza həkimi vəzifəsində fəaliyyət göstərmişdir”. **M: “V”.**

“Əbdülkərim Mehmandarov eyni zamanda Şuşa şəhər və qəza həkimi vəzifəsində fəaliyyət göstərmişdir”, – deyə F.Əhmədova yazar. **“V”, – m.**

2. Dialoqda.

F.Əhmədovanın məqaləsində oxuyuruq:

- Şuşanın sosial-iqtisadi və mədəni inkişafında 1898-ci ildə yaranmış özünüidarənin böyük rolü olmuşdur. **M: – V.**
- Şuşanın sosial-iqtisadi və mədəni inkişafında 1898-ci ildə yaranmış özünüidarənin böyük rolü olmuşdur, – deyə F.Əhmədova məqaləsində bildirir. **– V, – m.**

Yazdığınız nümunələr əsasında qrammatik qayda tərtib edin və nümunələrlə əsaslandırın.

Əgər vasitəsiz nitq müəllif sözlərindən əvvəl gələrsə, ...

Məsələn: .....

İntonasiyadan asılı olaraq vasitəsiz nitqin sonunda .....

Dialoqlarda isə .....

8. Vasitəsiz nitqli cümlələri müəyyənləşdirib durğu işarələrini düzgün qoyun. Orfoqrafik normanı gözləyin.

Ağa Məhəmməd şah İbrahimxəlil xandan ona tabe olmasını tələb edir. İbrahimxəlil xan buna razı olmur. 1795-ci ildə Ağa Məhəmməd şahın qoşunları Şuşaya hücum edir. Şuşalılar döyüşə hazırlaşırlar. Şuşanın mühasirəsi uzanır və Ağa Məhəmməd şah İbrahimxəlil xanı qorxutmaq məqsədilə öz saray şairinə tapşırır ki, ona bir məktub yazsin. Məktub bu məzmunda olur fələyin mancananından bəla daşları yağır, sən isə əbləhcəsinə şışənin içərisində oturmusan Həmin cümlə yazılmış kağızı oxla qalaya atırlar. M.P.Vaqif məktuba cavab yazar əgər məni qoruyan mənim tanıldıqimdırsa şışəni daş içərisində də salamat saxlar Vaqifin beyti Ağa Məhəmməd şahın qəzəbinə səbəb olur və o, qalaya hücum əmri verir. Lakin yenə heç nə alınmır. Şuşanın 33 günlük mühasirəsi qalanın müdafiəçilərini sarsıtmır və şah mühasirəni dayandıraraq Gürcüstana yola düşür.
✓ Bu mətni “Azərbaycanlıların qədim yaşayış məskəni” mətninə əlavə etmək olarmı? Olarsa, hansı hissəyə?

Bilirsiniz ki, Şuşada bir çox muzeylər, tarixi abidələr ermənilər tərəfindən dağıdılmış, minlərlə əlyazma məhv edilmişdir. Tutaq ki, siz Şuşada muzey direktoru olmuşsunuz və muzeyə dəymiş ziyanın miqdarını sənədləşdirmək istəyirsiniz. Hansı sənəddən istifadə edərdiniz?

A) hesabat

B) təqdimat

C) akt

1

Akt aşağıdakı ardıcılılıqla tərtib olunur:

1. Akt sözü vərəqin yuxarı hissəsində böyük hərfə yazıılır.
2. Akt sözünün altında il, ay, gün və aktın tərtib edildiyi yer göstərilir.
3. Akti tərtib edənlərin vəzifəsi, soyadı, adı və atasının adı yazılır.
4. Yoxlanılan hadisə haqqında dəqiqlik məlumat verilir. Burada hadisənin gedisi, materialın qiyməti, kəmiyyəti öz əksini tapır.
5. Yoxlamanın müddəti həm rəqəm, həm də hərfə qeyd olunur.
6. Aktin sonunda nəticə verilir.
7. Akti tərtib edənlərin imzası aktin sonunda qoyulur.

2

Akt əməli yazı növüdür. “Akt” latınca “aqtos” sözündən olub *hərəkət, hadnə, cinayət işi* deməkdir.

3

Hər bir akt təşkilat tərəfindən ayrılmış komissiyanın iştirakı ilə tərtib olunur.

AKT

Bakı şəhəri

08 may 1992-ci il

Biz aşağıda imza edənlər: Sevinc Yusifova, Nurlan Nemətov, Yeganə Əsgərova yəzib öz imzamızla təsdiq edirik ki, Tarix-diyarşunaslıq muzeyində 1992-ci il işğalına qədər Şuşa şəhərinin tarixini əks etdirən nadir fotosəkillər, XIX–XX əsrin əvvəllərinə aid sənədlər, Şuşada XVIII–XIX əsrlərdə inşa edilmiş, tarixi əhəmiyyət daşıyan yaşayış evlərinin sxemləri, maketləri, Azərbaycan ziyahları, maarifçiləri xanəndələri, musiqişünasları və yazıçıları haqqında maraqlı stendlər, qiymətli incəsənət əşyaları, dulusçuluq məmulatları, xalçalar var idi. Talan və işğal zamanı eksponatların xeyli hissəsini xilas etmək mümkün olmamışdır.

Xilas edilən eksponatlar əlaqədar təşkilata təqdim edilmişdir.

Akti tərtib etdirənlər:

Muzeyin direktoru:

Sevinc Həsən qızı Yusifova

Muzeyin aparıcı mütəxəssisi:

Nurlan Elşad oğlu Nemətov

Muzeyin işçisi:

Yeganə Elşən qızı Əsgərova

✓ *Sizcə, akta verilən tələblərlə (1-ci çərçivə) akt nümunəsi arasında uyğunsuzluq varmı? Niyə?*

QARI DAĞI

(ixtisarla)

Şəhər otuz doqquz gün mühəsirədə qalaraq uzaq məmləkətdən gələn şahın qoşunu ilə vuruşdu. Qırxinci gün şahın iyirmi yaşılı oğlu Maliktac beş yüz nəfər seçmə pəhləvanla hasarın bir tərəfindən hücum edib şəhərə girdi. Onun ardınca bütün qoşun yol tapıb şəhərə doldu.

Yerli əhalinin inadından və təslim olmaq üçün dəfələrlə edilmiş təklifi rədd etmələrindən qəzəblənmiş şah vəziri Taygöz Yusifi çağırıb kimsəyə aman verməməyi əmr etdi. Taygöz Yusif şəhərin sağ qalmış yeddi min əhalisini uşaqtan böyüyə qılıncdan keçirdi. Evlər dağıldı. Qan su yerinə axdı.

Üçgünlük qırğından sonra şah şəhərdən çıxıb yaşıl bir təpə üstündə çadırlar qurdurdu. Üç gün, üç gecə şadyanalıq etməyi, qalibiyət badələri qaldırmağı qoşun əhlinə əmr etdi. Yetmiş yeddi şeypur şahlar şahının qələbəsi şərəfinə gurladı. Lakin elə bu vaxt şahın qorxunc vəziri Taygöz Yusif içəri girib, hökmdarın hüzurunda yerə qədər təzim etdi. *Şah:*

– Hardasan, vəzir?! – dedi. – Yoxsa mənim qələbəmin təntənəsi sənin üçün mənasızdır?

Taygöz Yusif bir daha yerə qədər təzim etdi:

– Qibleyi-aləm, – dedi, – mən aciz Yusif sənin sadiq qulunam. Şahlar şahının hüzuruna gecikməyimin səbəbi var. Oğlun Maliktac xəstələnmişdir.

– Nə danışırsan, vəzir! – deyə şah ayağa qalxdı.

Şahzadə Maliktac qonşu çadırda qızdırma içinde yatırdı. Hökmdar vəzirin müşayiəti ilə çadırda daxil oldu, əlini onun alnına qoydu:

– Oğlum, Maliktac! – deyə həyəcanla səsləndi.

Lakin xəstədən cavab gəlmədi. Şah rəngi ağarmış halda üzünü vəzirə sarı çevirib, qorxulu və titrək səslə:

– Bu saat hər tərəfə çaparlar göndərilsin, – dedi, – Qoy dünyanın bütün biliciləri buraya toplansın.

Səhəri vəzir qayıdıb:

– Qibleyi-aləm, – dedi, – şəhərdə ancaq tək-tək qocalar, uşaqlar qalıb, qırılan qırılıb, sağ qalanlar da gecə ikən meşələrə qaçıb. Çox axtarandan sonra bir falçı qariya rast gəldik.

Şah qəzəblə soruşdu:

– Bəs falçı nə oldu?

- Gəlmədi. Şahzadənin yanına gətirilməsini istədi.
- Aha! – deyə şah kibrə gülümsədi.
- Mən onu ocağa atdırıb yandırardım, qibleyi-aləm, ancaq...

Şah vəzirin sözünü kəsib:

- *Taxt-rəvan hazırlansın, – deyə əmr etdi.*

Hökmdar öz rəiyyəti ilə birlikdə insan cəsədləri ilə dolu xaraba küçələrdən keçib balaca bir komanın qabağında dayandı.

Şah nə üçün qarının istəyinə təbe olur?

Şahzadəni ehtiyatla içəri gətirdilər. Yarımqaranlıq evin içində ucaboylu bir qarı durmuşdu. Şah daxil olan zaman o, yerindən qımıldanmadı, təzim etmədi, bir heykəl sükunəti ilə dayanıb durdu.

Şah keçib xəstənin baş tərəfində qoyulmuş döşək üstündə əyləşərək:

– Qarı, – dedi, – deyirlər sən sağalmaz dərdlərə dəva edirsən. Budur, mənim oğlum Malik tac od tutub yanır. Səndən əlac istəyirəm, qarı. Əgər onu sağaltsan, evinin dirəklərini qızılı tutduracağam. Əgər xəyanət etsən, cəhən-nəm kimi zəbanə çəkib yanacaqsan.

Qarı:

- Mən anayam, – dedi.

Sonra dağlara gedib, bir ətək çiçək gətirdi. Onların şirəsini çəkib qaşıq-qaşıq xəstənin boğazına tökdü. Gecə-gündüz yanından tərpənmədi.

Şəhərdə sağ qalmış yerliləri ona lənət yağırdılar. Güneylərdə oturan qocalar onu gördükdə gözlərini endirib ayaqlarının ucuna baxdılar, yadellilərin nəzərindən iraq yerdə görüşən arvadlar başlarını bulayıb:

- Eh, Ballı qarı imansız oldu, – dedilər.

Qarı həmyerlilərinin bütün bu nifrətini sükul laqşılıyır, hər gün dağlara gedir, qucaq-qucaq çiçək gətirir, xəstəni müalicə edirdi. Axı o, ana idi...

Nəhayət, yeddi gündən sonra şahzadə gözlərini açıb yemək istədi. On birinci gün isə onun tamamilə sağalıb ayağa qalxdığını xəbər verdilər.

Şah falçıya bir kisə qızıl verib:

- *Qarı, – dedi, – ciçəklərin hikmətini aç, mənə söylə.*

Qarı başını bulayıb:

– O sirri mən heç kəsə aça bilmərəm, hökmdar, – dedi. – Ancaq oğluna o ciçəklərdən çəkilmiş elə dərman verərəm ki, bir də azar üzü görmez.

Bu sözlərdən sonra qarı qızılıgül rəngli maye ilə dolu bir kasa gətirdi. Şah kasanı alıb burnuna tutdu:

- Bu, müşkdür, ənbərdir, nədir, qarı? Ətri insanı bihuş edir.

– O, dünyanın ən nadir ciçəklərindən çəkilib, – deyə qarı cavab verdi.

Sizcə, nə üçün yerliləri qadına lənət oxuyurdu?

Hökmdar dərmanı yarısına qədər özü içib, qalanını da oğluna verərək:
And içirəm ki, mən ömrümdə bu şirinlikdə şərbət içməmişəm, – dedi, –
Bu çiçəklərin sırrını mənə də öyrət.

– Atılan ox bir daha geri qayıtmaz, hökmdar, hər dəqiqənin bir hökmü
var, – deyə Ballı qarı dilləndi.

Şahzadə qalan şirəni son damlasına qədər içib, kasanı qarıya qaytardığı
zaman falçı rahat nəfəs aldı.

Bu zaman şah mədəsində hiss etdiyi dəhşətli ağrından sarsıldı, əl atıb və-
zirin ciyindən yapışdı. Elə bu anda şahzadə də kökündən qırılmış sərv kimi
silkələnib arxasında dayanmış qara qulun qucağına aşdı.

– Zəhər! – hökmdarın sinəsindən vəhşi bir səs qopdu.

– Bəli, zəhər... – deyə Ballı qarı arxayınlıqla təkrar etdi.

Şah yerdə ilan kimi qırvılan oğluna baxıb:

– *Qarı, – dedi, – heç olmasa, oğluma bir çarə elə.* Axı sən onu ölümündən
qurtarmışdin, axı sən deyirdin, mən anayam.

– *Bəli, qibleyi-aləm!* – deyə Ballı qarı ah çəkdi. – *Mən anayam!..*

Şah ilə oğlu dəhşətli əzablardan sonra oldular...

Taygöz Yusifin əmri ilə qarını öz otağında qoyub qapını bağladılar. Sonra
qoşun əhlinin hər biri onun koması üzərinə bir at torba-
sı torpaq tökdü, qarının koması üstündə hündür bir təpə
qalxdı. Yağan ya-
ğışlar onun torpa-
ğını bərkitdi. Gələn
bahar təpədə sarı ti-
kanlı boz qanqallar
bitdi. Təpəyə “Qarı
dağı” dedilər.

*Sizcə, təpədə nə üçün məhz qanqallar
bitir? Yaziçi bununla nə demək istəyir?*

İlyas Əfəndiyev

- “Qarı dağı” mətni “Azərbaycanlıların qədim yaşayış məskəni” mətnindən hansı xarakterik xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir?
- Mətndə hansı cümləyə əsasən yerli əhalinin mərd, mübariz və qururlu olduğunu deyə bilərsiniz?
- Hansı atalar sözü mətnin ideyasına uyğundur?
  - Səbir edən salamat olar.
  - Nə tökərsən aşına, o da çıxar qaşığına.
  - Daldan atılan daş topuğa dəyər.
  - Yüz ölç, bir biç.
- Nə üçün vəzir qorxunc təqdim edilir? Bu onun fiziki qüsuru ilə bağlı idimi?
- Ballı qarı obrazını səciyyələndirir. Nə üçün qarı əvvəlcə şahzadəni sağdır, sonra öldürür?

Yaşadan Ballı qarı

Öldürən Ballı qarı

hər iki halda “Anayam” deyir.

*Sizcə, hansı halda
o, haqlıdır?*

- Öldürən Ballı qarını şah obrazı ilə müqayisə edin. Fərq varmı?
- Şahın bir ata kimi oğul sevgisi sizdə hansı hislər oyatdı? Şahın ən böyük səhvi nədə idi?
- Obrazları müqayisə edin və fikirlərinizi ümumiləşdirin.

Oğlunun cəsurluğu ilə fəxr edən
Şah-Ata

Oğluna əxlaq dərsi verən Nizami

Oğlunu döyməklə tərbiyə edən Ana

Oğlunu elmə istiqamətləndirən Ana

Şəhriyari öz doğma dilində yazmağa
çağıran Ana

Yurdunun intiqamını alan Ballı Ana

- Sizin fikrinizcə, müharibə nədir? *Mühəribələr həm qurur, həm yaradır* fikri ilə razısınızmı? Fikirlərinizi həyatı nümunələrlə əsaslandırın.

10. Mətnin ardıcılılığını bərpa edin.

1

Xanın gənc bir çobanı vardi. O, xanın qızı Maralı sevirdi.

Çoban tütək çalar, hər tərəfə səs salardı. Xan da onun çalğısını bəyənirdi. Bir gün qu-laq asanda eşitdi ki, çobanın tütəyi çalanda “Xan, qızımı mənə versən, yurdunun yerini deyərəm”, – deyir.

2

Çoban bu təklifi qəbul etdi və işə başlayır. Xan qızının ..... yerinə yetir.

Bulaq suyu gölə töküldü. Bu, hamını sevindirdi. Eşidən-bilən xan qızı Marala Əhsən dedi. Elə o gündən bulaq “Xan qızının bulağı”, göl də “Maralgöl” adlanır.

3

Xan qızının fikrini bilmək istəyir.

Maral

Mənim öz şərtim var. Kəpəzin sinəsində gözəl bir göl quruyur. Mən o oğlana ərə gedəcəyəm ki, həmin gölə dağdan bir bulaq çəkdirsin deyir.

4

Gəncə xanı hər ilin yaz-yay aylarında Kəpəzdə olardı. Xanın orada yurdu vardi. O, xəzinəsini də bu yurdun altına basdırmışdı.

Bir il payız elə yağıntılı keçir ki, yazda hər yeri sıx ot basır, yurdalar itir. Xan öz yurdunu tapa bilmir. Bir yer seçib alaçılq qurur. Pünhan-pünhan yurdunu gəzsə də, tapa bilmir.

✓ *Sizcə, bu, rəvayət, yoxsa əfsanədir? Fikirlərinizi əsaslandırın.*

✓ *Bərpa etdiyiniz mətnin “Qarı dağı” hekayəsi ilə məzmun baxımından hansı oxşarlığı vardır? Bəs hansı cəhətinə görə fərqlənir?*

✓ *Mətni adlandırin, seçiminizi əsaslandırın.*

✓ *İkinci xananın içində nöqtələrin yerinə arzu, istək, dilək sözlərindən hansı yazilsa, daha məqsədə uyğun olar?*

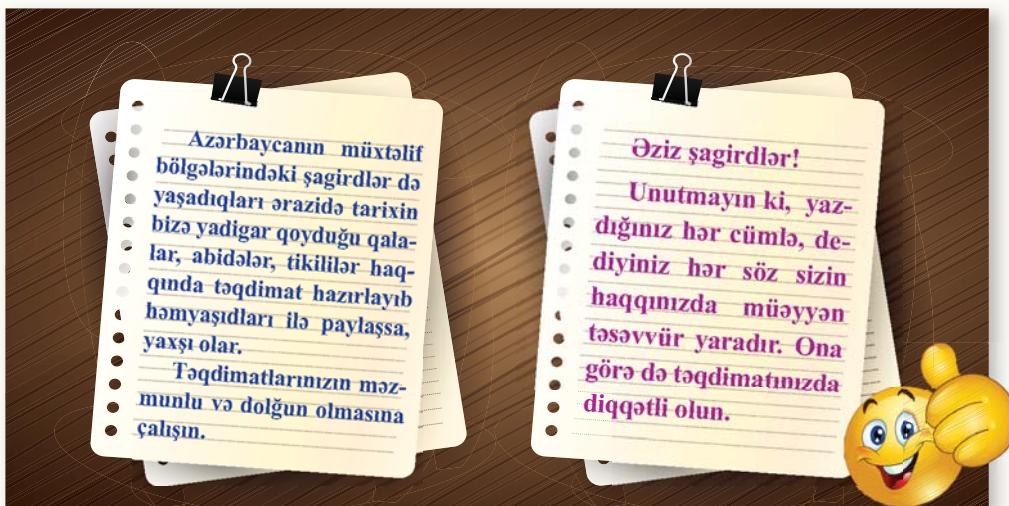
✓ *İkinci xanada üslub səhvələrini müəyyənləşdirib düzəldin.*

✓ *Üçüncü xanada durğu işarələrini bərpa edin. Səbəbini izah edin.*

11. Maralgölün yerleşdiyi bölgəyə yaxın yerdə yaşayan şagirdlərin nəzərinə!

Plan

1. Həmin ərazinin rəngli fotolarını çəkin.
2. Videoçarx da hazırlaya bilərsiniz.
3. Maralgöl haqqında ətraflı məlumat toplayıb təqdimat hazırlayın.
4. Təqdimatınızdakı sözlərin düzgün yazılışına, cümlələrin düzgün qurulmasına, durğu işarələrindən yerində istifadə olunmasına fikir verin.
5. Hazırladığınız materialları sosial şəbəkələrdə yerləşdirin.

12. Mühəribə və mühazirə sözlərinin məna fərqini izah edin.
13. Mətndə altından xətt çəkilmiş *öldülər* sözü *vəfat etdilər*; *həlak oldular* sözleri ilə əvəz edilərsə, cümlənin məzmununa xələl gələrmi? Niyə?
14. Uyğunluğu müəyyənləşdirin.

yüksək

uca

ali

hündür

orqan

səviyyə

vəzifə

əqidə

✓ *Əlamət bildirən hansı söz ikinci sırada verilmiş heç bir sözlə əlaqələnə bilmədi? Nə üçün?*

15. Nöqtələrin yerinə sağ sütündəki sözlərdən uyğun olanı seçin.

- Nadir xəstəxanada özünə gəlib dənizdə qəzaya uğradıqlarını və dörd yoldaşının fırınada ..... həkimə söylədi. (*H.Abbaszadə*)

məhv etmək

- **Oqtay.** Of Firəngiz, neçin gəldin, neçin daim həyatının keçidlərində görünüb məni ..... istəyirsən? (*C.Cabbarlı*)

bada getmək

- Şah İsmayıll üzünü ovucları arasına alıb oturmuşdu Hazırıqsız gəldim. Mənim günahımdan gör nə qədər igid ..... dedi. (*Ə.Nicat*)

vəfat etmək

- Aslanbəyov 1901-ci il dekabrın 7-də Peterburqda .....

həlak olmaq

✓ *Dünyasını dəyişmişdir ifadəsi ilə elə cümlə qurun ki, yerinə düşsün. Bu ifadə “ölmüşdür”, “vəfat etmişdir” sözlərindən nə ilə fərqlənir?*

✓ Üçüncü cümlədə durğu işaretlərini bərpa edin.

16. Bunlardan biri *kibrı* sözünün leksik mənasıdır:

- özünü lovğa aparmaq
- özünü təvazökar aparmaq
- özünü təmkinli aparmaq

17. “Qarı dağı” mətnində altından xətt çəkilmiş vasitəsiz nitqli cümlələrin sxemlərini qurun.

18. Mətnindəki fərqləndirilmiş cümlələri dəftərinizə köçürün. Həmin cümlələrdə vasitəli nitqi və müəllif nitqini göstərin. Cümlələrin sxemini qurun. Sxemlərdə durğu işaretlərinin düzgünlüyünə riayət edin. Altından xətt çəkilmiş cümlələrlə fərqləndirilmiş cümlələrin sxemində hansı fərqi gördünüz?

Nümunə:

1. – Bəli, zəhər... – deyə Ballı qarı arxayınlıqla təkrar etdi.

– V ... – m.

2. Taygöz Yusif bir daha yerə qədər təzim edib:

– Qibleyi-aləm, – dedi, – mən aciz Yusif sənin sadiq qulunam. Şahlar şahının hüzuruna gecikməyimin səbəbi var.

M: – V, – m, – v.

Vasitəsiz nitq müəllifin sözləri arasında işlənə bilir. Dırnaq işarəsi daxilində verilən vasitəsiz nitqdən əvvəl qoşa nöqtə işarəsi qoyulur. Vasitəsiz nitqin sonunda intonasiyadan asılı olaraq işlədilən sual və ya nida işarəsi dırnağın içində verilir. Dırnaqdan sonra vergül işarəsi, sondakı müəllif sözündən əvvəl isə tire işarəsi qoyulur.

Yəni   M: “V”, – m.   M: – “V!” – m.
                  M: “V?” – m.

Müəllifin sözləri vasitəsiz nitqin arasında işləndikdə müəllifin sözlərindən həm əvvəl, həm də sonra vergül və tire işarələrindən istifadə olunur. İntonasiyadan asılı olaraq sonda qoyulan sual və ya nida işarəsi dırnağın içində verilir. Nöqtə isə dırnaq işarəsindən sonra qoyulur.

Yəni   “V, – m, – v”.   “V, – m, – v?”
                  “V, – m, – v!”

Müəllif sözlərindən əvvəl və sonra işlənən vasitəsiz nitq ayrı-ayrı cümlələr olduqda müəllif sözündən sonra nöqtə və tire qoyulur.

Yəni   V, – m. – V.

• Sxemlərə uyğun cümlələr qurun.

19. Mətndə vasitəsiz nitqli cümlələri müəyyənləşdirib durğu işarələrini düzgün qoyun. Hansı sözlər böyük hərfə yazılmalıdır?

Bir kişini günahsız olduğu halda dar ağacından asmağa hazırlaşırlar. İpi boğazına keçirərkən o, cəlladdan Məni bu dar ağacından deyil, o biri dar ağacından asın deyə xahiş edir. cəllad rədd etmək istədikdə məhkum yalvarır

Mən ki ölümdən boyun qaçırıram. sənin üçün nə fərqi var, bu ağaç olmasın, o ağaç olsun. Amma mənim üçün fərqi var.

Nəhayət, cəllad razı olur. Məhkumu o biri dar ağacının altına aparan zaman çapar özünü yetirib şahın məktubunu cəllada verir. O, məktubda bu sözləri oxuyur məhbus günahsızdır onu dərhal azad edin Cəllad dərhal dar ağacının ipini kişinin boğazından çıxarıb onu azad edir.

Yenidən dünyaya gəlmiş məhbus cəllada müraciətlə deyir İndi gördün ki, bu ağaclə o ağaç arasında fərq var?!

Bu ağacla o ağac arasında fərq var məsəlini hər dəqiqənin bir hökmü olduğunu, bir an içərisində bədbəxtliyin xoşbəxtliklə əvəz edilə biləcəyini göstərmək üçün çəkirlər.

✓ “*Bu ağacla o ağac arasında fərq var*” məsəli “*Qarı dağı*” hekayəsində Ballı qarının dilindən səslənən hansı fikirlə üst-üstə düşür?

Bəzən müəllifin sözləri ilə vasitəsiz nitq növbələşə bilir.

M: “V, – m, – v”.

20. Mətnindən verilmiş sxemlərə uyğun cümlələr seçib yazın. Hansı sözlər böyük hərflə yazılmalıdır?

M: – V, – m.

M: – V.

M: “V!” – m.

Bir kişi ölkəkən oğlanlarını çağırıb: – oğlanlarım, hər yurda bir ev ti-kin, – deyə vəsiyyət edir.

Kişi öldükdən sonra oğlanlar öz atalarının vəsiyyətini həyata keçirmək məqsədilə onun qoyub getdiyi bütün var-dövləti bir neçə kənd və şəhərdə ev tikdirməyə sərf edirlər, lakin yenə də hər yurda bir ev tikdirmək mümkün olmur.

Bir qoca kişi oğlanları çox məyus görüb səbəbinə soruşur. Qardaşlar deyirlər:

– Necə qəmgin olmayaq ki, atamızın vəsiyyətini yerinə yetirməyə gücü-müz çatmir.

Atalarının nə vəsiyyət etdiyini öyrəndikdən sonra qoca gülümsəyib deyir:

– Sizin atanız hər kənddə, şəhərdə bənna tutub ev tikdirməyi sizə tapşırıbmışdır. O sizə hər kənddə, hər şəhərdə yaxşı bir dost tapmağı vəsiyyət etmişdir.

Oğlanlar qocaya: “Çox sağ olun, müdrik ata!” – deyib gedirlər.

✓ *Fərqləndirilmiş cümləni elə dəyişin ki, M: – V, – m, – v sxeminə uyğun olsun.*

✓ *Özünüz də müxtəlif vasitəsiz nitqli cümlələr yazın.*

✓ *Sizin fikrinizcə, yaxşı dost kimə deyilir?*

BƏYAZ YELKƏNLİ TEATR

Qüruba enən günəşin solğun şüaları Sakit okeanın¹ lacivərdi sularında eks olunduqca nağılvarı gözəl bir mənzərə yaranır... Nəhəng gəmi aramla, ləngərlənə-ləngərlənə² günəşə doğru irəliləyir. Sahil hələ görünməsə də, göyərtə adamlı doludur. Hamı qarşidakı şəhərin *siluetinin* görünəcəyi anı səbirsizliklə gözləyir.

Bir azdan göyərtədən sevinc sədaları ucalır: Odur, uzaqda qürub şüalarının qızartısına boyanmış şəhər görünür! Bu zaman *rūporlardan* kapitanın səsi gurlayır:

– “Diqqət! Diqqət! Xanımlar və cənablar, biz Avstraliya qıtəsinə yaxınlaşırıq. Üfüqdə görünən ilgim deyil, Sidney şəhəridir...”

Gəmi yaxınlaşdırıqca³ şəhərin sahil boyu düzülmüş göydələnləri⁴ aydın seçilir...

Sol tərəfdə, bir-birinə söykənib sıralanmış tikililərin fonunda ucalan bəyaz bina öz qeyri-adi forması ilə hamının nəzər-diqqətini cəlb edir: “Bu nə möcüzədir?! Bəlkə, doğurdan da, ilgimdır? Bəlkə, qanadlarını gərmiş nəhəng qağayılar dəstəsidir? Yox, deyəsən, gəmilərdir – bəyaz yelkənləri də okeandan əsən küləklərdən qabarıb!..”

Okean sularında üzən nağılvarı bəyaz yelkənli gəmiləri xatırladan bu bina Sidney Opera Teatrıdır.

Dünya memarlıq ictimaiyyəti hələ XX əsrədə onu “XXI əsrin memarlıq üverturası” da adlandırdı... Bu müasir memarlıq incisinin müəllifi danimarkalı memar Yorn Utsondur.

* * *

...1956-cı ildə Opera Teatrı binasının tikintisi üçün Avstraliya hökumətinin elan etdiyi beynəlxalq müsabiqəyə 217 layihə təqdim olunmuşdu. Münsiflər heyəti uzun məşvərətdən sonra birinci mükafatı yekdilliklə Yorn Utsonun layihəsinə verdi. *Bu layihə o dövrə rəğbətlə qarşılanan plastiki memarlıq ruhunda idi və maraqlı kompozisiyası ilə təqdim olunmuş bütün layihələri kölgədə qoyurdu. Elə müsabiqənin şərtində də deyilirdi: “Opera Teatrı dünyada memarlıq hadisəsi kimi qarşılanmalıdır”.* Teatrin ucaldırılması üçün ayrılmış sahə körfəzə doğru əl kimi uzanmış yarımadası idi. Düşünlümdü ki, qeyri-adi görkəmi və son dərəcə maraqlı memarlığı olacaq teatr binası həm lap uzaqdan – okeandan şəhərə yaxınlaşan qo-

naqları, turistləri məftun etsin, həm də qurudan, şəhər tərəfdən də gözəl, yaraşıqlı görünsün. Sifarişçilər çalışırkı ki, yeni Opera Teatrı şəhərlər gözəli Sidneyi memarlıq baxımından dünyanın məşhur şəhərləri ilə bir sıraya qoysun. Təbiətən romantik şəxs olan Uitson üçün xeyallarını reallaşdırmağa əlverişli şərait yarandı. O, Amerikada F.L.Raytlə görüşlərindən, Helsinkidə Alvar Aaltonun emalatxanasında keçdiyi yaradıcılıq məktəbindən əzx etdiyi orqanik memarlıq prinsipləri ruhunda layihə hazırlamaq üçün gözəl imkan qazandı. Odur ki romantik memar romantik ruhlu, bir qədər də heykəltəraşlıq əsəri kimi dərk edilən layihə hazırladı: Opera Teatrının qapaq örtmələri havada pərvaz edən və ən böyükünün hündürlüyü 67 metr olan irili-xirdalı doqquz ədəd qabarmış gəmi yelkənlərini xatırladan elementlərdən ibarət idi. Oturacaq müstəvisi (stilobat) isə bu assosiasiyanı – bənzəyişi daha da gücləndirdi. Beləliklə, Opera Teatrının inşa məsələsi reallaşdı. Ancaq məlum oldu ki, belə qeyri-adi bəyaz yelkənləri qurub düzəltmək o qədər də asan iş deyil! Onların nəinki inşa edilməsi, layihə çertyojlarının hazırlanması (o zaman kompüter yox idi) müasir elmin, texnika-nın imkanı xaricindədir. Dünyada ən mötəbər firma olan London mühəndis-konstrukturlar firması Yorn Uitsonun layihəsi qarşısında aciz qaldı və müxtəlif təkliflər verdi. Ancaq bu təkliflər, məsləhətlər Yorn Uitsonun qətiyyətini sindira bilmədi, o, layihənin dəyişdirilməsinə, sadələşdirilməsinə heç vəchlə razı olmadı! Yaxşı, bəs necə olsun? Yoxsa zamanı, təfəkkürü qabaqlayan bu cəsarətli memarlıq əsərini ucaltmağa əsrin zəkası çatmırıldı? Avropanın və Avstraliyanın ən təcrübəli mühəndisləri düz 9 il ərzində Sidney Opera Teatrının yelkən şəkilli qapaqlarının qurulması üzərində baş sindirdiqlidan, il yarımlı isə onun modeli sınaqdan keçirildikdən sonra, axır ki, inşaat işləri başlandı.

Mühəndis-konstrukturların layihə qarşısında aciz qalmاسının səbəbi nə idi?

* * *

Amma...

Opera Teatrının tikintisi ilə əlaqədar yaranmış çətinliklərdən “təngə gəlmış” ictimaiyyət, tələbələr və memarlar etiraz mitinqləri ilə nümayişə çıxır, Uitsonun Avstraliyadan qovulmasını tələb edirlər. Yorn Uitson teatrın tikintisinin dayandırılacağından qorxuya düşərək Sidneyi tərk etməyə məcbur oldu...

Yalnız 9 ildən sonra “Bəyaz yelkənli teatr”的 inşası başa çatdı... Doqquz ildən sonra dünya memarlıq xəzinəsi daha bir inci ilə zənginləşdi, planetimizdə XXI əsr memarlığının ilk nümunələrindən biri yarandı.

Təntənəli açılışda çıxış edən Eero Saarinen demişdi:

– Sidney Opera Teatrının ən böyük gücü budur ki, o, dünya memarlığının gələcək yönünü müəyyən etməklə orqanik, plastikalı memarlığın estetik imkanlarının hüdudsuz olduğuna inam yaratdı.

Bəli, belə möcüzədir Sidney Opera Teatrı...

Siz bu Opera Teatrını möcüzə hesab edirsinizmi?

Məsələnin mahiyyətini anlamadan, işin sonunu gözləmədən kor-koranə ümumi axına qoşulub etiraz edənlərə münasibətinizi bildirin.

Sizcə, qarşılarda gözəllik görən bu insanlar sonda necə hərəkət edəcəklər?

Onlar əməllərinəndən utanacaqlarmı?

Ömər Qoçulu
("Daşa dönmüş musiqi" kitabından)

Debat

"Gülün tikani var", – deyib gileylənməkdənsə, "tikanın gülü var", – deyib sevinmək lazımdır. (İ.Höte)

Bakıda hansı memarlıq üslubunda tikilmiş tikililər var? Siz onlardan hansını bəyənirsiniz? Memar olsa idiniz, Bakı Opera Teatrının yeni binasının layihəsini necə vərəldiniz?

1. Mətndən çıxış edərək Y.Uitsonun şəxsi keyfiyyətləri barədə fikir yürüdün.
2. Mətnin ikinci hissəsindəki abzasları bərpa edin.
3. Fərqləndirilmiş cümlələri sadə və anlaşıqlı dildə yazın.
4. Mətndə hansı suala cavab yoxdur?
- Yorn Uitson nə üçün Sidney şəhərini tərk edir?
  - London mühəndis-konstrukturlar firması layihənin inşası üçün nəyə görə müxtəlif təkliflər verir?
  - Kapitan Sidney şəhərini nə üçün ilgima bənzədir?
  - Nə üçün Opera Teatrı qəğayırlara bənzədir?
5. Sizcə, turist gəmisi Bakıya yaxınlaşarkən ilk anda onların diqqətini hansı tikili cəlb edəcək?

6. *Göyərtə* və *göyərti* sözlərini məna və quruluş baxımından fərqləndirin.
7. Mətndə fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənalarını lügətin köməyi ilə izah edin.
8. Sözləri leksik mənaları ilə düzgün birləşdirin.

Qıtə

oceanın, dənizin və ya hər hansı qurunun içində
daxil olmuş hissə

Materik

Yer kürəsinin ocean və dənizlərlə əhatə olunmuş
böyük hissələrindən hər biri

Körfəz

Yer kürəsində əsas hissəsi dünya oceanından yüksəkdə yerləşən böyük quru sahəsi

9. Mətiqinizə əsaslanıb boşluqları tamamlayın.

bəyaz – ?

? – qara

lacivərdi – ?

10. Mətndə altından xətt çəkilmiş hansı sözlər səhv yazılmışdır?
11. Mətndə nömrələnmiş sözlərin düzgün tələffüzünü yazın.
12. Mətndə qırmızı rənglə verilmiş vasitəsiz nitqli cümlələri dəyişilmiş formada təqdim edin.

Başqasının nitqinin məzmununun saxlanması şərtilə dəyişilmiş formada verilməsinə vasitəli nitq deyilir. Məsələn:

Maksim Qorki demişdir:

– Həyatda hədəflərə çatmaq üçün daim güclü olmaliyiq. vasitəsiz nitq

Maksim Qorki demişdir ki, həyatda hədəflərə çatmaq üçün daim güclü olmaq lazımdır. vasitəli nitq

13. Vasitəsiz nitqi vasitəli nitqə çevirərkən hansı dəyişikliklər baş verir?
14. Bədii ədəbiyyatdan vasitəsiz nitqə aid nümunələr seçin, onları vasitəli nitqə çevirin.
15. Vasitəsiz nitqli cümlələri vasitəli nitqə çevirin.

Ata qocalıb əldən düşmüdü. Övladları arasındaki ayrılıq onu narahat edirdi. Odur ki onlara belə bir xəbər göndərdi:

– Oğlanlarım sabah mənim yanımı gəlsin. Özü də hərəsi barmaq yönüğündə bir nar çubuğu gətirsin.

Oğlanlar səhər atalarının yanına gələndə hərəsi bir nar çubuğu gətirdi. Ata yeddi nar çubuğunu möhkəm bir iplə bağladı, oğlanlarına verib dedi:

– Oğlanlarım, gücünüzü sınayın görüm, bunu hansınız qıra bilərsiniz?

Qardaşlar nə qədər çalışdırlarsa, heç biri çubuq dəstəsini qıra bilmədi.

Bu dəfə ata dəstəni açıb çubuqları tək-tək oğlanlarına verib dedi:

– İndi bu çubuqları qırın, görüm, gücünüz çatırmı?

Qardaşların hərəsi bir nar çubuğunu götürüb qatlayan kimi iki böldülər. Sonra üzlərini atalarına tutub dedilər:

– Ata, bu çubuqları qırırmıqda məqsədin nədir?

Sizcə, ata qardaşlara nə cavab verəcək?

Qardaşlar atalarının bu doğru nəsihətindən düzgün nəticə çıxardılar və başa düşdülər ki, doğrudan da, ... (**Cümləni tamamlayın.**)

4-cü bölməni yekunlaşdırarkən öyrəndim ki, ...

Dərsliyi yekunlaşdırarkən bu qənaətə gəldim ki, ...

Cümlələri gəldiyiniz qənaət əsasında müxtəlif hökmərlə tamamlayın.

Hazırlığınız lügətə yekun vurun.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. “Atalar sözü”. Bakı, “Yazıcı”, 2010.
2. “Ayna uşaq ensiklopediyası”, 2004.
3. Azərbaycan dilinin antonimlər lüğəti. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007.
4. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 4 cilddə. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2006.
5. Azərbaycan dilinin omonimlər lüğəti. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007.
6. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2013.
7. Azərbaycan dilinin sinonimlər lüğəti. Bakı, “Yazıcı”, 1990.
8. Azərbaycan Tarixi Şəcərə Cəmiyyətinin xəbərləri. 3-cü buraxılış. Bakı, “Adiloglu” nəşriyyatı, 2001.
9. B.Vahabzadə. Seçilmiş əsərlər. I cild. Bakı, “Öndər” nəşriyyatı, 2004.
10. Bakı tarixinin ensiklopediyası – Sara Aşurbəyli – 110 il. Bakı, “Elm və təhsil”, 2016.
11. C.Məmmədquluzadə. Əsərləri, “Şərq-Qərb”, 2004–2005.
12. Füyuzat jurnalı, Bakı, 2008–2014-cü il nəşrləri.
13. H.Məmmədquluzadə. Mirzə Cəlil haqqında xatirələrim. Bakı, Azərnəşr, 1967.
14. İ.Əfəndiyev. Seçilmiş əsərlər. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005.
15. “İçərişəhər Azərbaycan tarixində”. “Şərq-Qərb”, 2015.
16. M.Ə.Sabir. Hophopnamə. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2004.
17. “Molla Nəsrəddin” jurnalı.
18. N.Gəncəvi. Leyli və Məcnun. Bakı, “Yazıcı”, 1983.
19. Ö.Qoçulu. Daşa dönmüş musiqi. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2012.
20. R.Rza. Seçilmiş əsərlər. I cild. Bakı, “Öndər” nəşriyyatı, 2005.
21. “Rəvayətli ifadələr”. Bakı , 1985.
22. S.Dağlı. Bahar oğlu. Bakı, “Gənclik”, 1971.
23. S.Vurğun. Seçilmiş əsərlər. IV cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005.

Buraxılış məlumatı

AZƏRBAYCAN DİLİ 9

*Ümumtəhsil məktəblərinin 9-cu sinfi üçün
Azərbaycan dili (tədris dili) fənni üzrə*

DƏRSLİK

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər: **Hacıyev Tofiq Müzəffər oğlu**
Bektaşı Samirə Qabil qızı
Hüseynova Yeganə İbiş qızı

Elmi redaktor **Nizami Cəfərov**
filologiya elmləri doktoru, professor

Elmi məsləhətçi **Ənvər Abbasov**
Əməkdar müəllim,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Buraxılışa məsul
Baş redaktor **Sevil İsmayılova**
Dizayner **Ülkər Məmmədova**
Səhifələyici **Nurlan Nəhmətov**
Korrektor **Ələkbər Kərimov**
Texniki redaktor **Nübar Qarayeva**
Texniki direktor **Fəridə Səmədova**
Nəşriyyat direktoru **Xəqani Fərzalıyev**
Eldar Əliyev

*Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin
03.06.2016-cı il tarixli 369 nömrəli əmri ilə
təsdiq edilmişdir.*

© Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi – 2017

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və
yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq,
elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Hesab-nəşriyyat həcmi. Fiziki çap vərəqi 12,5. Formatı 70x100^{1/16}.

Səhifə sayı 200. Ofset kağızı. Jurnal qarnituru. Ofset çapı.

Tiraj 16351. Pulsuz. Bakı – 2017

“Şərq-Qərb” ASC
AZ1123, Bakı, Aşıq Ələsgər küç., 17

Əziz məktəbli !

**Bu dərslik sənə Azərbaycan dövləti tərəfindən
bir dərs ilində istifadə üçün verilir.**

**O, dərs ili müddətində nəzərdə tutulmuş bilikləri
qazanmaq üçün sənə etibarlı dost və yardımçı olacaq.**

**İnanırıq ki, sən də bu dərsliyə məhəbbətlə yanaşacaq,
onu zədələnmələrdən qoruyacaq, təmiz və səliqəli
saxlayacaqsan ki, növbəti dərs ilində digər məktəbli
yoldaşın ondan sənin kimi rahat istifadə edə bilsin.**

Sənə təhsildə uğurlar arzulayıraq!